

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

**MENGÜ HAN DÖNEMİNDE (1251-1259) SELÇUKLU-MOĞOL
İLİŞKİLERİ**

Master Tezi

Firdes ÖZEN

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

**MENGÜ HAN DÖNEMİNDE (1251-1259) SELÇUKLU-MOĞOL
İLİŞKİLERİ**

Master Tezi

Firdes ÖZEN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İlhan ERDEM

Ankara-2010

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

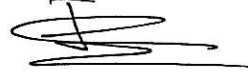
TARİH (ORTAÇAĞ TARİHİ)

ANABİLİM DALI

**MENGÜ HAN DÖNEMİNDE (1251-1259) SELÇUKLU-MOĞOL
İLİŞKİLERİ**

Master Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İlhan Ertürk

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Melik Dülkhanlı

Prof. Dr. Melik Dülkhanlı

Prof. Dr. İlhan Ertürk

Prof. Dr. İlhan Ertürk

Prof. Dr. Hilal KURBAN

Prof. Dr. Hilal KURBAN

Tez Sınav Tarihi 02.12.2010

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../200...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	VII
KISALTMALAR	IX
KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR	XI
 GİRİŞ	 1
TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE MOĞOL İSTİLÂSINA KADAR YAŞANAN GELİŞMELER	1
 I.BÖLÜM	 14
MENGÜ HAN ÖNCESİ DÖNEMDE SELÇUKLU-MOĞOL İLİŞKİLERİ.....	14
 I. CENGİZ HAN'DAN ÖNCE MOĞOLİSTAN'DAKİ SİYASİ DURUM	14
II. CENGİZ HAN'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE FAALİYETLERİ	16
A. Cengiz Han'ın Ortaya Çıkışı	16
B. Cengiz Han'ın Batı'daki Faaliyetleri	22
1. Harezmşahlar Üzerine Yapılan Harekât	22
2. İran ve Kafkasya Harekâtı	29

III. CENGİZ HAN'IN ÖLÜMÜNDEN SONRA MOĞOL DEVLETİ'NDE YAŞANAN GELİŞMELER33

A. Ögedey Kaan Dönemi (1229-1241)33

1. Ögedey'in Kaan Seçilmesi ve Faaliyetleri33

2. Celaleddin Harezmşah'ın Yakın Doğu'daki Faaliyetleri ve Çurmagun Noyan'ın İran Seferi37

3. Ögedey Kaan Dönemindeki Diğer Önemli Gelişmeler42

B. Töregene'nin Naiplik Dönemi45

1. Baycu Noyan'ın Anadolu Seferi46

C. Güyük Kaan Dönemi (1241-1248) ve Oğul Kaymış'ın Naipliği47

IV. İLK SELÇUKLU-MOĞOL İLİŞKİLERİ, TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN MOĞOL HAKİMİYETİ ALTINA GİRİŞİ VE ÜÇLÜ YÖNETİM50

A. Selçuklu Topraklarına Yönelik İlk Moğol Akını ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler50

B. 1243 Köseadağ Savaşı ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol Hakimiyeti Altına Girmesi57

C. Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri ve Üçlü Yönetim ..66

II. BÖLÜM74

MENGÜ HAN DÖNEMİNDE SELÇUKLU-MOĞOL İLİŞKİLERİ74

I. MENGÜ'NÜN HAN SEÇİLMESİ VE FAALİYETLERİ74

A. Mengü'nün Han Seçilmesi	74
B. Mengü'nün Faaliyetleri	79
1. Muhalefetin Ortadan Kaldırılması ve Görevlendirmelerin Yapılması	79
2. Merkezileştirme Politikaları	82
a. Ülkenin Yönetimi	93
3. Nüfus Kaydı	97
4. Vergilendirme	101
5. İnsan Gücü İstihdamı	109
6. Askeri Faaliyetler ve Diğer Gelişmeler	113
II. İLHANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU	115
A. Hülagu'nun Ön Asya Harekâtı ve Abbasi Halifeliği'nin Ortadan Kaldırılması	115
1. Hülagu'nun Ön Asya'ya Gelmesi ve İsmaililer'in Yok Edilmesi ...	115
2. Bağdat'ın Ele Geçirilmesi ve Abbasi Halifeliği'nin Ortadan Kaldırılması.....	122
B. Hülagu'nun Suriye Seferi ve Ayn Calud Savaşı	126
1. Suriye Seferi	126
2. Ayn Câlûd Savaşı	129

III. İLHANLI DEVLETİ KURULUNCAYA KADAR Kİ SÜREDE TÜRKİYE
SELÇUKLULARI'NIN DURUMU VE BU DÖNEMDE MOĞOLLAR (BÜYÜK
HAN MENGÜ VE AZERBACAN'DAKİ MOĞOLLAR) İLE İLİŞKİLER

.....	134
A. Büyük Han Mengü'nün Sultan II. İzzeddin Keykavus'u Karakurum'a Çağırması	134
B. II. İzzeddin Keykavus'un Kardeşi II. Alaeddin Keykubad'ı Mengü Han'ın Yanına Göndermesi	136
C. II. İzzeddin Keykavus İle IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın Saltanatı	137
D. II. İzzeddin Keykavus İle IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın Ayrı Ayrı Hükümdarlıklarını İlan Etmeleri	138
E. II. İzzeddin Keykavus'un Tek Başına Türkiye Selçuklu Devleti Tahtına Çıkması (1254)	141
1. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Baycu Noyan'ın Karşılansması Güç Talepleri Nedeniyle Batu Han'a Elçi Göndermesi.....	141
2. Baycu Noyan'ın Anadolu'ya Girmesi	142
3. Sultan Hanı Savaşı (1256)	144
4. II. İzzeddin Keykavus'un Ülkeyi Terketmesi	146
F. IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı (1257)	147
1. Baycu Noyan İle İlişkiler	148
G. II. İzzeddin Keykavus'un Türkiye Selçuklu Tahtını Yeniden Ele Geçirmesi (1257)	150

1. Baycu Noyan'ın Faaliyetleri	152
H. IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın Türkiye Selçuklu Tahtını Yeniden Ele Geçirmesi (1258)	153
1. II. Alaeddin Keykubad ile Birlikte Mengü Han'a Gönderilen Heyetin Ülkeye Geri Dönmesi	155
İ. Mengü Han'ın Türkiye Selçuklu Devleti'ni II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıçarslan Arasında Paylaşması (1258)	156
IV. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN İLHANLI DEVLETİ'NE TABİ OLMASI VE HÜLAGU'NUN, DEVLETİ II. İZZEDDİN KEYKAVUS VE IV. RÜKNEDDİN KILIÇARSLAN ARASINDA TEKRAR İKİYE BÖLMESİ	158
V. MENGÜ HAN'IN ÖLÜMÜ VE SELÇUKLULAR	162
A. Mengü Han'ın Ölümü	162
B. Mengü Han Öldüğü Dönemde Türkiye Selçuklu Devleti'nin Durumu	166
III. BÖLÜM	172
SELÇUKLU-MOĞOL İLİŞKİLERİNİN DİĞER YÖNLERİ	172
I. KÜLTÜREL İLİŞKİLER	172
II. İDARÎ İLİŞKİLER	177
III. İKTİSADÎ İLİŞKİLER	180
IV. TİCARÎ İLİŞKİLER	183

SONUÇ	192
ÖZET	195
ABSTRACT	197
KAYNAKÇA	199
EKLER	210

ÖN SÖZ

Türkiye, bulunduğu konum itibarıyla tarihin her döneminde dünyadaki güçlü devletlerin ilgisini çekmiş ve buraya sahip olmak için büyük mücadeleler yaşanmıştır. Türkiye'yi ele geçirmeyi başaran devletler üç kıtanın kesiştiği, stratejik açıdan önemli bu yeri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır.

Türkler 1071 yılındaki tarihi Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'yu yurt edinmeye başlamışlar, böylece Anadolu'nun Türkleşme sürecini başlatmışlardır. Bu sürecin hızlı bir ivme kazanmasında şüphesiz burada kurulan Türkiye Selçuklu Devleti'nin önemi büyüktür. Türkiye, özellikle I. Alaeddin Keykubad döneminde her açıdan altın çağlarından birini yaşamış, Ön Asya'nın en güçlü devletlerinden biri olmuştur. Ancak bu görkemli dönem Moğollar'ın Yakın Doğu'ya gelmeleri ve Köseadağ Savaşı sonucunda Türkiye Selçuklu Devleti'ni tabiiyeti altına almaları ile son bulmuştur. Bundan sonraki dönemde Moğol baskısı gittikçe artmış, taht kavgaları ve devlet adamlarının kendi çıkarlarına göre hareket etmeleri sonucunda devlet bir daha eski gücüne ulaşamamıştır.

Türkiye Selçuklu Devleti ile Moğollar arasındaki ilişkiler I. Alaeddin Keykubad döneminde başlamıştır. Bu ilişkiler ilerleyen süreçte daha da yoğunlaşmış ve sonuçta Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol boyunduruğu altına girmesi ile sonuçlanmıştır. Cengiz Han'dan sonraki Moğol hanlarının en önemlisi olan Mengü Han tahta çıktığında Türkiye Selçuklu Devleti'nde ülkeyi üç kardeş ortak yönetiyordu ve ülke oldukça karışık bir durumdaydı.

İki lke arasındaki ilişkilerin Mengü Han dönemindeki durumu üzerinde Şimdiye kadar pek durulmamıŐtır. Biz de tezimizin baŐlıđını az araŐtırılmıŐ bir dönem olmasını dikkate alarak ‘‘Mengü Han Döneminde (1251-1259) Selçuklu-Moğol İlişkileri’’ olarak belirlemeyi uygun bulduk

Son olarak ‘‘Mengü Han döneminde (1251-1259) Selçuklu-Moğol ilişkileri’’ konulu tez çalıŐmasını bana öneren, planlama ve yazım aŐamalarında desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. İlhan Erdem’e, kaynak teminindeki yardımlarından dolayı Dr. Murat KeiŐ’e ve başta Mustafa Bey olmak üzere TTK çalıŐanlarına teŐekkür etmeyi bir borç bilirim.

Firdevs zen

ANKARA 2010

KISALTMALAR

a.g.e.: adı geçen eser

a.g.m.: adı geçen makale

a.g.t.: adı geçen tez

AÜDTCF: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi

bkz.: bakınız

C.: cilt

çev.: çeviren

D.İ.A.: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

ed.: editör

gös. yer: gösterilen yer

haz.: hazırlayan

İ.A.: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi

İ.Ü.E.F.: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

İSAR: İslam Tarih Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı

s.: sayfa

S.: sayı

SAD: Selçuklu Araştırmaları Dergisi

T.A.: Türkler Ansiklopedisi

TAD: Tarih Araştırmaları Dergisi

TDA: Türk Dünyası Araştırmaları

TDEK: Türk Dünyası El Kitabı

TDTD: Türk Dünyası Tarih Dergisi

THİTM: Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası

TK: Türk Kültürü

TM: Türkiyat Mecmuası

TTKon: Türk Tarih Kongresi

vd.: ve devamı

Yay.: yayınevi

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

KAYNAKLAR

Araştırdığımız dönemle ilgili çeşitli dillerde birçok eser yazılmıştır. Bununla birlikte bizim için en önemli olanları Farsça yazılmış eserlerdir. Arapça kaynaklar ise Farsça kaynaklara nispeten azdır. Arapça ve Farsça kaynakların dışında Ermeni, Süryani ve Latince kaynaklardan da çalışmamız esnasında yararlandık. Coğrafi eserler, seyahatnameler, menâkıbnameler, edebî eserler, sikkeler, kitâbeler ve diplomatik vesikalar da faydalandığımız diğer yardımcı kaynaklardır.

I. VEKÂYİNAMELER

Tez konumuzla ilgili en önemli kaynaklar vekâyinamelerdir. Elimizde Türkiye Selçuklu Devleti ve Moğollar'ın bu dönemdeki tarihinin ayrıntılı olarak anlatıldığı birçok eser mevcuttur. Bunları şu şekilde sınıflandırabiliriz.

A. Farsça Vekâyinameler

Konumuzla ilgili Farsça yazılmış vekâyinameleri Selçuklu ve İlhanlı vekâyinameleri olarak ikiye ayırabiliriz.

1.Selçuklu Vekâynameleri

a. İbn Bibi, el-Hüseyin b. Muhammed b. ‘Ali el-Caferî el-Rugedî el-Evâmirü'l-‘Alâ’iyye fi'l-Umûri'l-‘Alâ’iyye (Selçuknâme)

Türkiye Selçuklu tarihinin en önemli kaynaklarından biridir. İbn Bibi, Harezm Türkleri’ndendir. İbn Bibi’nin annesi Bibi Hatun Sultan Celaleddin Mengüberti’nin müneccimi, babası Mecdeddin Muhammed ise divan katiplerindendir. Aile, Celaleddin 1231 yılında Amid yakınlarında öldürülünce önce Dımaşk’a gelmiş, oradan da Konya’ya geçerek Alaeddin Keykubad’ın hizmetine girmiştir. İbn Bibi de devlet hizmetine girerek 1282 yılı civarındaki ölümüne kadar inşa ve tuğra divanında çalışmıştır. 1281 yılında tamamladığı el-Evâmirü'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye adlı eserini dönemin İlhanlı veziri Şemseddin Cüveynî’nin isteği ile Farsça yazmıştır. Bu eser 1186 ve 1280 yılları arasındaki Türkiye Selçuklu Devleti tarihini anlatır. İbn Bibi, olayları Alaeddin Keykubad’ın tahta çıkmasıyla birlikte daha ayrıntılı olarak anlatmaya başlar. Anlattığı olayların çoğuna şahit olduğu ya da olaya şahit olan kişilerden duyduğu için eseri oldukça orjinaldir. Eser Mengü ve öncesi dönemdeki Selçuklu-Moğol ilişkileri için bizim en önemli kaynağımızdır. Tezimizi hazırlarken eserin Mürsel Öztürk tarafından yapılan Türkçe tercümesinden yararlandık.

b. Kerîmüddin Mahmud-i Aksarâyî

Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr

XII. yüzyılın ikinci yarısında doğmuştur. İyi bir eğitim almış ve sonra da devlet hizmetine girmiştir. Divan Katipliği ve Evkaf Nazırlığı yapmış, İlhanlılar'ın Anadolu naibi Mücîreddin Emirşah'ın hizmetinde bulunmuştur. Uzun yıllar süren devlet görevinde gördüklerine dayanarak yazdığı eserini 1323 yılında o sırada İlhanlılar'ın Anadolu valisi olan Timurtaş'a sunmuştur. Farsça yazılan eser Türkiye Selçuklu Devleti tarihi için İbn Bibi'nin eserinden sonra ikinci önemli kaynaktır ve İbn Bibi'nin eserini tamamlar niteliktedir. Genel bir İslam tarihi niteliğinde olan eser dört bölümden oluşmaktadır. Eserin en önemli bölümünü oluşturan dördüncü bölüm yazarın yaşadığı olaylara, resmi belgelere dayanır ve 1256'dan başlayarak 1323 yılına kadar gelir. Çalışmamızda eserin Mürsel Öztürk tarafından yapılan Türkçe tercümesinden yararlandık.

c. Anonim Selçuknâme

Bu eserin yazarı belli değildir. 1363 yılında Selçuklu şehzadelerinden biri adına yazılmıştır. Eser, Büyük Selçuklu Devleti'nden Türkiye Selçuklu Devleti'nin sonuna kadar ki olayları kapsamaktadır. Moğollar'ın Anadolu'daki faaliyetleri ve uyguladıkları idari ve ekonomik politikalarla ilgili kıymetli bilgiler sunar. Araştırmamızda eserin Feridun Nafiz Uzluk tarafından yapılan çevirisinden yararlandık.

2. İlhanlı Dönemi Vekâyinameleri

a. Atâmelik Alâeddin Cüveynî

Tarîh-i Cihân Güşa

İran'ın ünlü ailelerinden birine mensup olan Cüveynî, 1226 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Babası Bahâeddin Muhammed, Hülagu'nun İran'a gelişine kadar otuzbeş yıl Moğollar'ın hizmetinde bulunmuş ve vezirlik mertebesine kadar yükselmiştir. Cüveynî iyi bir eğitim almış, genç yaşta emir Argun'un yanında çalışmaya başlamıştır. Hülagu 1256 yılında İran'a gelince onun hizmetine girmiş ve yanından ayrılmamıştır. Uzun süre Irak bölgesini idare etmiş ve 1283 yılında ölmüştür. Cüveynî en önemli eseri olan Tarih-i Cihân Güşa'yı 1252 yılında yazmaya başlamış ve 1259 yılında da tamamlamıştır. Üç ciltten oluşan eserin birinci cildinde Cengiz Han'ın ortaya çıkışı ve fetihlerinden, ikinci cildinde Harezmşahlar'dan ve İsmailîler'den bahsedilirken, bizim için önemli olan üçüncü ciltte Mengü Han'ın tahta çıkışı ile Hülagu'nun İran ve Ön Asya harekatı anlatılır. Türkiye Selçukluları ile Moğollar arasındaki siyasi, ekonomik ve mali ilişkiler ile ilgili önemli bilgiler de bu cilttedir. Esere Nasîruddin Tûsî tarafından Bağdat'ın Hülagu tarafından zaptını anlatan önemli bir ek de yazılmıştır. Araştırmamızda yine eserin Mürsel Öztürk tarafından yapılan Türkçe tercümesinden yararlandık.

b. Reşîdüddin Fazlullâh b. Ebu'l-Hayr İmâdüddin el Hemedânî
Câmiü't-Tevârih

1240 yılında Hemedan'da doğan Reşiddüddin, dünyanın en önemli tarihçilerinden biri olarak kabul edilmektedir. İyi bir eğitim aldıktan sonra devlet hizmetine girmiştir. Asıl mesleği tabipliktir. Çeşitli devlet kademelerinde çalıştıktan sonra Gazan Han devrinde vezirliğe yükseltilmiştir. Bu görevi uzun süre sürdürmüştür. Reşiddüddin, 1318 yılında Olcaytu Han'ı zehirlediği iddiasıyla öldürülmüştür. Camiü't-Tevarih, müellifin en önemli eseri olup bir dünya tarihi niteliğindedir. Eserin hazırlanması sırasında Reşiddüddin'in yanında Moğol, Uygur, Çinli, İranlı ve Hristiyan uzmanlar da bulunmuş ve kendi ülkelerinin tarihi ile ilgili bölümlerin yazılmasında görev almışlardır. Reşiddüddin eserini o zamana kadar denenmemiş bir usul ve teknikle yazmıştır. Daha önce hiçbir yerde adı geçmeyen Türk kavimlerine yer vermesi Türk Dünyası'nda büyük bir yankı uyandırmıştır. Eseri yazmaya Gazan Han'ın emriyle başlamış ve Olcaytu Han zamanında tamamlayarak eseri ona sunmuştur. Eserin birinci cildi Türk ve Moğol kabileleriyle Gazan Han dönemi sonuna kadar ki Moğol Tarihi'ni anlatır. İkinci cilt ise Çin ve Hint Tarihi ile Selçuklu, Gazneli ve Harezmşah devletlerinin tarihinden bahseder. Eser Farsça, Arapça ve Moğolca olmak üzere üç dilde yazılmıştır. Olaylarla ilgili oldukça ayrıntılı bilgi vermesi nedeniyle büyük bir üne kavuşmuştur. Camiü't-Tevarih bizim için Selçuklu-Moğol ilişkileri açısından en temel kaynaklardan biridir. Eserin birçok neşri yapılmıştır. Tezimizde eserin Behmen Kerimî tarafından yapılan yayınından yararlandık.

c. Cüzcanî, Minhâceddin Osman b. Muhammed

Tabakât-ı Nâsiri

Cüzcanî, 1193 yılında Lahor'da doğmuştur. Babası Gurlar'ın sarayındaki önemli memurlardandı. Çocukluk dönemini Firuzkuh, Sistan ve Tulek kalesinde geçirmiştir. 1227 yılında Moğollar tarafından tehdit edilmeyen bir yer olan Hindistan'a gitmiştir. Ertesi yıl Delhi Sultanı Şemseddin İltutmuş'un hizmetine girmiş, ordu vâizliği, kadılık ve muhtesiplik yapmıştır. 1238 yılında Delhi'ye gelmiştir. Muizzeddin Behramşah'ın 1239 yılında sultan olmasıyla birlikte önemli görevler almaya başlamıştır. 1241'de Delhi başkadısı olmuştur. Ancak Alaeddin Mesud'un sultanlığı ele geçirmesi üzerine başkadılıktan istifa etmiş ve Lukno'ya gitmiştir. 1251 yılında ikinci defa başkadı olmuştur. Uluğ Han'ın ölümünden ve kumandan Balaban'ın azlinden sonra yine görevinden ayrılmıştır. Cüzcanî, 1255 yılında üçüncü kez başkadılığa getirilmiş ve 1260 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Tabakât-ı Nâsiri adlı eserini 1261 yılında tamamlamıştır. Müellifin bundan sonraki hayatı hakkında bilgimiz yoktur. Tabakât-ı Nâsiri adlı Farsça tarihi genel bir İslam tarihidir. Yirmi tabaka üzerine tertibedilmiştir. Müellif eserin son kısımlarında devrindeki olaylardan ve hatıralarından bahsetmiştir. Eserini tamamladıktan sonra zamanın sultanı Nasuriddin Mahmud'a sunmuştur. Eser Gurlar ve Delhi Türk sultanları tarihinin başlıca kaynağıdır. XIV. yüzyılda yaşayan el-Barânî esere Târîh-i Fîrûzşâhî adıyla bir zeyl yazmıştır. XI. ve XVIII-XX tabakalarına ait kısımlar Nassau Lees tarafından 1864 yılında Kalküta'da yayınlanmıştır. Kitabın tamamı H. G. Raverty tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir. Biz de tezimizde eserin İngilizce çevirisinden faydalandık.

d. Hamdullah el-Müstevfî, Ahmed b. El-Atabek Tâceddin Ebû Bekr Hamd

Târih-i Güzîde

1281 yılında Kazvin’de doğmuştur. Arap asıllı Şîî bir ailenin çocuğudur. En eski dedesi Hürri b. Yezîd el-Riyâhî Kerbelâ Olayı’nda Hz. Hüseyin’in saflarında savaşarak şehit düşmüştür. İlhanlılar’ın hizmetine giren büyük dedesi Eminüddin Nasr, dedesi ve babası Irak’ın müstevfî’si oldukları için aile “müstevfiyân” lakabıyla anılır. Hamdullah İran’da çeşitli alimlerden ders almış ve Reşidüddin’in hizmetinde çalışmıştır. Daha sonraki dönemde Dîvan-ı Nezâret nâibi olmuş ve Reşidüddin tarafından Kazvin, Ebher, Târim ve Zencan müstevfiliklerine tayin edilmiştir. Reşidüddin’in etkisiyle tarihle ilgilenmeye başlamıştır. Reşidüddin’in öldürülmesinden sonra oğlu Gıyaseddin’in hizmetinde çalışmıştır. Gıyaseddin’in ölümünden sonra devlet işlerinden ayrılmış, kendini eserlerini yazmaya vermiştir. 1350 yılında Kazvin’de ölmüştür. Eserleri, Târih-i Güzîde, Zafernâme ve Nüzhetü’l-Kulûb zamanımıza kadar gelmiştir. Târih-i Güzîde Reşidüddin’in Câmîü’t-Tevârih’inin bir özetidir. Ancak eserinde Câmîü’t-Tevârih’ten sonraki olayları da anlatmıştır. Eser altı kısımdan meydana gelmektedir. Yazar umumi bir tarih niteliğinde olan eserini vezir Gıyaseddin’e ithaf etmiştir. Eser, Farsça bilinen ülkelerde ve Avrupa’da oldukça tanınmıştır. Eserin Edward G. Browne (1910) tarafından Londra’da ve Abdülhüseyin Nevâî (1944) tarafından Tahran’da iki neşri yapılmıştır.

Ünlü İngiliz şarkiyatçısı Edward Granville Browne’un bugün bile hâlâ önemini koruyan ve benzeri yapıtların içinden sıyrılan kıymetli eseri *A Literary History of Persia* İran’ın edebi ve kültürel yönlerini en eski devirlerinden başlayarak modern zamanlara

kadar getirerek bu konuya ışık tutmuştur. Eser dört cilt halinde yayınlanmıştır. Tezimizde eserin ikinci cildi oldukça işimize yaramıştır.

B. Arapça Vekâyinameler

a. İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ali b. Muhammed

el-Kâmil fi't-Târih

İbnü'l-Esir, 1160 yılında Cizre'de doğmuş, Musul'da büyümüştür. Bağdat'ta eğitim gördükten sonra Musul'a geri dönmüştür. Taberî ve Mesudî gibi İslam tarihinin en büyük tarihçilerinden biridir. Tarih alanında yazdığı dört kitabı günümüze kadar gelmiştir. Bunların en mühimi on iki cilt halinde yazdığı el-Kâmil fi't-Târih adlı büyük İslam tarihidir. Eser, dünyanın yaradılışıyla başlar, hicretten sonraki olaylar yıl yıl anlatılarak 1231 yılı sonuna kadar gelir. El-Kâmil, yazıldığı devirden itibaren dünya çapında bir şöhret kazanmış, Türk ve İslam tarihiyle uğraşan tarihçilerin en önemli kaynaklarından biri olmuştur. Eser, Türkçeye çevrilmiştir. Çalışmamızda Moğollar'ın Yakın Doğu'daki faaliyetleri ile Celaleddin Harzemşah'ın Moğollar ve Selçuklular'la mücadelesinin anlatıldığı XI. cildinden yararlandık.

b. İbn Kalânîsî, Ebû Ya'lâ Hamza b. Esed

1073 yılında Dimaşk'ta doğmuştur. Ailesi kalansüve (külâh) imalatıyla meşgul olduğu için İbn Kalânîsî lakabıyla tanınmıştır. Dimaşk'ta tarih, ilahiyat, edebiyat ve fıkıh eğitimi gördükten sonra Dîvanü'r-Resâil dairesinde katiplik yapmış, bir süre sonra da bu

dairenin reisliğine getirilmiştir. İki defa Dımaşk şehrinin reisi olmuş, bu görevini uzun bir süre devam ettirmiştir. 1160 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir. İbn Kalânisi, Hilal b. El-Muhassin el-Sâbî'nin eserinin Dımaşk tarihi ile ilgili verdiği bilgileri tamamlamak amacıyla bir zeyl yazarak Târîhu Dımaşk'ı meydana getirmiştir. Bu eser zamanımıza kadar gelmiş olup ik redaksiyonu vardır. Birinci redaksiyonu 1141'den önce, ikinci redaksiyonu 1160 yılı civarında tamamlanmıştır. Oxford'da mevcut olan eserin baş taraftaki yazması eksiktir. Eser, 971 yılı ile başlar, 1160 yılında sona erer. Müellif eserin ilk bölümünde Dımaşk tarihi ile ilgili daha çok valileri esas alarak bilgi verir. İkinci bölüm 1066 yılında başlar ve 1160 yılına kadar gelen bir umumi tarih niteliği taşır. İbn Asâkir, İbnü'l-Esir, Sıbt İbnü'l-Cevzi, İbnü'l-Adîm, Ebû Şâme, Zehebî, İzzeddin ibn Şeddâd, Safedî gibi tarihçiler Târîhu Dımaşk'ı kaynak olarak kullanmışlardır. Eser ilk defa Henry F. Amedroz tarafından çeşitli alıntılar yapılarak ve notlar ilave edilerek Zeylû Târîhi Dımaşk adıyla yayınlanmıştır (Beyrut 1908,1962). Süheyl Zekkâr da eseri Târîhu Dımaşk ismiyle neşretmiştir (Dımaşk 1983).

c. Ebu'l-Fidâ, İmâdeddin İsmâil b. Ali

el-Muhtasar fî Târih-i Beşer (Târih-i Ebu'l-Fidâ)

1273 yılında Dımaşk'ta doğmuştur. Selahaddin Eyyûbi'nin yeğeni olan Hama hakimi Takıyyüddin Ömer'in soyundan gelmektedir. Ailesi Moğollar Yakın Doğu'ya geldikleri dönemde Hama'dan Dımaşk'a kaçmış, Moğollar'ın Humus yakınlarında yenilgiye uğratılması üzerine şehrin hakimi olan amcası Melikü'l-Mansûr Muhammed ile birlikte Hama'ya geri dönmüştür. Ebu'l-Fidâ çocukluk döneminde iyi bir eğitim görmüştür. Bununla birlikte Merkab kalesinin fethinde hazır bulunmuş, Trablusşam ile

diğer sahil şehirlerinin Haçlılar'dan geri alınması için düzenlenen seferlere katılmış ve Moğollar'a karşı da savaşmıştır. Devrin önemli hocalarından ders almıştır. Fıkıh, tefsir, felsefe, mantık, tıp, botanik, tarih, coğrafya ve nahiv gibi ilim dallarında kendini yetiştirmiştir. Genç yaşta devrinde meydana gelen olayları kaydetmeye başlamıştır. Melikü'l-Muzaffer'in ölümü üzerine Hama'nın idaresi Eyyûbiler'in elinden çıkmıştır. Ancak Ebu'l-Fidâ kısa sürede Memlûk Sultanı olan Kalavun'un oğlu Melikü'n-Nasır 'ın güvenini kazanmış ve 1310 yılında Hama'ya nâib tayin edilmiştir. Ebu'l-Fidâ ilerleyen dönemde Melikü's-Sâlih ile olan dostluğunu daha da kuvvetlendirmiş ve 1312 yılında Melikü's-Sâlih lakabıyla Hama Meliki olmuştur. Nasır, 1320 yılında ona "sultan" ünvanını ve Melikü'l-Müeyyed lakabını vermiş ve bütün saltanat alâmetlerini taşımasına müsaade etmiştir. Ebu'l-Fidâ, 1331 yılında Hama'da vefat etmiştir. Ebu'l-Fidâ pek çok ilim dalında eser yazmıştır. Üç eseri günümüze kadar gelmiştir. Bunlardan bizim için önemli olan Târih-i Ebu'l-Fidâ olarak bilinen el-Muhtasar fî Târih-i Beşer'dir. Eser, Memlûk ve Moğol tarihinin önemli kaynakları arasındadır. Dört cüz olan eser yaradılıştan 1329 yılına kadar gelen umumi bir tarih niteliğindedir. 1265- 1329 yılları arasındaki olayları anlattığı dördüncü cüzü gözlemlerine ve yakından takibettiği olaylara dayanır. İlk üç cüzü ise İbnü'l-Esir, dedesi Melikü'l-Mansur'un tarihlerinden ve başka eserlerden özetlenmiştir. Kitap Avrupa'da erken tanınan İslam tarihlerindendir. Eser, 1870 yılında İstanbul'da ve 1908 yılında Kahire'de iki cilt (dört cüz) olarak basılmıştır. Eserin birçok neşri ve tercümesi bulunmaktadır.

d. Sıbt İbnü'l-Cevzî, Yusuf b. Kızıoğlu

Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-A'yân

1186 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Babası Abbasi veziri Ebu'l-Muzaffer İbn Hübeyre'nin memlûkü Türk asıllı Hüsameddin Kızıoğlu, annesi Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin kızı Rabia'dır. Bundan dolayı Sıbt İbnü'l-Cevzi olarak tanınmıştır. Babasını küçük yaşta kaybettiği için dedesi tarafından yetiştirilmiştir. Bağdat'ta başladığı eğitimini Musul ve Dımaşk'ta devam ettirmiş ve 1203 yılında Dımaşk'a yerleşmiştir. Dinî ve edebî ilimlerle tarih yazıcılığında oldukça genç yaşta büyük mesafe katetmiştir. Sıbt İbnü'l-Cevzî, Haçlılar'a karşı mücadelenin öncülerindendi. Bu nedenle Dımaşk Eyyûbi hükümdarı Melikü'l-Muazzam tarafından büyük hürmet görmüştür. Dımaşk camilerinde verdiği vaazlar ile halk üzerinde etkili olmuştur. 1256 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir. Müellifin Mir'âtü'z-Zaman fî Târîhi'l-A'yân adlı eseri yaradılıştan yazarın ölüm tarihine kadar gelen kırk ciltlik umumi bir tarihtir. Yıllara göre tertibedilmiştir. Kutbuddin el-Yûnûnî tarafından 21 cilt halinde bazı kısımları atılarak yeni bir redaksiyonu yapılmıştır. Yûnûnî, esere 1314 yılına kadar gelen dört ciltlik bir zeyl de yazmıştır. Eserin adı bilinmeyen biri tarafından yapılan başka bir zeyli daha vardır. Her üç eser de Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi'ndedir. Mir'âtü'z-Zamân'ın başka nüshaları da vardır. Ancak bu nüshalar arasında oldukça büyük farklılıklar vardır. Kitabın ilk yarısı eski eserlerin özeti olup fazla bir önem taşımaz. 1055 yılından itibaren yazarın verdiği bilgiler artar. Özellikle 1056-1086 yılları arasındaki olayları anlatırken Garsunnime'nin Uyûnü'l-Tevârih adlı eserinden geniş nakiller yapmıştır. Bu nakiller diğer kaynaklarda bulunmadığı için özellikle XI. yüzyıl Selçuklu tarihi bakımından oldukça önemlidir. Garsunnime içinde yaşadığı Selçuklular

tarihinin Tuğrul Bey, Alp Arslan ve Melikşah devirleriyle ilgili değerli bilgiler verir. Eserin 1203-1256 yılları arasındaki olaylardan bahseden son kısmında Eyyûbiler tarihiyle ilgili verilen bilgiler, kendi gözlemlerine ve arşiv belgelerine dayandığı için ayrı bir öneme sahiptir. Eser, İbnü'l-Esir tarihindeki eksik bilgilerin önemli bir kısmını tamamlar niteliktedir. Müellif, İslam tarihi alanında eser yazanların başlıca kaynakları arasında yer almaktadır. Eserde Selçuklu tarihine ait bölümler Ali Sevim tarafından yayınlanmıştır. Tezimizi hazırlarken eserin konumuzla ilgili bölümlerinden yararlanmaya çalıştık.

C. Ermeni Vekâyinameleri

Tezimizde yararlandığımız Ermeni kaynakların en önemlisi Moğol dönemine şahit olan Genceli Kiragos'un Türkiyat Mecmuası'nda yayınlanan eseri *Ermeni Müverrihlere Nazaran Moğollar* 'dır. Eser, bize ilk Selçuklu-Moğol ilişkileriyle ilgili önemli bilgiler verir. Ayrıca Moğollar'ın İran ve Yakın Doğu'daki idari ve mali uygulamaları hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olur.

İlk Selçuklu-Moğol ilişkileri ve Moğollar'ın Selçuklu ülkesine yaptıkları saldırılar ile ilgili başka bir Ermeni kaynaktan, Aknerli Grigor'un *Okçu Milleti Tarihi* adlı eserinden yararlandık.

D. Süryanî Vekâyinameleri

a. Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus)

1226 yılında Malatya'da doğmuş, 1253 yılında Süryanî Metropolitliği tayin edilmiştir. Hülagu'nun İran'ı fethedip, Abbasi Halifeliği'ni yıkması ve ardından Suriye ve el-Cezire'yi ele geçirmesinden sonra onun katına gitmiş ve ondan Süryaniler'in korunmasıyla ilgili bir menşur almıştır. 1264 yılında Doğu Metropolitliği'ne getirilmiş, 1286 yılında Meraga'da ölmüştür. En önemli eseri Süryanice yazdığı ve yaradılıştan 1284 yılına kadarki olayları anlattığı genel vekâyinamesidir. Bu genel vekâyinameye bazı yeni bilgiler ilave ederek Arapça bir muhtasar da yazmıştır. Biz her iki eserden de konumuzla ilgili önemli bilgiler elde ettik. Genel vekâyinamenin (Abû'l-Farac Tarihi) Ömer Rıza Doğrul tarafından yapılan Türkçe tercümesinden, muhtasar nüshası için de Şerafettin Yaltkaya'nın *Tarihi Muhtasarüddüvel* adıyla Türkçe'ye çevirdiği eserinden yararlandık.

E. Latince Kaynaklar

John de Lord Joinville'in eseri dönemimizle ilgili az bilgi vermesine rağmen yine de faydalandığımız bir kaynaktır. Eser, 1248 yılında Haçlı ordusunun başında Orta doğu'ya gelen Fransa Kralı St. Louis'in savaş hatıralarını içermektedir.

F. Bizans Kronikleri

a. Georgius Akropolites

Chronike Syngrafe

Akropolites, 1217 yılında İstanbul’da doğmuştur. Devlet içinde önemli görevlerde bulunmuştur. Bizans imparatoru ile iyi ilişkiler kurmuştur. 1282 yılında Trabzon sefiri olmuş, aynı yıl ölmüştür. Eseri Chronike Syngrafe de 1204-1261 yılları arasındaki olayları anlatır. Akropolites eserinde VIII. Mikhail Palaiologos’u oldukça yüceltmıştır. Eserde Türkiye Selçuklu Devleti ile İznik Rum İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin durumu, Mihael Palaiologos’un Selçuklular ile Moğollar arasındaki Sultan Hanı Savaşı’na katılması ve II. İzzeddin Keykavus’un bu savaş sonrasında yaşadıkları ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Tez çalışmamızda eserin A. Heisenberg tarafından yapılan neşrinden faydalandık.

b. Georgius Pachymeres

Syngrafikai Historiai

Pachymeres, 1242 yılında İznik’te doğmuştur. İstanbul’un Latinler tarafından işgali üzerine bu şehre göç etmiş İstanbullu bir ailenin çocuğudur. Latin işgalinin 1261 yılında sona ermesi üzerine İstanbul’a gitmiş ve burada dönemin ünlü ilim adamı Akropolites’in öğrencisi olmuştur. Önemli devlet görevlerinde bulunmuş, bu vesileyle hem kilise çevresini hem de imparatorluk ailesini ve devletin ileri gelenlerini yakından tanıma imkanı bulmuştur. Pachymeres, 1310 yılında ölmüştür. Günümüze sekiz eseri

ulaşmıştır. Ancak onun Türk ve İslam tarihi açısından en önemli eseri 1260-1307 yılları arasını kapsayan *Syngrafikai Historiai*'dir. Eserde VIII. Mihael Palaiologos devri altı kitap halindedir, 1307 yılına kadar olan diğer kısımlar ise II. Andronikos zamanının olaylarını kapsar. Eser, Bizans, Türkiye Selçukluları ve Moğollar arasındaki ilişkilerle, konumuzla fazla ilgili olmamasına rağmen II. İzzeddin Keykavus'un gurbet hayatında yaşadıkları ile ilgili de bilgiler verir. Pachymeres'in olaylara bizzat şahitlik etmesi eserin kıymetini daha da artırır. Eserin on üç nüshası bilinmektedir. Eserin modern bir edisyonu Vitalien Laurent ve Albert Failler tarafından yapılmıştır.

II. COĞRAFÎ ESERLER

A. Ebu'l-Fidâ, İmâdeddin İsmâil b. Ali

Takvîmü'l-Buldân

Ebu'l-Fidâ'nın bir diğer önemli eseri de Takvîmü'l-Buldân adlı coğrafi eseridir. Eserinde arz (yer) ve iklimler hakkında bilgi verdikten sonra 623 yerleşim merkezinden ve bunların enlem ve boylamlarından bahseder. Yazar, eserini 1321 yılında tamamlamıştır. Oryantalistler 1650 yılından itibaren eserin parçalarını yayınlamaya ve tercüme etmeye başlamışlardır. Eserin Arapça metninin tamamı Reinaud ve De Slane tarafından 1840 yılında Paris'te yayınlanmıştır. Eserin Latince ve Fransızca tercümesinin dışında Farsça tercümesi de bulunmaktadır. Farsça tercümesi Abdülmuhammed Ayetî tarafından 1970 yılında Tahran'da yayınlanmıştır. Eserde Anadolu'nun o dönemdeki coğrafyası ve Anadolu şehirleri ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Tez çalışmamızda eserin A. Muhammed Ayetî tarafından yapılan Farsça çevirisinden yararlandık.

B. Yakutü'l-Hamavî, Şihâbeddin Yakut b. Abdullahu'r-Rûmî

Mu'cemü'l-Buldân

1179 yılında Anadolu'da doğmuştur. Çocukluğunun ilk yıllarında esir edilerek Bağdat'a getirilmiştir. Burada Hamalı bir tüccar olan Asker b. İbrahim tarafından satın alınarak iyi bir eğitim alması sağlanmıştır. 1199 yılında azad edilmiş, bundan sonraki dönemde efendisi ile kısa süreli bir dargınlık yaşamış, ancak sonra yeniden barışmıştır. Efendisinin ölümünden sonra kitapçılıkla uğraşmıştır. Daha sonra Tebriz, Mısır, Dimaşk, Haleb, Mısır ve Horosan'daki kütüphanelerde yazacağı eserler için malzeme toplamaya başlamıştır. Harezm ve Maverâünnehir'de iken Moğol ordularının bölgeye yaklaşmakta olduğunu öğrenmiş ve mallarını orada bırakarak batıya kaçmıştır. Mu'cemü'l-Buldân adlı eserini 1224 yılında Musul'da tamamlamıştır. 1229 yılında Haleb'e gitmiş ve aynı yıl bu şehirde ölmüştür. Mu'cemü'l-Buldân, alfabetik tertibedilmiş büyük bir coğrafya lügatıdır. Bir yerden bahsederken önce o yerin enlem ve boylamını sonra da orada yetişen büyük alimleri verir. Ayrıca büyük ülkelerden ve kavimlerden de bahseder, onlar ile ilgili önceki müelliflerin verdikleri bilgileri aktarır. Yakut bu eser üzerine 1215 yılından 1229 yılındaki ölümüne kadar on dört yıl çalışmıştır. Kitap Wüstenfeld tarafından 1866-1873 yıllarında Leipzig'de altı cilt olarak basılmıştır. 1906-1907 yıllarında Avrupa ve Amerika'ya ait bir zeyl ilave edilerek Kahire'de on cilt halinde başka bir baskısı yapılmıştır. Bugün en çok kullanılan beş cilt halinde yayınlanan Beyrut baskılarıdır. Biz de tezimizde bu baskılardan faydalanmış bulunmaktayız.

III. SEYAHATNAMELER

Fransiskan rahip William Rubruck'un seyahatnamesi, verdiği bilgiler açısından Mengü dönemi ile ilgili oldukça önemli bir kaynaktır. Rubruck, 1253'te Papa'nın elçisi olarak Karakurum'a gitmiş ve Mengü Han ile görüşmüştür. Eserinde seyahati esnasında gördüğü yerlerle ilgili verdiği bilgilerin yanı sıra Mengü'nün yanında gördüğü Selçuklu hükümdarları ile ilgili bilgiler de mevcuttur.

IV. MENÂKIBNAMELER

Konumuzla ilgili en önemli menâkıbnâme, bir Mevlevî dervişı olan Eflâkî tarafından yazılmış olan *Menâkıbü'l-Arifin* adlı eserdir. Eser, Mevlevîler'le ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler sunmakla birlikte Mengü Han döneminde Anadolu'nun dini, kültürel, sosyal, idari ve siyasi durumu hakkında da kıymetli bilgiler vermektedir.

Bir diğerk önemli menâkıb Hacı Bektâş-ı Velî'ye dair rivayetleri ihtiva eden *Hacı Bektâş Velâyetnâmesi*'dir. Yazarı belli olmayan bu menâkıbname Bektâşîlik'in ortaya çıktığı XV. yüzyılın son çeyreğiyle XVI. yüzyılın başları arasında yazıya geçirilmiş bulunan bir dizi Bektâşî menâkıbnâmesinin en tanınmışıdır. XIII. yüzyıldaki Moğol istilasının önünden Anadolu'ya kaçan Yesevî ve Haydarî dervişleriyle, bu zümrelerin geleneklerini de anlatan eser bu konudaki en önemli eserlerden biridir. Eser, Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşîlik tarihi bakımından değerli bilgiler içermekle birlikte dönemin siyasî ve sosyal hayatını, Türkmenler'le gayri Müslimler arasındaki ilişkileri ve dönemin siyasi otoritelerini bizlere anlatır.

V. MESKÛKÂT

Araştırdığımız dönemle ilgili darbedilmiş oldukça çok sikke bulunmaktadır. Katalogları yayınlanan bu eserlerden en önemlisi Ahmed Tevhid' in *Meskûkât-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu* ve İsmail Galip'in *Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiyye*'sidir

VI. KİTÂBELER

Kitâbeler de çalıştığımız dönemle ilgili önemli kaynaklar arasındadır. Kitâbelerden dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatı ile mimari eserleri hakkında önemli bilgiler elde ederiz. Araştırdığımız döneme ait kitâbeler ile ilgili yararlandığımız en önemli kaynak İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Kitabeler* adlı eseridir.

VII. DİPLOMATİK VESİKÂLAR

A. Temlik-nâme

Araştırdığımız dönemle ilgili birkaç Temlik-nâme yayınlanmıştır. Bunlardan en önemlisi II. İzzeddin Keykavus dönemine ait köy satışı hakkındaki bir belgedir. Bu belge Osman Turan tarafından yayınlanmıştır. Belgeden dönemin ekonomik yapısı hakkında önemli bilgiler edinmekteyiz.

B. İnşâ Kitapları

Osman Turan tarafından toplanarak kitap haline getirilen *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar* bu konudaki en önemli kaynağımızdır. Bu kaynakta Türkiye Selçukluları'nın ilişki kurduğu devletlerle ilgili imtiyaz-nâme, menşur, temlik, ferman, yarlık gibi resmî vesikalar bulunmaktadır.

C. İstîfa Kitapları

Araştırdığımız dönemle ilgili istîfa kitaplarının en önemlisi Hamdullah Müstevfî'nin *Nuzhetü'l-Kulûb* adlı eseridir. Eserden İlhanlılar'ın maliyesi, vilâyet, kaza ve nahiye teşkilatı, bunlara tabi köyler, yollar ve mesafeler hakkında resmî vesikalara dayanarak bilgi sahibi oluruz. Eser İlhanlılar dönemine aittir, ancak eserde Moğol döneminde Selçuklular'ın iktisadî durumu ile ilgili de önemli bilgiler bulunmaktadır.

D. Mektuplar

Osman Turan'ın daha önce de bahsettiğimiz eseri, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar* da çalıştığımız dönemle ilgili mektuplar bulunmaktadır. *Mevlânâ'nın Mektupları* da Moğol idaresi altındaki Selçuklu Türkiye'si'nin durumu hakkında bizi bilgilendirmektedir. Mevlâna'nın II. İzzeddin Keykavus'a yazdığı mektuplar araştırdığımız dönemle ilgili olması açısından önemlidir. Mengü'nün yabancı ülke hükümdarlarına ve kendisine tabi devletlerin yöneticilerine gönderdiği mektuplarda da araştırma konumuzla ilgili aydınlatıcı bilgiler mevcuttur. Bunların arasında özellikle

Mengü'nün Fransa Kralı IX. Saint Louis'e gönderdiği mektup önemlidir. Rubruck, seyahatnamesinde bu mektuba da yer vermiştir.

ARAŞTIRMALAR

Tez konumuzla ilgili Türkiye'de yapılmış çalışmaların en önemlisi şüphesiz İlhan Erdem'in *Türkiye Selçukluları İlhanlı İlişkileri (1258-1308)* adlı doktora tezidir. İki devlet arasındaki ilişkilerin nasıl başladığı, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol tahakkümü altına girmesi ve sonrasındaki gelişmeler eserin birinci ve ikinci bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Beşinci bölümde ise ilişkilerin kültürel, idarî, iktisadî ve ticarî yönleri üzerinde durulmuştur. Biz de tezimizin genelinde en çok bu eserden yararlandık.

Mengü Han dönemini anlatan en önemli eser olma niteliğine sahip olan Thomas T. Allsen'in, *Mongol Imperialism The Policies Of The Grand Qan Möngke In China, Russia, And The İslamic Lands, 1251-1259* adlı eseri, iki devlet arasındaki ilişkilere değinmemesine rağmen, Mengü'nün Han olarak seçilme sürecinde yaşananları ve Mengü'nün faaliyetlerini, özellikle idari alanda yaptığı reformları yeni bir bakış açısıyla anlatmaktadır. Eserden tezimizde özellikle Mengü'nün faaliyetleri kısmında oldukça faydalanmış bulunmaktayız.

Mengü Han döneminde iki ülke arasındaki ilişkilerle ilgili İlhan Erdem'in çalışmasından sonraki en önemli kaynağımız, Osman Turan'ın *Selçuklular Zamanında*

Türkiye adlı eseridir. Çalıştığımız dönemle ilgili, eserin özellikle XI. kısmından değerli bilgiler elde ettik.

Tezimizde kullandığımız kaynaklardan biri de M. Suat Bal'ın yayınlanmamış doktora tezi *II. İzzeddin Keykavus Dönemi (1246-1262)* dir. Oldukça kapsamlı olan bu çalışmadan II. İzzeddin Keykavus döneminde Türkiye Selçukluları'nın siyasî durumu ve Selçuklular'ın Moğollar'la ilişkileri ile ilgili yararlanmış bulunmaktayız

Claude Cahen'in *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler* adlı eseri Türkiye Selçuklu Devleti'nin bu dönemdeki siyasî, sosyal ve ekonomik durumu hakkında bizi bilgilendirmektedir.

Nejat Kaymaz'ın *Muîneddin Pervane* adlı eseri genel olarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin Pervane devrindeki durumu üzerinde durmasına rağmen, ondan önceki dönemdeki Selçuklu-Moğol ilişkilerine de değinmiştir. Bundan dolayı tezimizde bu eserden de oldukça faydalanmış bulunmaktayız.

Rene Grousset'in eseri *Bozkır İmparatorluğu* da tezimizin Moğol tarihi ile ilgili kısımlarında yararlandığımız önemli bir kaynağımızdır.

Leo De Hartog'un *Cengiz Han Dünyanın Fatih* adlı eserinden Mengü öncesi Moğol tarihini anlatırken yararlandık.

Moğol tarihi ile ilgili diğer bir önemli kaynağımız Jean Paul Roux'un *Moğol İmparatorluğu Tarihi* olmuştur.

Tez konumuzla fazla ilgili olamamasına rağmen Barthold'un *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* adlı eserini, Cengiz Han'ın Maverâünnehir seferini ve Ögedey dönemi ıslahatlarını anlatırken kullandık.

Dünyada, Moğol tarihi ile ilgili yazılmış en önemli eserlerden biri de Henry Howorth'un, *History of the Mongols* adlı üç ciltlik hacimli eseridir. Bu eserin birinci cildinde Mengü Han dönemi ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Biz de tez çalışmamızda bu eserin birinci cildinden yararlandık.

Berthold Spuler'in, İlhanlı Tarihi ile ilgili yazmış olduğu kıymetli eseri *İran Moğolları* İlhanlı Devleti'nin kuruluş süreci hakkında sunduğu genel içerikli bilgilerle oldukça işimize yaramıştır.

Kapsamı dar olmakla birlikte Faruk Sümer'in *Anadolu'da Moğollar* adlı makalesi bizim dönemimizdeki Türkiye Selçuklu-Moğol ilişkileri ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Ali Sevim ile Erdoğan Merçil'in birlikte hazırladıkları *Selçuklu Devletleri Tarihi* nin konumuzla ilgili olan kısımlarından yararlandık.

Türkiye Selçukluları'nın Mengü öncesi ve Mengü dönemindeki sosyal, ekonomik ve ticarî yapısı ile ilgili Mustafa Akdağ'ın, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, William Heyd'in, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi* ve Şerafettin Turan'ın, *Türkiye-İtalya İlişkileri* adlı eserleri temel başvuru kaynaklarımız olmuştur.

İdari ilişkiler ve devlet teşkilatı konusunda İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın hala önemini koruyan *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* adlı eseri bize yardımcı olmuştur.

İki devlet arasındaki kültürel ilişkiler ile ilgili Fuad Köprülü'nün, *Türk Edebiyatı Tarihi* en çok yararlandığımız araştırma eserdir.

Moğol hakimiyeti öncesi ve sonrası dönemde, Anadolu'daki şehirlerin durumu ile ilgili bilgi sahibi olabileceğimiz eserler de mevcuttur. Bunlar arasında İbrahim Hakkı Konyalı'nın *Alanya (Alâiyye)* ile *Abideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi* ve Tuncer Baykara'nın *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya* adlı eserleri zikredilmeye değerdir.

Bu kısımda tezimizde yararlandığımız en önemli kaynaklardan bahsettik. Yararlandığımız diğer kaynaklarla ilgili ayrıntılı bilgi için kaynakçaya bakılabilir.

GİRİŞ

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU VE MOĞOL İSTİLASINA KADAR YAŞANAN GELİŞMELER

Selçuklu Türkleri'nin 1040 yılında Horosan'da Büyük Selçuklu Devleti'ni kurmaları ve kısa bir süre sonra da Yakın Doğu'ya egemen olmaları, Türk ve İslam dünyasının geleceğinde önemli bir rol oynamıştır. Türkler bu tarihten itibaren İslam dünyasının lideri olmuşlar ve Yakın Doğu'da önemli siyasi ve kültürel değişimler yaşanmasına neden olmuşlardır.

Büyük Selçuklu Devleti kurulduğu zaman Yakın Doğu'da siyasi olarak istikrarsız bir durum mevcuttu.¹ Abbasi Halifeliği topraklarının büyük bölümünü kaybetmiş ve hâkimiyeti altında bulunan topraklar üzerinde çeşitli siyasî oluşumlar ortaya çıkmıştı. Bunlar; İran'daki Şii Büveyhî Devleti, Musul'daki Ukayl Oğulları, Halep'teki Mirdasîler, Meyyaffarikin (Silvan) deki Mervanîler'di. Bölgenin en güçlü devleti, Abbasi Halifeliği üzerinde baskı kurmuş olan Mısır Fatımî Halifeliği idi. Bölgedeki

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 2004; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 2009; İlhan Erdem, “ Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu'ya Etkileri”, AÜDTCF Tarih Bölümü, *TAD*, Ankara 2000, C. XX, S.31, s. 1-35

diğer bir önemli güç de XI. yüzyılın başlarından itibaren Sünnî İslam dünyasını tehdit etmeye başlayan Bizans İmparatorluğu idi.

Yakın Doğu'ya gelen Büyük Selçuklular, Abbasi Halifeliği'nin emirliklerini himaye altına aldıktan sonra bölgenin güçlü devletleri Fatımîler ve Bizans İmparatorluğu'na karşı harekete geçmişlerdir. Bunun sonucunda Fatımîler yıkılmış, Bizans İmparatorluğu da 1071 yılındaki tarihi Malazgirt Savaşı ile Türkler karşısında tutunamamış ve Anadolu'dan çekilmek zorunda kalmıştır.

Türkler, Malazgirt Savaşı sonucunda büyük bir hızla Anadolu'ya yerleşmeye ve burayı yeni vatanları olarak benimsemeye başlamışlardır. Artuk, Tutak, Afşin, Dilmaçoğlu Mehmet, Serhenkoğlu ve Duduoğlu gibi Türk komutanlar Anadolu'nun fethinde önemli rol oynamışlardır.²

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Kutalmışoğlu Süleymanşah, Büyük Selçuklu hanedanı ile hükümdarlık konusunda aralarında bir mücadele olduğu için aşireti ile birlikte Anadolu'ya gelmiştir. Marmara Denizi yönünde hareket ederek tarihî bir Bizans kenti olan İznik'i ele geçirmiş ve burayı başkent yaparak Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurmuştur (1075). Süleymanşah devletini kurduktan sonra Abbasi Halifesi ona bağımsızlık alametleri olan sancak, davul ve Sultanlık menşuru göndermiştir. Bu durum merkeziyetçi bir devlet politikası izleyen Melikşah'ı huzursuz etmiştir. Bu nedenle emirlerinden Porsuk'u Anadolu'ya Kutalmışoğulları'nın üzerine göndermiştir.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklu Dönemi*, Ankara 2000; Mükrimin Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944

Porsuk, Süleymanşah ve kardeşi Mansur'a Bizans sınırında saldırmış, Mansur'u öldürmüş ve Süleymanşah'ın oğlu Kılıç Arslan'ı esir almıştır. Uzlaşma sağlanınca Porsuk geri çekilmiştir. Bu, Melikşah'ın Süleymanşah'ın Anadolu'daki hakimiyetini tanıdığı anlamına geliyordu. Konumunu sağlamlaştıran Süleymanşah Kilikya üzerine yaptığı sefer sonucunda Tarsus, Adana ve Misis başta olmak üzere bütün Kilikya'yı ve Antakya'yı ele geçirmiştir. Süleymanşah'ın Halep'i kuşatması Büyük Selçuklu Devleti ile Türkiye Selçuklu Devleti arasındaki mücadeleyi tekrar ön plana çıkarmıştır. Süleymanşah, Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş ile yaptığı savaşta yenik düşmüş ve öldürülmüştür (1086).

I. Kılıç Arslan, 1092 yılında Türkiye Selçuklu tahtına çıkmıştır. İlk iş olarak devleti yeniden teşkilatlandırmış ve Bizans'ın işgal ettiği Selçuklu topraklarını geri almıştır. Daha sonra Doğu yönünde genişlemek için harekete geçmiş ve Malatya'yı kuşatmıştır. Şehrin ele geçirilmesine az bir zaman kala Haçlılar'ın Selçuklu sınırına geldiği haberi gelmiş, bunun üzerine kuşatmayı kaldırarak hemen geri dönmüştür.

Papa'nın önderliğinde, kutsal yerleri Müslümanlar'dan geri almak amacıyla yola çıkan, fakat asıl amacı Orta Doğu'nun zenginliklerini ele geçirmek olan Haçlılar büyük bir orduyla Selçuklu topraklarına girmişlerdir. Selçuklular kalabalık Haçlı ordusu ile Eskişehir yakınlarında yapılan savaşta kaybetmişler ve Orta Anadolu'ya çekilmek zorunda kalmışlardır. Anadolu'dan Suriye'ye yönelen Haçlılar, birtakım Haçlı

kontlukları ve krallıkları kurarak Orta Doğu'ya yerleşmişlerdir. Bu, Orta ve Yakın Doğu'daki siyasi yapının tamamıyla değişmesine neden olmuştur.³

Türkiye Selçuklu Devleti I. Haçlı Seferi sonucunda başkent İznik'i, Batı Anadolu'yu ve Karadeniz sahillerini Bizans İmparatorluğu'na bırakmak zorunda kalmıştır. Türkler, Orta Anadolu'da toplanarak Konya'yı başkent yapmışlar ve siyasi faaliyetlerinin yönünü tekrar Doğu Anadolu'ya çevirmişlerdir. I. Kılıç Arslan Malatya, Amid, Ahlat, Harput ve Meyyafarikin gibi kentleri ele geçirmiştir. Bu gelişme üzerine harekete geçen Büyük Selçuklu komutanı Emir Çavlı ile I. Kılıç Arslan, Habur nehri kenarında karşılaşmışlardır. Savaşı kaybeden Kılıç Arslan nehri geçerken boğularak ölmüştür (1107)⁴

Türkiye Selçuklu Devleti I. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra sıkıntılı bir döneme girmiş ve Anadolu'da liderliği ele geçiren Danişmendliler'in bir nevi vasalı konumuna düşmüştür. Bu dönemde tahta çıkan Şehinşah, Batı Anadolu'da Bizans ile mücadele etmiş, ancak başarılı olamamıştır.

İzzeddin Mesud, kayınpederi Danişmendli Emir Gazi'nin desteğiyle kardeşi Şehinşah'ı tahttan indirmiş ve saltanatı ele geçirmiştir (1116). Bizans'ın Anadolu'daki ilerleyişi bu dönemde de devam etmiştir. Bizans; Uluborlu, Beyşehir ve Antalya civarında Türkler'in elindeki yerleri ele geçirmeyi başarmıştır. Haçlılar'a karşı büyük

³ I. Haçlı Seferi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 2004, s. 21-101

⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2004, s.133-140

başarılar kazanan Artukoğlu İlğazi'nin 1121 yılındaki ölümü üzerine Haçlılar'la mücadeleyi Danişmendliler devralmıştır. Türkiye Selçukluları bu yıllarda Danişmendliler'e tabi bir devlet durumundaydı. Emir Gazi, Sultan Mesud ile birlikte Kastamonu çevresini Bizans'tan geri almıştır. Emir Gazi'nin ölümü üzerine yerine oğlu Muhammed geçmiştir. Mesud, Bizans'ın Çankırı taraflarındaki saldırısını Melik Muhammed'le birlikte hareket ederek bastırmayı başarmıştır. Daha sonra güneye yönelmiş ve Maraş'tan Antakya'ya kadar olan yerleri almıştır. Bizans'ın Antakya Kontu'na yardım etmesi üzerine Mesud da Musul Atabeki İmadüddin Zengi'ye yardım etmiş, Maraş ve çevresini geri almıştır. Bu müdahale üzerine Bizans imparatoru bölgeden geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bizans ile Selçuklular'ın mücadelesi bir süre daha devam etmiştir. Bizans İmparatoru Ioannes ve Danişmendli Melik Muhammed'in 1143 yılındaki ölümleri, Türkiye Selçuklu Devleti'ni olumlu yönde etkilemiştir. Mesud, Danişmendliler'in kendi aralarındaki tahta kavgalarından yararlanarak Ceyhan ve Elbistan'ı ele geçirmiştir. Bizans'ı da kesin olarak yenilgiye uğratmış ve böylece Anadolu'daki üstünlük yeniden Selçuklular'a geçmiştir.⁵

Musul Atabeki İmadüddin Zengi'nin Urfa'yı alarak buradaki haçlı kontluğuna son vermesi üzerine haçlılar 1148 yılında yeniden harekete geçmişlerdir. Sultan Mesud Anadolu'ya giren Alman ve Fransız haçlı ordusuna karşı büyük bir mücadele örneği sergileyerek onları yenilgiye uğratmıştır. Bu zaferden sonra Mesud'un İslam dünyasındaki ünü ve gücü artmıştır.⁶

⁵ Turan, *a.g.e.*, s.185-212

⁶ *a.g.e.*, s.212-216

Sultan Mesud, güneydoğu Anadolu'ya yaptığı sefer sonucunda Maraş Gökşun, Antep ve Behisni'yi Franklar'dan almış ve Anadolu'daki en büyük rakibi olan Danişmendliler'i kendisine tabi kılarak Anadolu'nun en güçlü hükümdarı konumuna yükselmiştir.⁷

Mesud'un 1155 yılındaki ölümü üzerine yerine oğlu Kılıç Arslan geçmiştir. Kılıç Arslan, Türkiye Selçukluları'na karşı kurulan Danişmendli-Zengi ittifakını bertaraf etmiştir. Ancak daha büyük bir ittifak kuran Bizans-Ortadoğu'daki Haçlılar-Danişmendliler ittifakı ile mücadele edemeyeceğini anlamış ve bazı tavizler karşılığında Bizans'ı ittifaktan vazgeçirmeyi başarmıştır. Daha sonra Anadolu'daki en büyük rakibi olan Danişmendliler'e karşı harekete geçerek onların bazı merkezlerini ele geçirmiş, fakat Musul Atabeki Nureddin Zengi'nin devreye girmesiyle bir sonuç elde edememiştir. Nureddin Zengi'nin 1174 yılındaki ölümüyle önemli bir rakibinden kurtulan Kılıç Arslan; Sivas, Niksar ve Tokat gibi Danişmendli şehirlerini ele geçirerek Türkiye'de milli birliği gerçekleştirme yolundaki en önemli engel olan Danişmendliler'i ortadan kaldırmıştır (1175).⁸

Bizans İmparatoru Manuel, Türkmenler'in Batı Anadolu'daki faaliyetlerinden oldukça endişe ediyordu. Anadolu'daki Türk tehlikesini tamamiyle ortadan kaldırmak için Selçuklular'a karşı büyük bir sefere çıktı. Bu sırada II. Kılıç Arslan da hazırlıklarını tamamladı. II. Kılıç Arslan, Bizans ordusunu Isparta yakınlarındaki Kumdanlı mevkiinde pusuya düşürerek tarihi açıdan gerçekten büyük bir zafer kazandı (1176). Bizans

⁷ Turan, *a.g.e.*, s.216-221

⁸ Abdulhaluk Çay, *II. Kılıç Arslan*, Ankara 1997, s. 24-68

tarihinin en ağır yenilgilerinden birine uğratıldı. Bu savaşla Bizans'ın Anadolu'ya yeniden hakim olmak yönündeki bütün girişimleri sona ermiş ve Bizans, Anadolu'nun bir Türk yurdu olduğu gerçeğini kabul etmek zorunda kalmıştır. II. Kılıç Arslan daha sonra doğunun önemli kalelerinden Malatya'yı ele geçirmiştir.⁹

Türkiye Selçuklu Devleti II. Kılıç Arslan yönetiminde önemli başarılar kazanırken Yakın Doğu'daki siyasi dengeler de değişiyordu. Büyük Selçuklu Devleti ve onun halefi durumundaki Irak Selçukluları yıkılmış ve toprakları üzerinde Harzemşahlar, İldenizliler gibi yeni devletler kurulmuştu. Yakın Doğu'nun en güçlü devletlerinden biri olan Fatımî Devleti yıkılmış ve yerine Eyyubiler Devleti kurulmuştu. Böylece sınırlarını güneydoğu yönünde genişletmek isteyen Türkiye Selçukluları'nın Eyyubiler ile karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz olmuştu. Selahaddin Eyyubi'nin Amid ve Meyyafarikin'i ele geçirmesi iki ülke arasında gerginliğin artmasına neden olmuştu.

II. Kılıç Arslan sağlam temellere dayanan bir devlet meydana getirmişti. Ancak ülkeyi on iki oğlu arasında paylaşırması devlet otoritesinin bozulmasına neden oldu. II. Kılıç Arslan Anadolu'ya girerek Konya önlerine kadar gelen haçlılara karşı da bir varlık gösteremedi. Haçlıların kendilerine dokunmadan gitmeleri için onlarla bir antlaşma yapmak zorunda kaldı.¹⁰ Bu dönemde Yakın Doğu'nun en önemli siması Selahaddin

⁹ Çay, *a.g.e.*, s.68-98; ayrıca bkz. Salim Koca, "Sultan II. Kılıç Arslan", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I (Sosyal ve Siyasal Hayat)*, (ed. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2006, s. 71-89

¹⁰ Çay, *a.g.e.*, s.102-112

Eyyubi idi. Selahaddin, Kudüs'ü haçlılardan geri almayı başarmış ve 1191 yılındaki Hittin zaferi ile haçlıları yenilgiye uğratarak İslam dünyasının en önemli kişisi olmuştu.¹¹

II.Kılıç Arslan'ın 1192 yılındaki ölümünden sonra yerine veliahd olan Gıyaseddin Keyhüsrev geçti. Ancak tahtını korumayı başaramadı. Rükneddin Süleymanşah 1196 yılında Selçuklu tahtını ele geçirdi. Kısa sürede siyasi birliği yeniden tesis eden Süleymanşah, sınırlarını genişletmek üzere hazırlıklara başladı. Bizans'ı haraca bağladı, Konya-Ereğli'yi Ermeniler'den geri alarak onları Toroslar'ın gerisine attı. Daha sonra doğuya yöneldi ve Malatya'yı ele geçirdi. Harput Artukluları'nı ve Erzincan Mengüceklileri'ni itaat altına aldı. Erzurum'u alarak Saltuklu Beyliği'ne son verdi. Oradan Gürcüler'in işgal ettiği topraklara girdi. Ancak pusuya düşerek mağlup oldu ve geri çekilmek zorunda kaldı. Süleymanşah, 1204 yılında Gürcüler'e karşı yeni bir sefere çıktığı sırada öldü.¹²

Süleymanşah'tan sonra oğlu III. Kılıç Arslan'ın hakimiyet dönemi başladı. Onun zamanında Isparta ve Burdur fethedildi. Haçlılar'ın 1204 yılında İstanbul'u işgal etmeleri ve akabinde burada bir Latin devleti kurmaları bölgedeki siyasi dengeleri değiştirmişti. Bu olay sonucunda İznik ve Trabzon'da Bizans'ın uzantısı iki devlet ortaya çıkmıştır.¹³

¹¹ Selahaddin Eyyubi devri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbi ve Devri*, İstanbul 2000

¹² Turan, *Türkiye*, s. 261-288

¹³ *a.g.e.*, s. 288-290

II.Gıyaseddin Keyhüsrev, 1205 yılında Selçuklu tahtını yeniden ele geçirdi. Bu dönemde Selçuklular'ın bulunduğu coğrafyada önemli değişiklikler olmuştur. Güneydeki Eyyubiler Selahaddin'in ölümü ile küçük melikliklere bölünmüş, kuzeydeki Gürcüler ortamın uygun olmasından yararlanarak Anadolu'nun kuzey ve doğu bölgelerine saldırmaya başlamışlardı.

Ticaretin gelişmesini sağlamak Gıyaseddin Keyhüsrev'in en önemli siyaseti idi. Bu gelişme ticaret yollarının güvenliği ile ilgili olduğu için seferlerine bu amaca göre yön veriyordu. Bu doğrultuda Trabzon Rumları üzerine bir sefer yaparak onları itaat altına aldı ve haraca bağladı (1206). Daha sonra Akdeniz'in önemli bir liman kenti olan Antalya'yı fethetti (1207). Ertesi yıl Ermeniler üzerine yürüyerek Maraş ve Elbistan'ı ele geçirdi. İznik Rum İmparatoru Laskaris ile Alaşehir civarında yaptığı savaşı kazanmak üzereyken atından düşerek ölmesi Selçuklular'ın mağlup olarak geri çekilmesine neden oldu (1211). Savaşın ardından İznik Rumları ile barış yapıldı.¹⁴

I.İzzeddin Keykavus, 1211 yılında Selçuklu tahtına çıktı. Seferlerine babasının siyasetine uygun olarak ticari hedeflere göre yön verdi. Önce Karadeniz ticareti için önemli bir kent olan Sinop'u fethetti ve Trabzon Rumları'nı haraca bağladı (1214). Güneydeki Ermeniler'e karşı sefere çıkarak Karaman ve Ereğli'yi geri aldı. Franklar tarafından ele geçirilen Antalya'yı yeniden ele geçirdi (1216). İzzeddin, Sinop ve Antalya fetihleriyle Karadeniz ve Akdeniz ticaretini kontrol altına almış ve Selçuklu ekonomisini dünya ticaretine açarak onunla bütünleştirmiştir. Ayrıca Antakya civarını

¹⁴ I. Gıyaseddin Keyhüsrev devri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncer Baykara, *I.*

işgal eden Ermeniler'e karşı Halep Eyyubi hükümdarı ile işbirliği yaparak Ermeniler'i yenilgiye uğratmıştır. Bunun sonucunda Ceyhan bölgesi Selçuklular'ın eline geçmiş ve Ermeniler Selçuklular'a tabi olmak zorunda kalmışlardır. Suriye seferine çıkan İzzeddin, 1220 yılında Malatya yakınlarında ölmüştür. Onun zamanında Türkiye Selçuklu Devleti Orta Doğu'nun en güçlü ve zengin devleti konumuna gelmişti.¹⁵

Türkiye Selçuklu Devleti'nin şüphesiz en büyük hükümdarı olan I.Alaeddin Keykubad 1220 yılında tahta çıkmıştır. O tahta çıktığı sırada Türkiye Selçukluları her alanda oldukça iyi bir durumdaydı. Selçuklular'ın batısında bulunan İznik Rumları ile İstanbul Latinleri arasındaki mücadele Selçuklular'ın işini kolaylaştırıyordu. Kuzeydeki Trabzon Rumları ile güneydeki Ermeniler'in Selçuklular'a bağlılığı da devam ediyordu. Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de Eyyubi emirlikleri arasında iç mücadeleler sürerken, haçlılarla da çatışmalar yaşanıyordu. Doğuda ise Dünya tarihi açısından gerçekten çok önemli gelişmeler yaşanıyordu. O da Moğollar'ın Cengiz Han liderliğinde bir devlet kurup batıya yönelmeleri ve Harzemşahlar'ı yıkarak Horosan, Maverâünnehir, İran ve Azerbaycan'ı ele geçirmeleriydi. Moğol tehlikesi artık Selçuklular'a çok yakındı. Ancak Cengiz Han'ın 1227 yılındaki ölümü bu tehlikeyi bir süreliğine durdurmuştu.

Alaeddin Keykubad ilk olarak Akdeniz kıyısındaki önemli bir liman olan Alanya'yı fethetti (1223). Moğol tehlikesine karşı siyasi ve askeri tedbirler alarak Abbasi halifesine yardım gönderdi. Güney tarafından Ermeniler'e karşı harekete geçerek

¹⁵ I.İzzeddin Keykavus dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Salim Koca, *Sultan*

I.İzzeddin Keykavus (1211-1220), Ankara 1997

Silifke'ye kadar olan toprakları ele geçirdi. Daha sonra Celaleddin Harezmşah'ın bölgeyi tehdit etmesi nedeniyle doğu'ya yöneldi. Harezmşah, Artuklular'ı, Trabzon Rumları'nı ve Erzurum Selçuklu melikini himayesi altına almıştı. Durumun ciddiyetini anlayan Alaeddin önce Artuklular'ın elindeki Adıyaman, Kahta ve Çemişkezek'i alarak onları Selçuklu tabiiyetine soktu. 1228 yılında Mengücekliler'in elindeki Erzincan'ı alarak, Divriği kolu hariç bu beyliğe son verdi. Böylece Celaleddin Harezmşah'a karşı bölgeyi korumak ve Anadolu birliğini sağlamak hususunda önemli bir başarı kazandı. 1227 yılında denizaşırı Kırım seferi yapıldı. 1228 yılında Harzemşah'ın müttefiki olan Trabzon Rumları tekrar itaat altına alındı.¹⁶

Celaleddin'in Selçuklular'a karşı kurduğu ittifak yavaş yavaş dağılmaya başlamıştı. Bu durum karşısında Celaleddin, doğu'nun en güzel ve gelişmiş kenti olan Ahlat'ı ele geçirdi ve yağmaladı (1229). Bölgenin Eyyubi hükümdarı olan Melik Eşref bu olay üzerine Alaeddin'den yardım istemek zorunda kaldı. Selçuklu-Eyyubi kuvvetleri ile Harzemşah ve Erzurum melikinin kuvvetleri 1230 yılında Erzincan yakınlarındaki Yassı Çemen'de karşı karşıya geldiler. Savaş sonucunda Harzemşah ve müttefiki büyük bir yenilgiye uğratıldı. Harzemşah bölgeden çekilmeye başlarken Erzurum'daki Selçuklu Beyliği de sona erdi.¹⁷

Ahlat'ın Selçuklular'ın eline geçmesi üzerine Eyyubi melikleri Selçuklular'a cephe almaya başladılar. Ancak Selçuklular'a karşı giriştikleri mücadelede başarılı olamayarak Anadolu'dan çekildiler (1234). Eyyubiler'in çekilmesiyle Urfa, Harran,

¹⁶ Turan, *Türkiye*, s.347-84

¹⁷ *a.g.e.*, s.384-95

Siverek ve Rakka gibi güneydoğunun önemli kentleri Selçuklular'ın eline geçti (1235). Ancak Eyyubiler ertesi yıl bu yerleri geri aldılar. Bu esnada Alaeddin Keykubad Selçuklular'ın kendisine tabi olmasını isteyen Moğol Hanı Ögedey'in elçilerini ağırılıyordu. Alaeddin, 1237 yılında Eyyubiler'e karşı sefer hazırlığı yaptığı sırada öldü.¹⁸

Türkiye Selçuklu Devleti onun zamanında başta siyasi ve ekonomik açıdan olmak üzere her alanda altın çağını yaşamış ve Orta Doğu'nun en güçlü devleti haline gelmiştir. Özellikle kuzey-güney ve doğu-batı istikametinde yapılmakta olan uluslararası ticarete Anadolu'nun önemi artmış ve buna paralel olarak devletin gelirleri çoğalmıştır.¹⁹

Alaeddin Keykubad'dan sonra yerine oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev geçmiştir. II. Gıyaseddin'in dirayetsiz bir kişiliğe sahip olması nedeni ile bu dönemde devlet otoritesi oldukça zayıflamıştır. Buna bir de emirler arasındaki nüfuz mücadelesi eklenince yönetim bozulmaya başlamıştır. II. Gıyaseddin devletin en güçlü emiri olan ve yönetimde adeta rakipsiz hale gelen Saadetin Köpek'i öldürterek devlet için önemli bir tehlikeyi ortadan kaldırmıştır. İçerdeki sorunları hallettikten sonra 1240 yılında Amid'i fethetmiştir.²⁰

¹⁸ Turan, *a.g.e.*, s.395-410

¹⁹ I. Alaeddin Keykubad dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Emine Uyumaz, *Sultan I. Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, Ankara 2003; Osman Turan, "Keykûbad I", *İ.A.*, (MEB), C. VI, s.646-661

²⁰ Turan, *Türkiye*, s. 423-40

Selçuklu fetihlerinin devam etmesine Babaîler isyanı²¹ engel olmuştur. Baba İlyas, Moğol istilası önünden Anadolu'ya gelen Türkmen şeyhlerinden biriydi. Selçuklu devlet adamları arasındaki mücadeleler nedeniyle devlet yönetiminin zayıflaması sonucu ortaya çıkan bu isyan giderek büyümüştür. Babaîler, Selçuklu ordusunu on iki defa yenilgiye uğratmışlardır. Selçuklular bu isyanı ancak paralı Frank askerlerini kullanarak Kırşehir yakınlarındaki Malya ovasında durdurabilmişlerdir (1240). Babaîler isyanı Selçuklu yönetiminin ne kadar aciz bir durumda olduğunu açık bir şekilde göstermiştir.

Yaklaşan Moğol tehlikesine karşı önlem almayan Gıyaseddin, fetih faaliyetlerine kaldığı yerden devam etmiş ve güneydoğudaki önemli merkezlerden Meyyafarikin'i kuşatmıştır. Bu kuşatma, Moğollar'ın Erzurum'u ele geçirdiği haberinin gelmesi üzerine kaldırılmıştır. Selçuklular ile Moğollar arasında yapılan ve Selçuklular'ın yenilgisiyle sonuçlanan Köseadağ Savaşı (1243) sonucunda Türkiye Selçuklu Devleti Moğollar'ın tabiiyeti altına girmiştir. Böylece Türkiye Selçuklu Devleti'nin Anadolu'da kurduğu siyasi birlik bozulmuştur.²²

²¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, İstanbul 1996; aynı yazar, "Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslam Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış", *Belleten*, Ankara 2000, C. LXIV, S. 239, s. 129-59

²² II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi için bkz. Osman Turan, "Keyhüsrev II", *İ.A.*, C.VI, s.620-29; Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev*, Yayınlanmış Doktora Tezi, AÜDTCF, Ankara 1958

I. BÖLÜM

MENGÜ HAN ÖNCESİ DÖNEMDE SELÇUKLU-MOĞOL İLİŞKİLERİ

I. CENGİZ HAN'DAN ÖNCE MOĞOLİSTAN'DAKİ SİYASİ DURUM

Asya bozkırlarının en doğusunda bulunan Moğolistan tarih boyunca Türkler, Moğollar ve daha birçok göçebe boyun yaşadığı bir alan olmuştur.²³

Cengiz Han iktidarı ele geçirmeden önceki dönemde Moğolistan'daki en önemli boylar, Kerayitler ve Naymanlar'dı. Kerayitler'in Orhon ırmağının yukarı kesimlerinde, doğuda Tola ve güneyde Ongin ırmaklarına kadar uzanan bölgede yaşadıkları kabul edilir. Kerayitler, Türk kökenli olmakla birlikte Moğollar'ın çok fazla etkisinde kalmışlar, bununla birlikte Moğollar'dan farklı olarak Nesturî inancını benimsemişlerdir. Moğollaşmış Türkler olarak nitelendirilebilecek olan Naymanlar ise Kerayitler'in batısında kuzeyde Ubsa-Nor'dan, güneyde Kara İrtiş'e, batıda Zaysan Gölü'nden doğuda Selenga'nın yukarı kesimine kadar olan yerlerde yaşıyorlardı. Onlar da Kerayitler gibi Nesturi inancını benimsemişlerdi. Kerayitler'in kuzeyinde Baykal Gölü'nün güneydoğusunda Selenga'nın aşağı taraflarında orman avcıları olan Merkitler yaşıyordu. Merkitler'in daha kuzeyinde Baykal Gölü'nün batısında Moğol ırkından Oyratlar yaşıyordu. Kerülen nehrinin güney kıyısında Buir-

²³ Leo De Hartog, *Cengiz Han Dünyanın Hakimi*, çev. Serkan Uzun, Ankara 2003,

nor'a doğru ve Kingan'a kadar Tatarlar yaşıyordu. Naymanlar'ın kuzeyinde Yukarı Yenisey üzerinde liderleri "İnal" ünvanını taşıyan Kırgızlar yaşıyordu.²⁴

XII. yüzyılın sonlarına doğru Çin'de iki imparatorluk vardı. Biri Çin'in kuzeyinde başkent Pekin olmak üzere hüküm süren Kin İmparatorluğu, diğeri Çin'in güneyindeki millî Song İmparatorluğu idi. Çin'in kuzeybatısında Tangut Krallığı vardı. Kuzeyde Sibirya-Moğolistan sınırında Gobi Çölü'nün kuzeyindeki bozkırlarda Türk-Moğol ve Tunguzlar'a ait çok sayıda kabile vardı.

Cengiz Han'ın aralarından çıkacağı Moğollar ise şimdiki Dış Moğolistan'ın kuzeydoğusunda, Onon ve Kerülen nehirleri arasında göçebe olarak yaşıyorlardı.²⁵

Cengiz Han'ın mücadelesinde önem taşıyan başka boylar da vardı. Bunlar Buir-nor'un güneydoğusunda yaşayan Ongiratlar, Selenga ve Onon ırmakları arasında yaşayan Celayirler, Gobi Çölü'nün güneyinde, Çin'in kuzey kesimine yakın bir yerlerde yaşayan Türk Öngütler ve Moğollar'ın üzerinde sonradan çok etkili olan, Tarım'ın kuzeydoğusunda, Turfan'dan Kuça'ya kadar uzanan bölgede yaşayan Uygur Türkleri'dir.²⁶

²⁴ Hartog, *a.g.e.*, s.14; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev M. Reşat Uzmen, İstanbul 2006, s. 218-21; Ahmet Temir," Mongolian (Or Turco-Mongolian) Khanate", *The Mongols History and Culture*, (ed. Bülent Arı-Selim Aslantaş), Ankara 2006, s.61

²⁵ Grousset, *a.g.e.*, s. 221

²⁶ Hartog, *a.g.e.*, s.15

II. CENGİZ HAN'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE FAALİYETLERİ

A. Cengiz Han'ın Ortaya Çıkışı

Cengiz Han tarih sahnesine çıkmadan önceki dönemde Moğollar'ın aralarında siyasi birlik yoktu. Başlıca ekonomik etkinlikleri çobanlık ve avcılıktı. Ancak iktisadi hayatlarının temelini hayvancılık teşkil ediyordu. Moğollar, sürülerine otlaklar arayarak senede birkaç defa yer değiştirirler, göç ederlerdi.²⁷ Büyük hayvan sürülerini besleyen Moğollar da her kabilenin belirli bir yeri vardı ve buna ‘yurt’ deniliyordu. Moğol toplumunun ana unsuru kan akrabalığına dayanan Obok (oymak) lardı.²⁸ Oboklar daima hareket halinde bulunurlar ve irgen²⁹ ve ulus³⁰ denilen yeni birlikleri (kabileler) oluşturmak için birleşirlerdi. Oboklar, irgen ve ulus'u oluşturduktan sonra tekrar ayrılarak yeni şubeler meydana getirirler, böylece yeni kabile cemiyetleri oluştururlardı.³¹

Cengiz Han'ın babası olan Yesügey Bahadır, Borcigin boyunun bir parçası olan Kiyat kabilesinin reisiydi. Annesi Höelün ise Ongiratlar'a mensuptu. Yesügey bir av gezisi sırasında Merkitler'den biri ile evli olan Höelün'ü kaçırarak onunla

²⁷ B.Y.Vladimirtsov, *Moğollar'ın İçtimaî Teşkilâtı*, çev. A. İnan, Ankara 1995, s.60-61

²⁸ *a.g.e.*, s.74

²⁹ İrgen, ‘aşiret’ ve ‘kabile’ kelimelerini karşılar.

³⁰ Ulus, ‘devlet’ ve ‘tımar’ kelimelerini karşılar.

³¹ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.93

evlenmiştir.³² Yesügey Onon nehri yakınındaki Dülün-Boldak'ta bulundukları sırada doğan oğluna Temuçin adını vermiştir.³³ Temuçin'in doğduğu yıl konusunda kaynaklarda farklılıklar vardır. Reşidüddin bu konuda 1155 yılını verirken, Çin ve Moğol kaynakları 1162 tarihini vermektedir.³⁴

Temuçin dokuz yaşındayken babasıyla birlikte annesinin akrabalarını ziyarete gitmiş ve Ongiratlar'dan Dey Seçen'in kızı Börte ile nişanlanmıştır.³⁵ Yesügey oğlunu Ongiratlar'da bırakarak kendi yurduna dönmek üzere yola çıkmış, ancak yolda karşılaştığı Tatarlar tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.³⁶ Yesügey ölünce reisi olduğu Kiyat kabilesi dağılmıştır. Herkes tarafından terk edilen Temuçin ve ailesi oldukça zor şartlar altında yaşamak zorunda kalmışlardır.³⁷ Temuçin bir ara düşmanları Tayciutlara esir düşmüş ve esaretten güçlükle kurtulmuştur. Daha sonra çocuk yaşta nişanlandığı Börte ile evlenmiştir.³⁸ Temuçin ve ailesi bir süre sonra Merkitler'in baskınına uğramışlar ve Merkitler, Börte'yi kaçırmışlardır. Temuçin hemen babası Yesügey'in andası olan ve daha önceden bağlılığını bildirdiği Kerayitler'in hükümdarı Tuğrul Han'dan yardım istemiştir. Börte, Tuğrul Han ve

³² Yüan-Ch'ao Pi-shi, *Moğollar'ın Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, Ankara 1948, s.16-18

³³ Gizli Tarih, s.18

³⁴ Hartog, *a.g.e.*, s.21

³⁵ Gizli Tarih, s.19-21

³⁶ Gizli Tarih, s. 21-22

³⁷ W. Barthold, 'Cengiz Han', *I.A.*, (MEB), C.III, s. 91

³⁸ Gizli Tarih, s.31-36

Cacirat kabilesinin reisi olan Temuçin'in andası Camuka'nın yardımları ile Merkitler'in elinden kurtarılabildiğiştir.³⁹ Temuçin ve Camuka bir süre daha birlikte hareket ettikten sonra ayrılmışlar ve birbirlerine düşman olmuşlardır. Çünkü her ikisi de Moğol Hanı olmak istiyordu. Temuçin kendisine katılan kabileler tarafından 1196 yılında ‘‘ Çinggis Han’’ ünvanıyla Moğollar'ın Hanı seçilmiştir.⁴⁰ Temuçin, Han seçilince yeni kanunlar ve kurallar koyarak devletin temellerini atmıştır. Bu durum özellikle Camuka tarafından tepkiyle karşılanmıştır. 1201 yılında çok sayıda kabilenin katılımıyla toplanan kurultayda Camuka ‘‘ Gür Han’’ ünvanıyla Han seçilmiştir.⁴¹ Camuka'nın kendisine karşı harekete geçeceğini önceden haber alan Temuçin bunu hemen Tuğrul'a haber vermiş ve iki müttefik Camuka'yı yenilgiye uğratmışlardır.⁴² Temuçin, Tayciutlar'ı da yenilgiye uğrattıktan sonra Tatarlar'a saldırarak bu boyun varlığına son vermiştir. Daha sonra Tuğrul ile birlikte Naymanlar'ın üzerine yürümüşler ve Nayman reisi Buyruk Han ile yanındakileri imha etmişlerdir. Ancak iki eski müttefikin arası Tuğrul'un oğlu Senggüm'ün, babasını Temuçin'e karşı kışkırtması nedeniyle açılmıştır. Bu durumu değerlendiren Camuka, Temuçin'i öldürmek konusunda Tuğrul'la anlaşmıştır. Temuçin bu planı önceden öğrenmişti ve artık yalnız kendisi için savaşacaktı. Temuçin'in kuvvetleri ile Tuğrul ve Camuka'nın kuvvetleri Halahalcit Çölü'nde karşı karşıya gelmişlerdir. Savaşın sonunda müttefik güçler büyük bir yenilgiye uğratılmıştır. Batıya kaçan

³⁹ Gizli Tarih, s.40-51

⁴⁰ Gizli Tarih, s.52-58; Reşidüddin, *Câmiü't-Tevarih*, yayınlayan. Behmen Kerimî, Tahran, 1338, C.I, s. 230-30

⁴¹ Gizli Tarih, s.69-70; Barthold, *a.g.m.*, s.92

⁴² Gizli Tarih, s.71-75; Reşidüddin, I, s.269-74

Tuğrul Han ve Senggüm yolda öldürülmüştür. Kerayitler'in boyun eğdirilmesiyle Temuçin Moğolistan'ın doğusunu yönetimi altına almış oldu. Bu başarı ona Orta Asya'yı tümüyle egemenliği altına almasının yolunu da açmıştır.⁴³ Temuçin 1204 yılında Nayman ve Merkit bakiyeleri ile yaptığı savaşta kesin bir zafer kazanmıştır. Nayman Tayangı Taybuka ölmüş, oğlu Küçlög ise çareyi kaçmakta bulmuştur. Nayman ve Merkitler'in büyük kısmı Temuçin'e katılmış, böylece Temuçin bütün Moğolistan halkını hakimiyeti altında birleştirmiştir.⁴⁴ Kaçan Nayman-Merkit topluluğu daha sonra Sübötay Noyan tarafından imha edilmiştir. Temuçin'in devletin örgütlenmesi konusunda aldığı kararların en önemlisi Uygur alfabesinin resmi alfabe olarak kabul edilmesidir. Temuçin, 1204 yılında Nayman topraklarını ele geçirdikten sonra Naymanlar'ın tayangı Taybuka'nın mühürdarı Uygur Ta-Ta-Tonga'yı yine mühürdar olarak kendi hizmetine almıştır. Bu, Moğol Devleti'nin kuruluşunu başlatan sürecin ilk adımıdır.⁴⁵ 1205 yılında Küçlög ve Toktoa Beki ile yapılan savaşta Toktoa Beki ölmüş, Küçlög ise Karahıtay hükümdarı Gür Han'ın yanına kaçmıştır.⁴⁶ Bu arada Temuçin'in en büyük rakibi olan Camuka da kendi adamları tarafından Temuçin'e teslim edilmiş ve öldürülmüştür.⁴⁷

Temuçin, 1206 ilkbaharında Onon nehrinin kaynağında toplanan büyük kurultayda kendisine bağlanan Moğol kabilelerinin tamamı tarafından yenilenen

⁴³ Gizli Tarih, s.77-111; Reşidüddin, I, s. 275-90

⁴⁴ Gizli Tarih, s.116-124; Reşidüddin, I, s.302-304

⁴⁵ Hartog, *a.g.e.*, s.43; Barthold, *a.g.m.*, s 94; Grousset, *a.g.e.*, s.252

⁴⁶ Gizli Tarih, s.125

⁴⁷ Gizli Tarih, s.129-133; Reşidüddin, I, s.125

Çinggis (Cengiz) ünvanıyla Büyük Han ilan edilmiştir.⁴⁸ Cengiz Han devlet kurumlarının temelini bu kurultayda atmış, orduyu da yeniden teşkilatlandırmıştır.⁴⁹ Devletin idari işlerini düzenleyen yasaklar (kanunlar) bu kurultayda kabul edilmiştir.⁵⁰ Cengiz Han şahsına ait bir muhafız birliği (hassa kuvveti) de oluşturmuştur.⁵¹

Cengiz Han kurultaydan sonra ilk olarak Karluklar üzerine bir kuvvet göndermiş, Karluk hükümdarı Arslan Han kendi isteği ile Cengiz Han'a tabi olmuştur. Arslan Han'dan sonra Uygur İdikutu Barçuk da Cengiz Han'a bağlılığını bildirmiştir. Buna oldukça sevinen Cengiz Han kızını ona vermiştir. Moğollar bu sayede Uygurlar'dan idari ve kültürel açıdan oldukça istifade etmişlerdir. Cengiz Han büyük oğlu Cuci'yi 1207 yılında kuzeydeki orman halklarına karşı göndermiş, bu sefer sonucunda Oyrat, Buriyat ve Kırgızlar itaat altına alınmıştır.⁵²

Moğolistan'ın birliğini sağlayan Cengiz Han 1211 yılında doğuya yönelerek Kuzey Çin'deki Kin İmparatorluğu'na karşı sefere çıkmıştır. Önce Tangutlar'ı tabiiyeti altına almış, daha sonra Kinler'e saldırarak başkent Pekin'i ele geçirmiştir

⁴⁸ Gizli Tarih, s.133-134; Reşidüddin, I, s.306-307; Temir, *a.g.m.*, s.607; Grousset, *a.g.e.*, s.247

⁴⁹ Gizli Tarih, s.134-151

⁵⁰ Temir, *a.g.m.*, s.607; Grousset, *a.g.e.*, s. 253

⁵¹ Gizli Tarih, s.152-154; Barthold, *a.g.m.*, s.93

⁵² Gizli Tarih, s.159-160; Reşidüddin, I, s.308-309; Cüveynî, *Tarih-i Cihân Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1999, s.97-98

(1215). Kinler’le yapılan savaş kısa ateşkesler yapılmasına rağmen uzunca bir süre devam etmiş, ancak Ögedey döneminde 1234 yılında sona ermiştir.⁵³ Kinler kaybettikleri yerlerin büyük kısmını geri alınca Cengiz Han onları denetim altında tutabilmek ve Çin’deki hareketi yönetmesi için en iyi komutanlarından Mukali’yi görevlendirmiştir. Mukali, 1223 yılındaki ölümüne kadar Kin İmparatorluğu’nu Honan eyaletine hapsetmeyi başarmıştır. Moğollar’ın Kuzey Çin seferinin en önemli sonucu Cengiz Han’ın devletin yönetim kademelerine atadığı eğitilmiş insanlar olmuştur. Buların içinde en önemlisi şüphesiz kendisine danışman yaptığı Ye-liü Ç’u-ts’ai’dir.⁵⁴

Cengiz Han Kuzey Çin seferinden sonra batıdaki Kara Hıta Devleti’ne yönelmiştir. 1208 yılında yenilgiye uğratılan Nayman Tayangı Taybuka’nın oğlu Küçlög, Cengiz Han’ın elinden kurtulmayı başararak Kara Hıta hükümdarı Gür Han’a sığınmış ve onun kızıyla evlenmişti. Küçlög, Gür Han’ın yaşlı oluşundan ve yönetimdeki zayıflığından yararlanarak iktidarı ele geçirmeye karar vermiştir. Gür Han’ı devirmek için Muhammed Harezmsah’la anlaşmıştır. 1211 yılında Gür Han’ı esir almıştır. Onun Gür Han ünvanını korumasına izin vermiş, ancak onun adı altında kendisi hükmetmeye başlamıştır. Küçlög’ün Kara Hıta Devleti üzerindeki bu hakimiyeti 1218 yılına kadar sürmüştür. Cengiz Han 1218 yılında Cebe Noyan’ı 20 000 kişilik bir kuvvetle Küçlög’ün üzerine göndermiştir. Cebe, Küçlög’ün Müslüman halk üzerinde uyguladığı baskı nedeniyle halk tarafından bir kurtarıcı gibi

⁵³ Gizli Tarih, s.169-174; Grousset, *a.g.e.*, s.258-261; Barthold, *a.g.m.*, s.94

⁵⁴ Grousset, *a.g.e.*, s.264; Hartog, *a.g.e.*, s.76-80

karşılanmış ve bu uygun ortamdan yararlanarak kısa sürede Kara Hıtaı ülkesini ele geçirmiştir. Kaçan Küçlög ise yakalanarak öldürölmüştür (1218).⁵⁵

B. Cengiz Han'ın Batıdaki Faaliyetleri

1. Harezmşahlar Üzerine Yapılan Harekât

Cengiz Han'ın Kara Hıtaı Devleti'ni ortadan kaldırmasıyla Moğollar batıda Harezmşah Devleti ile sınır komşusu olmuştu. O sırada Harezmşah Devleti'nin başında Alaeddin Muhammed vardı. Muhammed halkı tarafından pek sevilmiyordu. Bunun nedeni halkın üzerine ağır vergiler yüklemesi ve Müslümanlar'ın dini lideri durumundaki Abbasi Halifeliğı ile devamlı mücadele halinde olmasıydı. Harezmşah Muhammed, kendisine rakip olarak gördüğü Cengiz Han'ın Çin'i fethettiğı haberini alınca bunun doğruluğunu öğrenmek ve Moğollar'ın gücü hakkında bilgi sahibi olmak için ona Bahaddin Razi başkanlığında bir elçilik heyeti göndermişti. Heyeti Pekin'i ele geçirdikten sonra kabul eden Cengiz Han, onlara kendisini doğunun, Harezmşah sultanını da batının hükümdarı olarak gördüğünü, iki devlet arasında iyi ilişkiler kurulmasını ve tüccarların serbestçe seyahat etmelerini istediğini Harezmşah'a bildirmelerini istemiştir.⁵⁶ Göçebeler için yerleşik kavimlerle ticaret yapmak çok önemliydi, özellikle giyecek mallarının ticaretinin önemi büyüktü. O dönemde bölgedeki ticaret Uygurlar ile Müslümanlar'ın elindeydi. Bu konuda

⁵⁵ Cüveynî, s.107-110; Reşidüddin, I, s. 334-338; Grousset, *a.g.e.*, s. 265-268

⁵⁶ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H. Dursun Yıldız, Ankara 1990, s.418-19; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 2000, s.231-233

Cengiz Han'ın menfaatleri Müslüman tüccarların menfaatlerine uyuyordu.⁵⁷ Harezm ülkesinden Moğollar ile ticaret yapmak için yola çıkan üç tüccar Hocentli Ahmed, Belhli Emir Hüseyin ve oğlu Ahmed Cengiz Han'a kıymetli mal ve eşya götürmüşlerdi. Cengiz Han tüccarları iyi bir şekilde karşılamış, getirdikleri malları da iyi fiyata satın almıştı. Cengiz Han, Alaeddin Muhammed'in gönderdiği ticaret heyetine karşılık Harezmşah ülkesine bir elçilik heyeti göndermiştir. Bu elçilik heyetinin başında Harezmli Mahmud, Buharalı Ali Hoca ve Otrarlı Yusuf Kenka bulunuyordu. Harezmşah, bu heyeti Maverâünnehir'de kabul etti. Elçiler ona, Cengiz Han'ın onun gücünü ve zaferlerini duyduğunu, onunla bir antlaşma yapmak istediğini ve onu "oğullarıyla aynı tutmayı" teklif ettiğini söylediler. Cengiz Han'ın kendisini "oğlu" (başka deyişle vasalı) olarak kabul etmesinden rahatsız olan Harezmşah, Harezmli Mahmud'un Cengiz Han'ın kendisine saldırmaya niyeti olmadığını ve Moğol ordusunun gücünün Harezmşah ordusuyla karşılaştırılamayacak düzeyde olduğunu söylemesiyle rahatlamış ve Cengiz Han'la bir antlaşma yapmayı kabul etmiştir.⁵⁸

Cengiz Han, ülkesine ticaret yapmak için gelen tüccarlar ayrılacakları sırada hepsi Müslüman olan 450 kişilik zengin bir ticaret kervanını da onlarla birlikte göndermiştir. Kervanın başında Otaralı Ömer Hoca, Meragalı Hammâl, Buharalı Fahreddin Dîzekî ve Eminateddin Herevî bulunuyordu. Kervan sınırdaki Otrar şehrine

⁵⁷ Barthold, *a.g.e.*, s.419

⁵⁸ Barthold, *a.g.e.*, s.421-422; Cüveynî, s.116-117; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.233-234; J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the İl-khans", *The Cambridge History of Iran*, Vol.5, s.304

varınca Otrar valisi Kayır Han tarafından tevkif edilmiştir. Vali, durumu o sırada Irak'ta bulunan Muhammed Harezmsah'a bildirmiş, o da gelenlerin casus olmalarından şüphelenerek hepsinin öldürülmesini emretmiştir. Kafiledeki tüccarlar derhal öldürülmüş, yalnız bir kişi kaçmayı başararak olayı Cengiz Han'a bildirmiştir. Bu olay dünya tarihinin gidişatını değiştirmiş, İslam dünyası açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur.⁵⁹ Ticaret kervanına yapılanları öğrenen Cengiz Han, sakın olmaya çalışmıştır. Babası, daha önce Harezmsah Tekiş'in hizmetinde bulunmuş olan İbn Kefreç Buğra'yı iki Moğol ile birlikte Muhammed'e göndererek olayı protesto etmiş ve tüccarları öldüren Kayır Han'ın kendisine teslim edilmesini istemiştir. Fakat Muhammed aynı hatayı bir kez daha yapmış, elçiyi öldürtmüş, yanındakilerin de sakallarını traş ettirerek geri göndermiştir. Böylece Harzemşah ülkesinin Cengiz Han tarafından istila edilmesi artık kaçınılmaz olmuştur.⁶⁰

⁵⁹ Cüveynî, s.118-119; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin, C.XII, İstanbul 1987, s.320; Ebülferec, *Tarihi Muhtasarüddüvel*, çev. Şerafettin Yaltkaya, İstanbul 1941, s.8-9; aynı yazar, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, C.II, Ankara 1999, s. 482; Reşidüddin, I, s. 342-343; W. De Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul 1941, s. 7; Boyle, *a.g.m.*, s.304-305; Edward G. Browne, *A Literary History of Persia*, Vol. II, s. 435-437; ayrıca Otrar olayı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer İzgi, "Harezmsah ve Moğollar'ın İlk Karşılaşmaları ve Otrar Hadisesi", *TK*, S.170, Ankara 1976, s.92-99

⁶⁰ Cüveynî, s.119; İbnü'l-Esir, s.322; Abû'l-Farac, II, s.482-483; *Muhtasar*, s.9; Boyle, *a.g.m.*, s.305, Browne, *a.g.e.*, s.437

Cengiz Han Harezmsah Devleti'ne karşı harekete geçmeden önce Moğollar ile Harezmsahlar arasında küçük bir savaş olmuştu. Cebe Noyan, Küçlüg sorununu çözdükten sonra geri dönerken Harezmsah kuvvetleri Moğol ordusunun artçılarını yağmalamıştı. Bunu haber alan Cebe de, geri dönerek Harezmsah kuvvetlerine yetişmiş, ancak yapılan savaştan bir sonuç alınamamıştı.⁶¹

Cengiz Han'ın ordularının sayısı ile ilgili Müslüman müelliflerin verdiği rakamlar oldukça abartılıdır. Cengiz Han'ın ordusunun 150 000'den az ve 200 000'den fazla olamayacağı kabul edilmektedir. Bu durumda Muhammed Harezmsah'ın ordusu Cengiz Han 'ın ordusundan daha fazlaydı. Muhammed kumandanları ile olan anlaşmazlığından dolayı ordusunun bu üstünlüğünden yararlanamamıştır. Harezmsah, bir meydan savaşı yapmak yerine Cengiz Han'ın merkezî ordusunu parçalayarak yenmeyi düşünmüş, bu yüzden kendi ordusunu Maveräünnehir'in şehirlerine dağıtarak ülkeyi şehir şehir savunmayı planlamıştır.⁶²

Cengiz Han bu uzun sefere çıkmadan önce yerine halef olarak üçüncü oğlu Ögedey'i belirlemiştir. Bu arada ordusunun sayısını yeterli görmeyerek tabi devletlerden de destek istemiştir. Karluk hükümdarı Arslan Han, Almalık hükümdarı Sugnak Tigin ve Uygur İdikutu Barçuk bu emre riayet etmişlerdir. Muhammed Harezmsah, Cebe Noyan ile yapılan savaşta Moğol ordusunun ne kadar güçlü

⁶¹ Barthold, *Türkistan*, s.425-428; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 238-239

⁶² Barthold, *Türkistan* s. 429-430; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.248-250; Boyle, *a.g.m.*, s.307

olduğunu anlamıştı. Bu nedenle ordusunu Sir Derya ve Maverâünnehir'in müstahkem mevkillerine dağıtarak Amu Derya'nın gerisine çekilme kararı almıştır.⁶³

Hazırlıklar tamamlanınca bütün Moğol kuvvetleri Otrar yakınlarında toplandı. Cengiz Han burada ordusunu üç gruba ayırdı. İki kolu Harezmîliler'in sınırdaki en güçlü oldukları müstahkemlere gönderirken, kendisi de üçüncü kolla birlikte ülkenin iç kısımlarına yöneldi. Cengiz Han'ın oğulları Çağatay ve Ögedey, Otrar'ı kuşattı (1220). Cuci, Sir Derya'nın doğu kıyısı boyunca ilerleyerek önemli bir sınır kenti olan Cend'e yöneldi. Cengiz Han ise ordusunun esas kuvvetiyle en küçük oğlu Tuluy'u da yanına alarak Maverâünnehir'e girdi. Zernuk ve Nur kasabalarını ele geçirip yağmaladıktan sonra Buhara önlerine geldi (1220 Mart). Tahkim edilen şehir Moğollar tarafından kuşatıldı. Halk şehri savunan kuvvetlerin kaçması üzerine şehri Moğollar'a teslim etmek zorunda kaldı. Buhara boşaltılarak Moğollar tarafından yağmalandı.⁶⁴

Cengiz Han Buhara'dan sonra Harezmşah Devleti'nin ikinci başkenti olan ve Muhammed Harezmşah'ın savunmasına özel önem verdiği Semerkant'a hareket etti. Bu esnada Otrar, beş aylık oldukça uzun bir kuşatmadan sonra ele geçirildi. Şehri

⁶³ Abû'l-Farac, II, s. 495, Barthold, *Cengiz*, s.96; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.247; Boyle, *a.g.m.*, gös. yer

⁶⁴ Abû'l-Farac, II, s. 505-506; *Muhtasar*, s.9-10; Cüveynî, s.130-136; İbnü'l-Esir, s.323-325; Reşidüddin, I, s.354-362; Tiesenhausen, *a.g.e.*, s.11-12; Boyle, *a.g.m.*, s.308; B. Y. Vladimirtsov, *The Life of Chinggis-Khan*, Rusça'dan İngilizce'ye çev. D. S. Mirsky, London 1930, s. 123-124

savunan vali Kayır Han ve adamları öldürüldü. Otrar da Buhara gibi yağmalandı ve halk şehirden dışarı çıkarıldı. Cuci'nin Cend'e yaptığı sefer de başarılı oldu ve Cend ele geçirildi (1220-Nisan). Güneye gönderilen ordu Benâket ve Hocend'i ele geçirdi. Böylece Harezmşah'ın savunması tamamiyle çökertilmiş oldu.⁶⁵

Cengiz Han Semerkant'a doğru ilerlerken Otrar'ı ele geçirmiş olan oğulları da ona katıldılar. Çok güçlü bir istihdama sahip olan şehir Cengiz Han'ın dahiyane savaş taktiği sonucunda beş gün gibi kısa bir sürede ele geçirildi (1220-Mart). Semerkant da diğer ele geçirilen şehirler gibi günlerce yağmalandı ve birçok insan öldürüldü.⁶⁶

Cengiz Han, Maverâünnehir'i tamamen hakimiyeti altına aldıktan sonra Tirmiz ve Belh'i ele geçirdi. Daha sonra oğlu Tuluy ile birlikte Horosan şehirlerini ele geçirmek üzere harekete geçti. Diğer oğulları Çağatay ve Ögedey'i Harezm bölgesinin fethi ile görevlendirdi. Horosan'ın en önemli şehirleri olan Merv, Nişabur ve Herat kısa sürede itaat altına alındı (1221). Çağatay ve Ögedey'in kuvvetleri ise kuzeydoğudan kendilerine katılan Cuci'nin birlikleri ile birlikte Harezm'in merkezi Gürgenç'i kuşattılar. Muhammed Harezmşah'ın kaçmasıyla Gürgenç'te yönetimi ele

⁶⁵ Cüveynî, s.120-128; Abû'l-Farac, II, s.496-497; *Muhtasar*, s.9-10; Reşidüddin, I, s.354-355; Barthold, *Türkistan*, s.437-442; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.254-259; İbnü'l-Esir, s.355-357; Boyle, *a.g.m.*, s.319-320

⁶⁶ Cüveynî, s.142-146; Abû'l-Farac, II, s. 512-513; *Muhtasar*, s.11-12; İbnü'l-Esir, s.326-327; Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 13-14; Barthold, *Türkistan*, s.437-438; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.264-267; Vladimirtsov, *Life*, s. 124-125

geçiren Humar Tegin kuşatma sürerken Moğollar'a teslim oldu. Ancak halk şehri savunmaya devam etti. Cengiz Han, Cuci ve Çağatay arasındaki anlaşmazlık nedeniyle bütün birliklerin başına Ögedey'i getirdi. Halkının gayretli müdafaasına rağmen Gürgenç de Moğollar'ın eline geçti (1221 Nisan). Cuci, Gürgenç'in fethinden sonra burada kalmış, Çağatay ve Ögedey ise Talekan yakınlarında bulunan babalarının yanına dönmüşlerdir.⁶⁷

Cengiz Han Talekan civarında bir kaleyi kuşatırken Sultan Muhammed'in oğlu Celaleddin Harezmsah'ın Pervân yakınlarında Şigi-Kutuku Noyan kumandasındaki bir Moğol birliğini yenilgiye uğrattığını öğrenince hemen o tarafa yöneldi. Gazne'yi işgal etti ve Sind nehri yakınlarında ona yetiştirdi. Celaleddin Harezmsah Moğollar'la kahramanca savaştıysa da üstün sayıdaki Moğol birliklerine yenilmekten kurtulamamış ve ok yağmuru altında kendini nehre atarak karşı kıyıya geçmiştir (1221). Ertesi yıl bir keşif birliği Celaleddin'i takip etmek üzere görevlendirilmiş, ancak Multan'dan ileri gidememiş ve geri dönmüştür.

⁶⁷ Cüveynî, s.146-153; Abû'l-Farac, II, s. 512-513; *Muhtasar*, s.12-13; İbnü'l-Esir, s.349-355; Barthold, *Türkistan*, s.456-462, 471-473; Tiesenhausen, *a.g.e.*, s.65-68,72-73; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.268-275; Vladimirtsov, *Life*, s. 127-128, 132-133

2.İran ve Kafkasya Harekâtı

Muhammed Harezmsâh Cengiz Han Buhara'ya doğru harekete geçtiği esnada Semerkant'tan ayrılarak Belh'e gelmişti. Harezmsâh buradan da ayrılarak Irak'a çekilmeyi ve burada bir ordu meydana getirerek Moğollar'a karşı koyma fikrini benimsedi. Bu fikre sultanın yanında bulunana oğlu Celaleddin şiddetle karşı çıktı. Ona göre yapılacak en doğru iş Moğollar'a karşı saldırıya geçmektir. Celaleddin babasına orduyu kendisine bırakması için ısrar ettiyse de Muhammed Harezmsâh bunu kabul etmedi. Cengiz Han'ın Buhara'yı ele geçirerek Semerkant'a doğru harekete geçtiğini haber alınca da Belh'ten ayrıldı.⁶⁸

Cengiz Han, Semerkant'ı kuşattığı esnada Sultan Muhammed Harezmsâh'ın Amu Derya'yı Tirmiz yakınlarından geçtiğini öğrendi. Bunun üzerine Cebe Noyan ve Sübötay Noyan komutasındaki bir Moğol kolordusunu onu yakalamak üzere peşinden gönderdi.⁶⁹

Muhammed Harezmsâh önce Batı Horosan'daki Nişabur'a gelmiş, daha sonra Rey yoluyla Kazvin'e kaçmıştır. Sultanın ardından Belh'e gelen Cebe ve Sübötay, şehri teslim alıp, bir şilne bıraktıktan sonra hızla yollarına devam ederek Nişabur'a gelmişler ve burayı da herhangi bir direnişle karşılaşmadan ele geçirmişlerdir. Cebe

⁶⁸ Cüveynî, s. 319; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 276-278

⁶⁹ Cüveynî, s.158; Reşidüddin, I, s. 302-303; İbnü'l-Esir, s.327; Barthold, *Türkistan*, s.444-445

ve Sübötay, Nişabur'da ikiye ayrılmışlardır Cebe, Mazenderan'a doğru ilerlerken, Sübötay de Tus istikametinde ilerlemiştir.⁷⁰

Kazvin'e gelen Muhammed Harezmsah'ı burada oğlu Rükneddin karşılamıştır. Rükneddin'in maiyetinde yaklaşık 30 000 Irak askeri vardı. Ancak Muhammed Harezmsah buna rağmen Moğollar'la karşılaşmaya cesaret edemedi ve Karun kalesine kaçtı. Moğollar'ın yaklaştığını haber alınca oradan da ayrıldı. Hemedan yakınlarında Moğol kuvvetleri ile karşılaştı ise de yenilmekten kurtulamadı. Kendisini takip eden Moğollar'dan kurtulmak için yolunu değiştirerek Kazvin yakınlarındaki Ser-câhân kalesine geldi. Burada da kısa bir süre kaldıktan sonra oğullarıyla birlikte Hazar Denizi'nin güneydoğu sahillerine yakın Âbeskûn adalarından birine sığındı. Zaten hasta olan sultan buraya geldikten kısa bir süre sonra zatürreden öldü (1220 Aralık).⁷¹

Bu arada Nişabur'dan ayrılan Cebe ve Sübötay'ın birlikleri geçtikleri yerleri yağma ettikten sonra Rey'de yeniden birleştiler. Sultan'ın Hemedan taraflarında olduğunu öğrenince Cebe Noyan Hemedan'a, Sübötay Noyan da kuzeydeki Kazvin'e yöneldi. Cebe, Hemedan'ı itaat altına alıp şehre bir şihne atadı. Bu sırada Muhammed Harezmsah'ın çok yakında olduğunu öğrendi ve hemen harekete geçti.

⁷⁰ Cüveynî, s.158-159, 320-323; Reşidüddin, I, s.378-379; Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 21-22; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.278-280; Boyle, *a.g.m.*, s.308

⁷¹ Cüveynî, s.323-326; Abû'l-Farac, II, s.514; İbnü'l-Esir, s. 329; Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 22; Barthold, *Türkistan*, s.447, 451; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.280-281, 283; Boyle, *a.g.m.*, s.309-310

Hemedan yakınlarında yapılan savaşı Cebe kazandı, ancak Muhammed Harezmsah'ı yine elinden kaçırdı. Moğollar bu arada, Rey, Zencan ve Kazvin şehirlerini ele geçirip yağmaladılar. Cebe, daha sonra Erdebil'i itaati altına aldı. Havalara soğuyunca da Meraga'ya çekildi.⁷²

Moğollar, 1222 yılı baharında batı harekâtlarına kaldıkları yerden devam etmişler ve Atabek Özbek'in idaresindeki Azerbaycan'a girerek daha önce ele geçirdikleri yerlerde yaptıkları gibi burada da yağma ve talan yapmışlardır. Cebe ve Sübötay, artık sultanı bulamayacaklarını anlamışlardır. Bu yüzden bölgeyi keşfetmek ve ganimet elde etmek amacıyla kuzeye yöneldiler. O sıralar güçlerinin zirvesinde olan Gürcüler'le savaşarak onları Tiflis yakınlarında yenilgiye uğratmışlardır. Hemedan'ı yeniden ele geçirip yağmaladıktan sonra tekrar Gürcistan'a yönelmişler ve Gürcüler'i bir kez daha ağır bir yenilgiye uğratmışlardır.⁷³ Gürcistan'ın güneyini yağmaladıktan sonra Kafkasya'nın kuzeyindeki bozkırlara yönelmişlerdir. Moğollar burada karşılarında, bölgede yaşayan Alan, Çerkes, Lezgi ve Kıpçak ittifakını bulmuşlardır. Akıllıca bir politikayla Kıpçaklar'ın kendi taraflarına geçmelerini sağlamışlar, diğer kavimleri ayrı ayrı yendikten sonra Kıpçaklar'ı da yenmişlerdir. Bir Moğol kuvveti Venedik ve Cenevizler'in ticaret merkezlerinin bulunduğu Kırım'a girmiştir. Moğollar buradaki en büyük ticaret limanı olan Suğdak'a

⁷² Cüveynî, s.160; İbnü'l-Esir, s.331-333; Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 25,27; Barthold, *Türkistan*, s.450-451; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.282

⁷³ Cüveynî, s.160; İbnü'l-Esir, s. 333-344; Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 29-30,50; Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul 2007, s. 21-23; Grousset, *a.g.e.*, s.278-279

saldırarak burayı ele geçirmişlerdir. Kıpçaklar'ın yardıma çağırdığı Rus prenslikleri ile Kalka nehri civarında yapılan savaşta da kazanan taraf Moğollar olmuştur. Moğollar daha sonra Volga nehrini geçmişler, Kama Bulgarları'nı ve Kanglı Türkleri'ni itaatları altına almışlar ve Sir Derya'nın kuzeyindeki bozkırlarda Cengiz Han'a katılmışlardır (1223).⁷⁴

Moğollar bu harekât nedeni ile geldikleri Yakın Doğu'da bölgeyi ve bölgede yaşayan halkları yakından tanıma imkanı bulmuşlardır. Bu harekât ile Moğollar'ın herhangi bir toprak kazancı olmamıştır, fakat bölgedeki devletler açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bölgenin düzeninin bozulmasına ve malî kayıplara neden olmuştur. Moğollar, harekât sırasında birkaç küçük mahalli direniş dışında herhangi bir direnişle karşılaşmamışlardır.⁷⁵

1225 yılında Moğolistan'a dönen Cengiz Han Tangutlar üzerine saldırmaya karar vermiştir. Bu amaçla Tangutlar'ın başkenti kuşatılmıştır. Cengiz Han bu kuşatma sırasında hastalanmış ve 18 Ağustos 1227 tarihinde ölmüştür. Naaşı Moğolistan'a götürülerek Onon ve Kerülen nehirlerinin kaynağındaki kutsal Burhan-Haldun Dağı'nda gizli bir yere gömülmüştür.⁷⁶

⁷⁴ Cüveynî, s.161; Reşidüddin, I, s. 381-382; İbnü'l-Esir, s. 345-348; Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 54-55,57-58,61; Grousset, *a.g.e.*, s. 279-280; Boyle, *a.g.m.*, s. 310-311

⁷⁵ İlhan Erdem, *Türkiye Selçukluları İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜDTCF, Ankara 1995, s.39

⁷⁶ Gizli Tarih, s.187-190; Cüveynî, s.183, Abû'l-Farac, II, s.522-523; *Muhtasar*, s.15; Barthold, *Cengiz*, s.97; Boyle, *a.g.m.*, s.320-322

O, dünyanın en büyük cihangirlerinden biriydi. İyi bir asker olmasının dışında devlet kurucu ve yasa yapıcı özelliklerini de şahsında toplamıştı.⁷⁷

III. CENGİZ HAN'IN ÖLÜMÜNDEN SONRA MOĞOL DEVLETİ'NDE YAŞANAN GELİŞMELER

A. Ögedey Kaan Dönemi (1229-1241)

1. Ögedey'in Kaan Seçilmesi ve Faaliyetleri

Cengiz Han'ın ölümünden sonra Moğol töresine göre hareket edilmiş ve saltanat naipliği görevi Cengiz Han'ın küçük oğlu Tuluy'a verilmiştir. Tuluy, 1227 yılından Ögedey'in Han seçildiği 1229 yılına kadar naip olarak kalmıştır.⁷⁸

Cengiz Han'ın oğulları Cuci, Çağatay ve Ögedey kendilerine verilen topraklar üzerindeki haklarını kullanmaya daha babaları hayattayken başlamışlardı. Babasından kısa bir süre önce ölen Cuci'ye, İrtiş nehrinin batısındaki topraklarla batı yönünde fethedilecek tüm topraklar verilmişti. Çağatay, Semerkant ve Buhara hariç eskiden Kara Hitay Hanlığı'nın kurulu olduğu bölge ile, Talas, Çu ve İli nehirleri ve Issık Göl çevresindeki yerleri almıştı. Maveräünnehir, Moğolistan'daki merkezî hükümet tarafından yönetiliyordu. Ögedey'e Ala Göl, Tarbagatay Dağları ve Kara

⁷⁷ Erdem, *a.g.t.*, s.40

⁷⁸ Hartog, *a.g.e.*, s.146; Grousset, *a.g.e.*, s. 290

İrtiş ırmağı çevresindeki bölgelerle, Altay Dağlarından Baykal Gölü'ne kadar olan yerler verilmişti. Ayrıca Çağatay Moğol yasasının uygulanmasından sorumluydu. Cengiz Han'ın en küçük oğlu olan Tuluy'a ise, Moğol töresine göre "otçigin" (baba ocağının bekçisi) olduğundan babasından kalan ilk toprakların mirasçısı olarak Moğollar'ın ana yurdu olan Onon ve Kerülen nehirleri arasındaki bölge verilmişti.⁷⁹

Yeni Kağan'ı seçmek için 1228 yılında Kerülen ırmağı kıyılarında bir kurultay toplandı. Cengiz Han sağlığında zaten üçüncü oğlu Ögedey'i halefi olarak belirlemişti. Ögedey kurultayda bu karara uygun olarak Moğollar'ın yeni hanı seçildi (1229).⁸⁰

Ögedey'in 1186 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Babası gibi liderlik özelliği pek olmasa da Cengiz Han'ın oğulları içinde en zeki olanıydı. Ayrıca sakin, dikkatli ve kurnazdı. Bununla birlikte en kötü yanı çok içki içmesiydi. Moğol hükümdarları içinde içkiye en düşkün olan oydu.⁸¹

Ögedey'in Moğol Hanı olarak ilk icraatı, Cengiz Han yasalarının yürürlükte olduğunu ilan etmesi oldu.⁸² Ögedey, babasının kurduğu imparatorluğun

⁷⁹ Hartog, *a.g.e.*, s.146-147; Grousset, *a.g.e.*, s. 289-290

⁸⁰ Gizli Tarih, s. 190-191; Cüveynî ,s.183-185; Abû'l-Farac, II, s. 525; *Muhtasar*, s.15-16; Barthold, *Türkistan*, s. 489; Grousset, *a.g.e.*, s.290

⁸¹ Hartog, *a.g.e.*, s.148

⁸² Cüveynî, s.187

teşkilatlandırılmasında ve halkın huzurunun sağlanmasında önemli tedbirler almıştır.⁸³

Çinlileşmiş Kıtay Ye-liü Ç'u-ts'ai ve Nesturî Kerayit Çinkay Ögedey'in devlet yönetiminde vazgeçemediği isimler olmuştur. Özellikle Ye-liü, imparatorlukta Çin modeli bir yönetim yapılanmasında ve işleyişinde büyük rol oynamıştır. Onunla birlikte Moğol devletindeki Çin etkisi artmaya başlamıştır.⁸⁴

Mahmud Yalavaç, Ögedey'in saltanatının ilk yıllarında Büyük Han adına Maverâünnehir ve Türkistan'ı idare etmekle görevlendirilmiş ve burada vergilerin toplanmasında yeni bir sistem kurmuştur. Yalavaç, daha sonra Çin'i idare etmekle görevlendirilmiştir. Maverâünnehir ve Türkistan yöneticiliğine Ögedey'in saltanatının sonlarına doğru Yalavaç'ın oğlu Mesud Bey getirilmiştir.⁸⁵

Ögedey 1235 yılında Karakurum'un etrafına bir sur inşa ettirerek burayı Moğol Devleti'nin başkenti yapmıştır.⁸⁶

Ögedey 1235 yılında Karakurum'da topladığı kurultayda bazı kanunlar çıkarmıştır. Bu kanunlara göre Ye-liü, Moğol devletine bir çeşit sabit bütçe

⁸³ Barthold, *Türkistan*, s.490

⁸⁴ Hartog, *a.g.e.*, s.148-149; Grousset, *a.g.e.*, s.291-292

⁸⁵ Barthold, *Türkistan*, s.501,506

⁸⁶ Cüveynî, s.220; Abû'l-Farac, II, s.531; *Muhtasar*, s.17; Hartog, *a.g.e.*, s.149; Grousset, *a.g.e.*, s. 291; Browne, *a.g.e.*, s. 450

hazırlamıştır. Buna göre yerleşik halk gelirlerinin ya da ekinlerinin % 10' unu, göçebeler de her yüz hayvandan birini vergi olarak verecekti. Cengiz Han'ın emriyle kurulmuş olan posta istasyonları (yam) da kurultaydan sonra genişletilmiş ve imparatorluğun her yerinde vasıtaların yanı sıra yiyecek ve zahirenin de olduğu mola yerleri kurulmuştur. Ayrıca askerin ihtiyaçlarının halktan kanunlara uygun şekilde yılın belirli dönemlerinde toplanması kararlaştırılmıştır. Bu kanunların uygulanabilmesi için askerî valilerin yanına kağana bağlı olarak çalışacak sivil bir mali yönetici atanması uygun görülmüştür.⁸⁷ Buna göre Çin Timur ve onun ölümünden sonra Nosal ve Körgüz, Horosan ve Mazenderan'ın mali yöneticisi olarak atanmıştır.⁸⁸

Ögedey'in Moğol idare ve mali sisteminde yaptığı reformlarla askeri idare zayıflarken, sivil idare güçlenmiştir.⁸⁹

1235 kurultayında kabul edilen kanunlar, Moğollar tarafından zamanla Cengiz Han yasaları kadar önem kazanmış ve Moğol devletinin temelini oluşturmuştur.⁹⁰

⁸⁷ Gizli Tarih, s.202; Reşidüddin, I, s. 472-473; Barthold, *Türkistan*, s.494-495;

Hartog, *a.g.e.*, gös. yer, Grousset, *a.g.e.*, gös. yer

⁸⁸ Cüveynî, s. 394-401, Boyle, *a.g.m.*, s.336-337

⁸⁹ Erdem, *a.g.t.*, s.66

⁹⁰ *a.g.t.*, s. 57

2. Celaleddin Harezmşah'ın Yakın Doğu'daki Faaliyetleri ve Çurmagun Noyan'ın İran Seferi

Muhammed Harezmşah ölmeden önce oğullarından Celaleddin'i yanındakilerin huzurunda yeni veliaht tayin etmişti. Onun ölümünden sonra oğulları Celaleddin, Uzlak Şah ve Ak Şah başkent Gürgeç'e geldiler. Uzlak Şah babasının vasiyeti üzerine taht üzerindeki hakkını Celaleddin'e devretti. Celaleddin kardeşlerinin kendisine karşı bir suikast girişimi yapacağını öğrenince hemen Horosan'a kaçtı. Kardeşleri de Moğollar'ın başkente yaklaştıkları haberi üzerine orayı terk ettiler. Celaleddin, Nesa'da bir Moğol birliğini yenilgiye uğratıp Nişabur'a ulaşmayı başardı. Kardeşleri ise onun kadar şanslı olamadılar. Moğollar tarafından yakalanarak öldürüldüler. Celaleddin, Zûzan ve Bust'a uğradıktan sonra bir Moğol birliğini daha yenilgiye uğratarak Gazne'ye geldi. Burada meydana getirdiği ordu ile Şigi-Kutuku Noyan komutasındaki bir Moğol birliğini Pervân yakınlarında ağır bir yenilgiye uğrattı. Celaleddin daha önce de bahsedildiği üzere kendisine karşı harekete geçen Cengiz Han'ın kuvvetlerine yenilmiş ve Sind nehrini geçerek Hindistan'a kaçmıştır (1221).⁹¹

Harezmşahlar Devleti'nin yıkılmasından sonra İran'da bir otorite boşluğu olmuştu. Hindistan'a kaçan Celaleddin de bu otorite boşluğundan ve Moğollar'ın buraya gösterdikleri ilgisizlikten yararlanarak İran'a geri döndü. Bu dönüş şüphesiz siyasi yönden parçalanmış bir durumda olan Yakın Doğu'daki siyasi dengeleri

⁹¹ Barthold, *Türkistan*, s. 457, 462-471; Mükrimin Halil Yınanç, ‘‘ Celaleddin Harzemşah’’, *İ.A.*, (MEB), C.III, s.49

etkilemiştir. Celaleddin İran'a geldiğinde Suriye ve el-Cezire'ye kadar olan topraklara hakim olan Eyyubiler parçalanmış ve bu topraklar üzerinde kurulan Eyyubi meliklikleri güç kaybına uğramıştı. Bağdat ve çevresine hükmeden Abbasi Halifeliği, Musul'daki Zengîler, Erbil'deki Gökböriler, Tebriz ve çevresindeki Azerbaycan Atabeki Özbek b. Pehlivan ve Fars bölgesindeki Salgurlular mahallî birer güç durumunda olup, etkisizdiler. Bölgenin en güçlü devleti olarak ise o dönemde en görkemli zamanını yaşayan Türkiye Selçukluları vardı.⁹²

Harezmşahlar Devleti'ni yeniden kurmak için faaliyetlere başlayan Celaleddin, Kirman Atabeki ve Fars'taki Salgurlular tarafından sultan olarak tanındı. Daha sonra kardeşi Gıyaseddin'in elindeki İsfahan'ı ele geçirdi. Oradan Abbasi Halifeliği'nin topraklarına yönelerek Bağdat civarını yağmaladı. Fakat bölgedeki Müslüman devletlerde oluşan hoşnutsuzluk nedeniyle halifelikle anlaşmak zorunda kaldı. Azerbaycan'a gelen Celaleddin, buraya hükmeden ve oldukça zayıf karakterli ve yeteneksiz bir hükümdar olan Özbek'in elindeki Tebriz'i ele geçirdi. Böylece yeni kurduğu devletin temellerini burada atmış oldu (1225).⁹³

Celaleddin, Azerbaycan'daki egemenliğini sağlamlaştırmak için önce Gürcüler üzerine yürüdü. Bölgedeki güçlü devletlerden biri olan Gürcistan Krallığı'na karşı iki

⁹² Erdem, *a.g.t.*, s.40-41

⁹³ Cüveynî, s.348-353; İbnü'l-Esir, s.385-388, 391-393; Reşidüddin, I, s.394-395; Yınanç, *a.g.m.*, s.49-50; Boyle, *a.g.m.*, s.323-327; Browne, *a.g.e.*, s. 449; Claude Cahen, "The Turks in Iran and Anatolia", *A History of Crusades*, (ed. Kenneth M. Setton), Vol. 2, s. 672

başarılı sefer yaptı ve Tiflis'i ele geçirdi (1226). Gürcüler'i itaati altına alması ona İslam dünyasında büyük bir şöhret kazandırmıştı. Celaleddin daha sonraki dönemde yine Gürcüler'le, Yıva Türkmenleri ile, Batınîler'le ve İran'a giren bir Moğol kuvveti ile mücadele etti ve başarılı oldu. Ancak onun asıl hedefi Ahlat ve el-Cezire bölgesini ele geçirmektir. Bu amacı doğrultusunda yanına Erzurum meliki Cihanşah'ı da alarak Dimaşk Eyyubi Meliki Eşref'e bağlı olan ve bölgenin en güzel ve bayındır şehirlerinden Ahlat'ı ikinci kuşatması sonucunda ele geçirdi (1230). Şehir, Harezmîler tarafından büyük ölçüde tahrip ve yağma edildi ve önemini yitirmeye başladı. Celaleddin'in bu faaliyeti sonucunda bölgedeki dengeler sarsılmıştı. Hemen Eşref'le Türkiye Selçuklu hükümdarı I. Alaeddin Keykubad arasında Celaleddin'e karşı bir ittifak kuruldu. Hazırlıklarını tamamlayıp harekete geçen iki taraf Erzincan Akşehri ovasında Yassı Çemen'de karşı karşıya geldi. Eyyubi destekli Selçuklu ordusu Harezmşah ile Cihanşah'ın kuvvetlerine üstün gelmeyi başardı (1230). Savaşı kaybeden Celaleddin Hoy'a çekildi. Galiplerden Alaeddin Keykubad Erzurum'u ele geçirdi, Eşref ise Selçuklular'ın desteğiyle Ahlat'a yeniden hakim olmayı başardı. Savaştan sonra iki taraf arasında yoğun bir elçi trafiği yaşanmış ve barış sağlanmaya çalışılmıştır. Sonuçta bölgede istikrardan yana bir politika izleyen Eşref ve Alaeddin ile Celaleddin arasında bir anlaşmaya varılmıştır. Anlaşmaya göre taraflar birbirlerine sadık kalacaklar ve birbirlerinin topraklarına saldırmayacaklardı.⁹⁴

⁹⁴ Cüveynî, s. 354-370; Reşidüddin, I, s.390-397, 462-464; İbnü'l-Esir, s.394-398, 412-455; Abû'l-Farac, II, s. 527-528; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2004, s.487-494; İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye (Selçukname)*, çev. Mürsel Öztürk, C.II, Ankara 1996, s. 395-417; Browne, *a.g.e.*, s. 449; Boyle, *a.g.m.*, s. 327-334; Cahen, *a.g.m.*, s.672-673, Yınanç, *a.g.m.*, s.50-51

Moğol Kaanı Ögedey, Harezmşah Devleti'nin İran'da Celaleddin Harezmşah önderliğindeki bu çıkışına bir son vermek istiyordu. Bu nedenle Çurmagun Noyan'ı 30-40 000 kişilik bir ordunun başında Celaleddin'le mücadele etmek üzere İran'a gönderdi. Celaleddin, Moğollar'ın İran içlerine doğru hareket etmekte olduklarını öğrenince Tebriz'e geldi. Daha sonra bölgedeki devletlere haber göndererek ortak düşmanları olan Moğollar'a karşı birlikte hareket etmeyi teklif etti. Ancak hızlı bir şekilde ilerlemeye devam eden Moğollar, Horosan ve Rey yolu üzerinden Celaleddin'in kuvvetlerini toplamasına fırsat vermeden Azerbaycan'a yürüdüler. Celaleddin, Moğollar'a karşı koymak üzere kuvvet oluşturmak için Mugan'a geldi. Bu sırada bir Moğol birliği onu takip ediyordu. Moğollar'la savaşmayı göze alamadığı için Mugan'ı da terk etti. Durumu değerlendiren Çurmagun, Azerbaycan şehirlerini bir bir ele geçirmeye başladı. Ancak Celaleddin'in peşine bir binbaşısını takmayı da ihmal etmedi. Celaleddin ise önce Gence'ye geldi, oradan güneye doğru yol almaya başladı. Amacı Bağdat'a giderek Müslüman hükümdarları Moğollar'a karşı harekete geçirmek için halifeden yardım almaktı. Ahlat üzerinden Diyarbakır yakınlarına geldiğinde Moğollar'ın baskınına uğramış ve yanındaki az sayıdaki askerini de kaybetmiştir. Moğollar'ın elinden bir kez daha kurtulmayı başaran Celaleddin, Meyyafarikin civarındaki dağlarda tek başına dolaşırken bir Kürt tarafından öldürülmüştür (1231).⁹⁵ İslam dünyasının en büyük kahramanlarından biri olan ve adı Moğollar'la mücadelesi nedeniyle halk tarafından efsaneleştirilen

⁹⁵ Cüveynî, s. 371-377; İbnü'l-Esir, s. 458-462; Abû'l-Farac, II, Tiesenhausen, *a.g.e.*, s. 90-91,96-97; s. 529; Boyle, *a.g.m.*, s. 334-335; Browne, *a.g.e.*, 449-450; Yınanç, *a.g.m.*, s. 52

Celaledin, siyasi hatalarının kurbanı olmuştur. Moğol tehlikesine karşı Selçuklu ve Eyyubiler’le ittifak oluşturmak yerine onlarla mücadele etmesi sonunu hazırlamıştır.

Celaledin Harezmsah’ın devletinin ortadan kalkması ile İran ve Azerbaycan’da Moğol idaresi kuruldu ve Çurmagun Noyan buraya vali olarak atandı (1231). Çurmagun’un yönetim merkezi Mugan’dı. Askerlerinin bir kısmı da Arrân’a yerleşmişti. Bu bölgeler bol otlaklı ve Moğol askerlerinin kışlamaları için uygun yerlerdi. Moğollar’ın Azerbaycan’a gelişleri üzerine uzun yıllardan beri burada yaşayan Türkmenler Anadolu’ya göç etmek zorunda kalmışlardır.⁹⁶

Moğollar’ın Azerbaycan’a yerleşmeye başladıkları dönemde özellikle doğu ve güneydoğu Anadolu’da Selçuklular ve Eyyubiler arasında mücadeleler devam etmekteydi ve üstünlük Alaeddin Keykubad idaresindeki Türkiye Selçukluları’nın elindeydi.

Moğollar, Batu önderliğinde büyük bir ordu ile batı seferine çıkarken, Çurmagun Noyan da kuzeydeki Gürcüler’e karşı harekete geçmişti. Çurmagun, Tiflis ve çevresini ele geçirerek Gürcüler’i itaat altına almıştır. Bu arada güneye yönelen bir Moğol birliği de Diyarbakır ve Erbil çevresini yağmalayıp tahrip etmiştir (1236). Moğollar, Erbil’i kuşatmışlar, ancak halkın haraç vermeyi kabul etmesi üzerine

⁹⁶ Faruk Sümer, ‘‘ Anadolu’da Moğollar’’, *SAD*, Ankara 1970, s. 3; Abdülkadir Yuvalı, ‘‘ Turkification of Anatolia and the Mongols’’, *The Mongols History and Culture*, (ed. Bülent Arı-Selim Aslantaş), Ankara 2006, s.195

kuşatmaya son vermişlerdir (1236-1237). Bağdat yakınlarına gelerek yağma ve talan yapan Moğollar'ı halifelik askerleri durdurabilmiştir.⁹⁷

3. Ögedey Kaan Dönemindeki Diğer Önemli Gelişmeler

Kinler, Cengiz Han'ın batıda oluşundan ve Mukali'nin 1223 yılındaki ölümünden yararlanarak kaybettikleri toprakların bir kısmını geri almışlardı. Bunun üzerine Moğollar Kinler'le savaşı yeniden başlattılar (1231). Ögedey, kardeşi Tuluy ile birlikte Kinler'in üzerine yürüdü. Fakat Kin savunması Moğollar'ı bile hayrette bırakacak düzeydeydi. Sübötey Noyan, uzun ve zorlu bir kuşatmadan sonra Kin başkentini ele geçirmeyi başardı. Bölgede Ögedey ile birlikte olan Tuluy, Kinler'le savaş devam ettiği sırada muhtemelen aşırı alkol nedeniyle ölmüştür. Tuluy'un ölümü Ögedey'i oldukça üzmüştür. Bir süre daha devam eden savaşlar sonucunda Cengiz Han döneminde yarın kalan iş bitirilmiş ve Kuzey Çin'in fethi tamamlanmıştır (1234). Böylece Moğollar güneyden Song İmparatorluğu ile komşu olmuşlardı. Bir Moğol ordusu da Kore üzerine yürümüş ve burayı itaat altına almıştır. Ögedey, Songlar'ın Moğollar'a saldırması üzerine 1235 yılında toplanan kurultayda Song İmparatorluğuna karşı hareket yapılmasını kararlaştırmıştır. Moğol ordusu Song topraklarını işgal etmeye başlamıştır. Bununla birlikte Songlar'la yapılan savaş da uzunca bir süre devam etmiştir.⁹⁸

⁹⁷ Abû'l-Farac, II, s. 536; *Muhtasar*, s. 18-19; Reşidüddin, I, s. 485 vd; İbnü'l-Esir, s.462-465; Tiesenhansen, *a.g.e.*, s. 99-101,104

⁹⁸ Gizli Tarih, s. 192-194; Cüveynî, s.187-190; Abû'l-Farac, II, s. 530-531; *Muhtasar*, s. 16-17; Hartog, *a.g.e.*, s. 153-158; Grousset, *a.g.e.*, s.292-294

1235 yılındaki kurultayda alınan kararlardan biri de Volga Bulgarları'nı, Kıpçaklar'ı ve Ruslar'ı boyunduruk altına almak üzere bir batı (ikinci Kıpçak) seferinin yapılmasıydı. Bu ordunun komutası Cuci'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Batu'ya verilmişti. Sefere tecrübeli Sübötay ile birlikte imparatorluk ailesinden gelen önemli kişiler de katılıyordu. Bunlar; Batu'nun kardeşleri Orda, Berke, Şeyban, Ögedey'in oğulları Güyük, Kadan ve torunu Kaydu, Tuluy'un oğulları Mengü, Arık Böke, Çağatay'ın oğlu Baydar ve torunu Büri idi.⁹⁹ Bu durum bize bu sefere ne kadar önem verildiğini göstermektedir.

Moğollar ilk olarak Volga Bulgarları'nı imha etmişler ve önemli bir ticaret şehri olan başkent Bulgar'ı yağma ve tahrip etmişlerdir (1236). Sonra Altın Orda Hanlığı'nın nüvesini oluşturacak olan Kıpçaklar'a saldırmışlardır. Bunların bir kısmı batıya kaçmış, ama çoğunluğu Moğollar'a boyun eğmek zorunda kalmışlardır (1236-37). Daha sonra birlikten yoksun olan Rus prensliklerine saldırmışlar, Riazan, Moskova, Suzdal, Vladimir, Rostov, Yaroslav gibi Rus prensliklerini tahrip etmişlerdir (1237-1238). Kıpçaklar'ın geri kalanları Berke tarafından yapılan seferle Moğol egemenliği altına girmişlerdir (1238). Kıpçaklar'dan bir grup Macaristan'a göç etmiş ve burada Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. 1239 yılında Mengü'nün idaresinde yapılan fetihler Moğollar'ın güney Rusya'daki hakimiyetlerini sağlamlaştırması açısından önemli olmuştur. Faaliyetlerine bir süre ara veren Moğollar, 1240 yılının sonlarına doğru yine harekete geçmişler ve Ukrayna'ya

⁹⁹ Gizli Tarih, s.192; Cüveynî, s.240; Abû'l-Farac, II, s. 531; Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s.120-121

yönelerek Kiev'i tahrip etmişlerdir. Moğol ordusunun bir kısmı Polonya'ya saldırmış ve ilerleyerek Vistül nehrini aşmışlardır. Daha sonra Silezya'ya girmişler ve Liegnitz yakınlarında karşılarına çıkan Alman ordusunu yenmişlerdir (1241). Buradan Batu liderliğinde Macaristan'da faaliyet gösteren ve Macarlar'ı tamamen imha ederek Peşte'yi ele geçiren Moğol ordularına katılmışlardır. Bir Moğol kolu Balkanlar'a girmiş ve Adriyatik Denizi'ne kadar ilerlemiştir (1242).¹⁰⁰ Bu seferin bölge ve dünya tarihi açısından en önemli sonucu Moğolistan'daki Büyük Han'a tabi olarak teşkil edilen Altın Orda Devleti'dir. Batu, 1241 yılında Volga'nın aşağı mecrasında, nehrin sol sahilindeki Saray'ı merkez yapmış ve ele geçirdiği bu yeni yerlerde Altın Orda Devleti'ni kurmuştur.¹⁰¹ Batu, zamanla bölgede önemli ve sözü geçen şahsiyetlerden biri olacaktır.

Moğollar, Ögedey'in 1241 Aralık'ında öldüğünü öğrenince geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu haber, Avrupa'yı büyük bir Moğol istilasından kurtarmıştır.¹⁰²

¹⁰⁰ Abû'l-Farac, II, s. 531-532; Cüveynî, s.240-241; Hartog, *a.g.e.*, s.160-163; Grousset, *a.g.e.*, s. 299-303; Browne, *a.g.e.*, s. 450-451; Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, s.121-123; Mustafa Kafalı, *Ak-Orda Hanedanı Devrinde Altın-Orda Hanlığı (1227-1360)*, İstanbul 1972, s.9-10

¹⁰¹ Erdem, *a.g.t.*, s. 81-82; Kafalı, *a.g.e.*, s. 8; Kurat, *a.g.e.*, s.123-124

¹⁰² Gizli Tarih, s.191-192; Cüveynî, s.193

B. Töregene'nin Naiplik Dönemi

Ögedey'in içkiye olan aşırı düşkünlüğü nedeniyle öldüğü tahmin edilmektedir.¹⁰³ Ondan sonra naiplik görevini, Nayman boyundan gelen ve gerçekten çok akıllı ve güçlü bir kadın olan karısı Töregene yapmıştır. Çağatay'ın desteğiyle iktidara gelmeyi başaran Töregene, 1242'den 1246'ya kadar dört yıl naiplik yapmıştır.¹⁰⁴

Ögedey, ölmeden önce yerine geçecek kişiyi belirlemişti. İlk olarak seçtiği üçüncü oğlu Küçü, 1236 yılında Songlar'a karşı yapılan savaşta ölünce, Küçü'nün büyük oğlu Şiremön'ün kendinden sonra kaan olmasına karar verdi. Ancak Töregene kendi oğlu Güyük'ü kaan ilan etmek istiyordu. Bu nedenle, kurultayı mümkün olduğunca erteledi.¹⁰⁵

Töregene, Horosanlı nedimesi Fatıma'nın yönlendirmeleri neticesinde Ögedey hayattayken anlaşılamadığı deneyimli devlet adamlarını görevden almıştır. Bunlar arasında en önemlileri uzun yıllar devlete sadakatle hizmet eden Çinkay ve Ye-liü C'u-tsai'dir. Çinkay, Töregene'nin ikinci oğlu Köten'in yanına sığınmış, Ye-liü ise görevden ayrılışının ertesi yılı ölmüştür. Naibenin istemediği Mahmud Yalavaç da Çinkay gibi Köten'e sığınmış, Mesud Yalavaç ise Batu'nun yanına gitmiştir. Töregene, Çin'i idare eden Mahmud Yalavaç'ı azlederek yerine Müslüman

¹⁰³ Barthold, *Türkistan*, s. 507; Hartog, *a.g.e.*, s. 176

¹⁰⁴ Cüveynî, s.223; Abû'l-Farac, II, s. 546; *Muhtasar*, s.21; Reşidüddin, I, s. 564

¹⁰⁵ Roux, *a.g.e.*, s. 299; Grousset, *a.g.e.*, s. 304

Abdurrahman'ı getirmiştir. Çinkay'ın yakın dostu olan, Horosan ve Mazenderan'ın mali idarecisi Uygur Körgüz idam edilmiş ve yerine Anadolu'ya kadar uzanan bölgelerdeki bu yöneticiliğe Oyrat boyundan Argun Aka atanmıştır.¹⁰⁶ Ögedey'den birkaç ay sonra ölen Çağatay'dan sonra Çağatay Ulusu'nun başına Kara Hülagu getirilmiştir.¹⁰⁷

1.Baycu Noyan'ın Anadolu Seferi

Azerbaycan (Mugan) daki Moğol kuvvetlerinin başına, 1242 yılında Sinuit boyundan Baycu Noyan getirilmiştir. Baycu, aynı yıl Türkiye Selçukluları'na saldırarak Erzurum'u ele geçirmiş ve yağmalamış, ertesi yıl yapılan Köseadağ Savaşı ile de Türkiye Selçukluları'nı tarihinin en ağır yenilgilerinden birine uğratmıştır. Moğol güçleri Anadolu içlerinde ilerleyerek Sivas ve Kayseri'yi tahrip etmişlerdir. Çaresiz kalan Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev barış isteyerek Moğol tabiiyetine girmeyi kabul etmiştir. Kilikya Ermeni Kralı I.Hetum ile Musul Atabeki Bedreddin Lulu da kendi istekleri ile Moğollar'a tabi olmuşlardır.¹⁰⁸ Baycu Noyan daha sonra güneye, Abbasi Halifeliği'ne yönelmiştir. Yasavur Noyan'ı 1244 yılında el-Cezire'ye göndermiştir. Yasavur Noyan, Ahlat, Amid, Mardin ve Urfa yörelerini yağmaladıktan sonra Halep önlerine kadar gelmiş, ancak aşırı sıcaklar nedeniyle geri dönmek zorunda kalmıştır. Dönüşte Malatya ve çevresini yağmalamış ve birçok

¹⁰⁶ Cüveynî, s.223-225; Reşidüddin, I, s.565; Barthold, *Türkistan*, s.510-511; Hartog, *a.g.e.*, s.176-177; Grousset, *a.g.e.*, s. 304

¹⁰⁷ Barthold, *Türkistan*, s.508-509

¹⁰⁸ Grousset, *a.g.e.*, s.298-299

insanı öldürmüştür.¹⁰⁹ Aynı dönemde Orta Doğu'da kendilerine bir müttefik bulmak isteyen Haçlılar, Moğollar'a elçileri Carpini'yi göndermişlerdir. 1246 yılında Karakurum'a ulaşan Carpini, Moğollar'ı Hristiyanlık'a davet ederek Müslümanlar'a karşı bir ittifak teklif etmiş, ancak bir sonuç alamamıştır. Carpini dönüş yolunda Tebriz'de Baycu'ya rastlamış ve Eyyubiler'e karşı işbirliği teklifini yinelemiştir. Baycu, teklife olumlu bakarak elçilerini Papalık'a göndermiş, ancak yine bir sonuç çıkmamıştır.¹¹⁰ Moğollar, 1245 yılında Bağdat'a bir kez daha saldırmışlar, ama yine geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu saldırıdan sonra Moğolistan'daki kağanlık seçimleri nedeniyle bir süreliğine bölgeden uzaklaşmışlardır.¹¹¹

C. Güyük Kaan Dönemi (1241-1248) ve Oğul Kaymış'ın Naipliği

1246 yılında Karakurum yakınlarında toplanan kurultayda Ögedey'in büyük oğlu Güyük, yeni Moğol Hanı seçilmiştir.¹¹² Oldukça kalabalık olan kurultaya aileden Güyük'e karşı olan Batu dışında herkes katılmıştı. Moğol komutanları, valileri, tabi devletlerin hükümdarları ve Papa'nın elçisi Fransisken rahip Jean de

¹⁰⁹ Erdem, *a.g.t.*, s. 95; Abû'l-Farac, II, s.544; *Muhtasar*, s. 21

¹¹⁰ Erdem, *a.g.t.*, s.96; Hartog, *a.g.e.*, s. 179-182; ayrıca bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.III, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1992, s.221-222

¹¹¹ Erdem, *a.g.t.*, göst. yer; Abû'l-Farac, II, s. 545

¹¹² Cüveynî, s. 229-230; Abû'l-Farac, II, s. 546; *Muhtasar*, s.21-22; Reşidüddin, I, s.568; Boyle, *a.g.m.*, s.338; Browne, *a.g.e.*, s. 451

Plan Carpini de kurultay için Karakurum'a gelmişlerdi. Kurultaya, Türkiye Selçuklu Devleti adına IV. Rükneddin Kılıçarslan katılıyordu.¹¹³

Kağan seçildiğinde kırklı yaşlarında olan Güyük, babası Ögedey gibi alicenap bir karaktere sahip değildi, ama onun gibi içkiye ve kadına düşkündü. İlk icraatı Cengiz Han ve Ögedey zamanında çıkarılmış olan bütün kanunları onaylamak olmuştur.¹¹⁴ Daha sonra yeni atamalar yapmıştır. Annesi zamanında gözden düşen Çinkay'ı eski görevine iade etmiştir. Sağlık sorunları nedeniyle fazla ilgilenemediği devlet işlerini Çinkay ile en güvendiği adamı olan Nesturî Kadak'a emanet etmiştir. Mesud Yalavaç'ı ve babası Mahmud Yalavaç'ı da eski görevlerine atamıştır. Abdurrahman ve Fatıma idam edilmiştir. Çağatay Hanlığı'nda da bir reform yapılmıştır. Çağatay'ın torunu Kara Hülagu tahttan indirilmiş ve yerine Güyük'ün yakın dostu olan Çağatay'ın oğlu Yesü Mengü getirilmiştir. Güyük, Batı Asya'da da çeşitli atamalar yapmıştır. Horosan, Irak, Azerbaycan, Şirvan, Lur, Fars ve Kirman'a Oyrat boyundan Argun Aka'yı; Gürcistan, Musul, Şam ve Anadolu valiliğine de Celayir boyundan Elçigidey'i getirmiştir. Bu tarihten itibaren Türkiye Selçukluları

¹¹³ Cüveynî, s. 228-229; Abû'l-Farac, II, s. göst. yer; *Muhtasar*, s. 22; Reşidüddin, I, s.564-565

¹¹⁴ Barthold, *Türkistan*, s. 512

Elçigidey'e bağlanmış oluyordu (1247).¹¹⁵ Elçigidey'in görevleri arasında Suriye ve Mısır'ı fethetmek de vardı.¹¹⁶

Güyük, Gürcistan Krallığı'nda süren taht kavgalarına müdahale ederek krallığı iki rakip arasında paylaştırmıştır. Türkiye Selçukluları'nda ise II. İzzeddin Keykavus'u tahttan indirerek yerine Karakurum'daki kurultaya katılan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı tahta çıkarmıştır.¹¹⁷

Güyük ile Batu Han arasındaki ilişkiler eskiden beri kötü olmakla birlikte son zamanlarda iyice gerginleşmişti. İki Cengizli soyu arasında savaşın kaçınılmaz olduğu düşünülüyordu. Batu ve Güyük birbirlerine karşı harekete geçtiler. Ancak Güyük'ün Semerkant yakınlarında ani bir şekilde ölmesi muhtemel bir savaşı önledi (1248).¹¹⁸

Güyük'ün ölümünden sonra naiplik görevini Merkitli eşi Oğul Kaymış üstlendi ve yeni kağanın seçileceği kurultay toplanana kadar bu görevini sürdürdü.¹¹⁹

¹¹⁵ Cüveynî, s. 232-234; Abû'l-Farac, II, s. 546-547; *Muhtasar*, s. göst. yer; Reşidüddin, I, s. 569-570; Barthold, *Türkistan*, s. 512-514

¹¹⁶ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nasirî*, C. I, İngilizce'ye çev. H.G. Raverty, London 1881, s. 1154

¹¹⁷ Cüveynî, s. 233; Abû'l-Farac, II, s. 547; *Muhtasar*, göst. yer

¹¹⁸ Cüveynî, s.235; Abû'l-Farac, II, göst. yer; *Muhtasar*, göst. yer; Barthold, *Türkistan*, s. 516

¹¹⁹ Cüveynî, s. 237; Abû'l-Farac, *Muhtasar*, göst. yer; Boyle, *a.g.m.*, s. 338-339

IV. İLK SELÇUKLU-MOĞOL İLİŞKİLERİ, TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN MOĞOL HİKİMİYETİ ALTINA GİRİŞİ VE ÜÇLÜ YÖNETİM

A. Selçuklu Topraklarına Yönelik İlk Moğol Akını ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Celaledin Harezmsah'ın kurduğu devletin ortadan kalkmasıyla Türkiye Selçuklu Devleti Moğollar'la sınır komşusu durumuna gelmişti. Moğollar, Celaledin Harzemşah'ı takip ederek geldikleri Doğu Anadolu'da Eyyubiler'in ve Artuklular'ın topraklarını işgal ettiler (1231). Buraları, hiçbir ciddi direnişle karşılaşmadan az bir kuvvetle tahrip ve yağma ettiler. O zaman kadar Selçuklu topraklarına karşı herhangi bir saldırıda bulunmamış olan Moğollar, 1232 yılında Sivas yakınlarına kadar gelerek halkın mallarını yağmaladılar. Türkiye Selçuklu sultanı Alaeddin Keykubad, Çurmagun Noyan kumandasında yapılan bu akını öğrenince Kemaleddin Kamyar'ı derhal Sivas'a gönderdi. Kamyar, bu Moğol öncü kuvvetini takip ederek Erzurum'a kadar gitti. Ancak Moğollar çoktan Mugan'a geri dönmüşlerdi. Selçuklu kuvvetleri Moğollar'ı Gürcüler'in tahrik ettiğini düşünerek Gürcüler'e karşı bir sefere çıktılar ve büyük başarı kazandılar. Aslında Türkiye Selçukluları da Moğollar ile uzlaşma taraftarıydı.¹²⁰

¹²⁰ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-Umûri'l-Alâiyye*, C.I, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, s.420-424; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2004, s.395-396; Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979, s.138-139

Bir Moğol istilas1 Selçuklu ÷lkesini tehdit etmesine rağmen Selçuklular tedbir almak bir yana Güneydoğ1 Anadolu bölgesinde Eyyubiler ile nufüz mücadelesine girmişlerdi. Selçuklular, 1232 yılında Eyyubiler'in elindeki Ahlat'1 ele geçirdiler. Ahlat'1 ve onun gibi harap durumda olan çevredeki şehirleri yeniden imar ettiler. Keykubad, bölgenin savunması için bir garnizon kurdu ve sübaşılığ1na da Sinaneddin Kaymaz'1 getirdi.¹²¹ Anadolu savunması açısından büyük önem taşıyan Erzurum'un savunması ise bir süre önce Selçuklular'ın hizmetine giren Kayır-han liderliğindeki Harezmîliler'e bırakılmıştı. Ancak Harzemliler bir Moğol birliğinin bask1nına uğrayıp dağılınca bölge yine savunmasız kaldı.¹²²

Selçuklular, Harput'u ele geçirerek buradaki Eyyubi hakimiyetine son verdiler (1234).¹²³ Bu dönemde Çurmagun, Horosan ve Mazenderan valisi Çin Timur ile sorunlar yaşıyordu. Bu nedenle Moğollar pek bölgede görünmediler.¹²⁴

1235 yılından itibaren bölgedeki Moğol faaliyetleri yeniden yoğunlaşmaya başlamıştır. Moğol Hanı Ögedey, Ortadoğ1'nun güçlü devletlerinden Türkiye Selçuklu Devleti'nin kendine tabi olmasını istiyordu. Bunun için gönderdiği elçilik heyeti 1237 yılında başkent Konya'ya gelmiştir. Elçilik heyetini Kayseri'de kabul eden Alaeddin Keykubad, Ögedey'in bu isteğini olumlu karşılamıştır. Çünkü Asya

¹²¹ Abû'l-Farac, II, s. 532; İbn Bibi, I, s. 425-428; Turan, *Türkiye*, s. 397-398; Cahen, *a.g.e.*, s.139; Erdem, *a.g.t.*, s. 64-65

¹²² İbn Bibi, I, s.428-434; Cahen, *a.g.e.*, göst. yer; Erdem, *a.g.t.*, s. 65

¹²³ İbn Bibi, I, s.434-439; Turan, *Türkiye*, s. 400-401

¹²⁴ Cahen, *Osmanlılar*, s.140; Erdem, *a.g.t.*, s. 65-66

ve Doğu Avrupa'yı kasıp kavuran ve hiçbir devletin karşı koyamadığı Moğollar'la iyi geçinmek daha akıllıca bir davranış olurdu. Böylece Alaeddin Keykubad Türkiye'yi muhtemel bir Moğol istilasından korumuş oluyordu. Alaeddin Keykubad teklifini kabul ettiğini Ögedey'e bildirmek için zengin hediyelerle donatılmış bir elçilik heyetinin hazırlanmasını istedi. Ancak Amid seferinin hazırlıklarını yaptığı sıradaki ani ölümü heyetin gitmesini geciktirdi. (1237). Heyet, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkışından hemen sonra Moğolistan'a gönderildi (1238).¹²⁵

Alaeddin Keykubad'dan sonra Selçuklu tahtına, veliaht İzzeddin Kılıç Arslan'ın yerine başta Saadeddin Köpek olmak üzere önde gelen devlet adamlarının desteğini alan II. Gıyaseddin Keyhüsrev çıkmıştır. Keyhüsrev'e karşı olan grup ise mecburen ona biat etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde idare mekanizmasında başlayan mücadeleler devletin zayıf duruma düşmesine neden olmuştur. Gıyaseddin ilk olarak kendisine karşı olan grupta yer alan Kayır Han'ı hapsedmiştir. Harezmîler liderlerinin hapsedilmesi üzerine geçtikleri yerleri tahrip ve yağma ederek güneye gitmişlerdir. Yönetimde etkisini göstermeye başlayan Saadeddin Köpek, devlete önemli hizmetlerde bulunan Şemseddin Altun-Aba ve Taceddin Pervane'yi ortadan kaldırmıştır. Daha sonra Eyyubiler'in zayıf durumundan yararlanarak Sümeysat'ı ve çevresindeki kaleleri fethetmiştir (1238). Sefer dönüşünde bu zaferden kazandığı nüfûz sayesinde Kameleddin Kamyar ve Hüsemaddin Kaymeri'yi de öldürtmüştür. Bu sayede Türkiye Selçuklu Devleti'nin tek hakimi olmuştur. Tecrübeli yöneticilerin

¹²⁵ İbn Bibi, I, s.448-457; Abû'l-Farac, II, s. 536; Turan, *Türkiye*, s. 405-409,425; Cahen, *Osmanlılar*, s. 141; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 1995; s.466

teker teker ortadan kaldırılarak yerlerine tecrübesiz kişilerin getirilmesi sistemin zaafa uğramasına neden olmuştur. Saadeddin Köpek'in amacının devlete tek başına sahip olmak olduğunu anlayan Gıyaseddin, sonunda onu ortadan kaldırmış ve devleti onun tahakkümünden kurtarmıştır.¹²⁶

Bu yıllarda Azerbaycan'a yerleşmiş olan Moğollar, Gürcistan'ın fethiyle meşgullerdi. Gürcistan hakimiyeti için kuzeydeki Altın-Orda Devleti ile mücadele ediyorlardı. Gürcistan dışında ara sıra Irak ve el-Cezire bölgesine sarkan akınlarda bulunuyorlardı. Yani Selçuklular'a yönelik herhangi bir Moğol saldırısı sözkonusu değildi.¹²⁷

Saadeddin Köpek'in öldürülmesinden sonra Mühezzibüddin Ali vezirliğe, Şemseddin İsfahanî naibliğe, Veliyüddin Tercüman pervaneliğe, Mecdeddin Muhammed tercümanlığa, Celaleddin Karatay da hazine-i hassalığa getirilerek yeni bir idare kuruldu.¹²⁸ Gürcü kraliçesi Rosudan, tamamen politik bir nedenden dolayı

¹²⁶ İbn Bibi, II, s. 19-33; Abû'l-Farac, II, s. 537; Cahen, *Osmanlılar*, s. 141-142; Sümer, *a.g.m.*, s. 7; Osman Turan, "Keyhüsrev II", *İ.A.*, (MEB), C. VI, s. 620-622; Nejat Kaymaz, "Anadolu Selçukluları'nın İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü II", *TAD*, C. III, S. 4-5, Ankara 1965, s. 32-34, 40-57; Mehmet Ersan, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, Ankara 2010, s. 57 vd.

¹²⁷ Erdem, *a.g.t.*, s.72-73

¹²⁸ İbn Bibi, II, s. 36; Turan, *Türkiye*, s. 433; Kaymaz, *a.g.m.*, s. 58

yani Moğollar'a karşı yardım elde etmek amacıyla kızı Thamara'yı sultan Gıyaseddin'e vermiştir.¹²⁹

Harezmîler bu dönemde devlete yine sorun çıkarmaya başlamışlardı. Saadeddin Köpek'in bertaraf edilmesinden sonra tekrar devlet hizmetine alınan Harezmîler yeniden yağma yapmaya başlamışlardı. Bunun üzerine güneydoğuya gönderilen Selçuklu kuvvetleri onları Harran'da yenilgiye uğrattı. Daha sonra Amid kuşatıldı ve ele geçirildi (1240). Ayrıca Siverek, Ergani ve Çermik kaleleri ele geçirildi. Amid'in fethinden sonra Meyyafarikin seferine karar verildi. Ancak Moğollar'ın Erzurum yakınlarına kadar geldikleri haberi üzerine geri dönüldü.¹³⁰

Alaeddin Keykubad'ın ölümü ile idare mekanizmasında başlayan ve kısa sürede sosyal hayata yansıyan buhran sonunda Babaîler ayaklanmasına neden olmuştur. İsyan, Moğollar'ın Erzurum'a kadar sokuldukları bir sırada ortaya çıkmıştır.¹³¹ Moğollar'ın önünden batıya doğru kaçarak güneydoğu Anadolu ve Suriye sınırlarında yoğunlaşan göçebe Türkmenler, göçebeliğin yerleşik hayatla uyuşmaması ve geçimlerini sağlamak amacıyla aynı bölgelerde yaşayan Harezmîler'le birlikte büyük çaplı yağma ve çapul hareketleri yapmaya başlamışlardı. Bu yarı İslam ve Şamanî inançlarını koruyan göçebe Türkmenler

¹²⁹ Erdem, *a.g.t.*, s. 73

¹³⁰ İbn Bibi, II, s. 39 vd.; Abû'l-Farac, II, s. 539; *Muhtasar*, s. 19; Turan, *Türkiye*, s. 436-439; Cahen, *Osmanlılar*, s. 142

¹³¹ Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev*, Yayınlanmış Doktora Tezi, AÜDTCF, Ankara 1958, s. 96

arasında Baba İlyas adlı bir şeyh de vardı. Baba İlyas peygamberlik iddiasında bulunarak Türkmenler'i etrafında toplamayı başardı ve onları Selçuklu yönetiminin ülkedeki adaletsiz yönetimine karşı harekete geçirerek siyasi ve toplumsal amaçlı büyük Babaîler isyanını başlattı. Baba İlyas bir süre sonra bu bölgeden Amasya'ya gitti ve faaliyetlerini orada sürdürmeye başladı. Yaptıklarını takip eden Selçuklu kuvvetleri onu Amasya kalesinde kuşattı. İşte tam bu sırada ayaklanmayı onun adına örgütleyip yürüten halifesi Baba Ishak, çoğunluğu Türkmenler'den oluşan ordusu ile güneydoğudan harekete geçti. İsyancılar önce Kefersûd'u işgal ettiler, sonra Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Gerger ve Kâhta'yı ele geçirdiler. Yollarının üstündeki her yeri ve her şeyi yağmalayarak Malatya'ya doğru ilerlemeye başladılar. Malatya sübaşısı Muzaffereddin Alişir'in ordusunu iki kez yenilgiye uğrattıktan sonra, Baba İlyas'la birleşmek amacıyla Amasya istikametinde ilerlemeye başladılar. Bu arada Babaîler'in öncü kuvvetleri Selçuklu ordusunu Sivas'ta yenilgiye uğrattılar. Babaîler'in başarılarından dolayı büyük korkuya kapılan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Konya'dan ayrılarak Kubadabad'a sığındı. Babaîler'e karşı Hacı Mübârizüddin Armağanşah'ı büyük bir Selçuklu ordusunun başında Amasya'ya gönderdi. Baba İlyas, Babaîler Amasya'ya ulaşmadan ortadan kaldırıldı ise de onun ölmediğine inanan Türkmenler, Selçuklu ordusu ile yaptıkları savaşı bir kez daha kazandılar. İsyan kısa sürede oldukça büyümüştü. Babaîler, başkent Konya yönünde ilerlemeye başladılar. Bunun üzerine II. Gıyaseddin Keyhüsrev o sırada Erzurum sınırını Moğollar'a karşı korumakla görevli olan orduyu yardıma çağırdı. Bu, Moğollar'ın Selçuklu topraklarına kolayca girmelerini sağlamıştır. Erzurum'dan harekete geçen ordunun öncü birliği Babaîler ile Kırşehir yakınlarındaki Malya ovasında karşılaşmıştır. Babaîler, kendilerine bir şey olmayacağı inancıyla büyük bir cesaretle

savaşıyorlardı. Ancak Selçuklu ordusu ücretli Frank askerleri sayesinde toparlanarak onları yenilgiye uğrattı. Baba Ishak ve Türkmenler'in büyük bir kısmı öldürüldü (1240).¹³²

Babaîler isyanı ile devletteki sarsıntı açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Yönetimin içinde bulunduğu çöküntünün orduda da hissedilmeye başlandığı ve ordunun ciddi bir saldırıya dayanamayacağı anlaşılmıştır. Bunun sonucunda yıllardır sınırda Selçuklu topraklarına saldırmak için fırsat bekleyen Moğollar, devletin dışarıdan görüldüğü gibi güçlü olmadığını anlamışlar ve bunu iyi bir şekilde değerlendirmişlerdir.¹³³

Babaî isyanının bastırılmasından sonra Selçuklular güneydoğu Anadolu'daki faaliyetlerine kaldıkları yerden devam etmişlerdir. Meyyafarikin kuşatılmış, ancak Selçuklu sınırlarındaki Moğol baskısının artması ve halifenin araya girmesi nedeniyle kuşatmanın kaldırılmasına karar verilmiştir. Yapılan barışa göre Meyyafarikin Eyyubi hükümdarı Selçuklu hakimiyetini tanıyacak, Meyyafarikin ise onda kalacaktı.¹³⁴

¹³² İbn Bibi, II, s. 49 vd.; Abû'l-Farac, II, s. 539-540; Turan, *Keyhüsrev*, s. 623-624; Cahen, *Osmanlılar*, s. 143-144; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 470-471; Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 1996, s. 120-135

¹³³ Kaymaz, *Anadolu*, s. 61

¹³⁴ İbn Bibi, II, s. 54-58; Turan, *Türkiye*, s. 447-448

B. 1243 Köseadağ Savaşı ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol Hakimiyeti Altına Girmesi

Köseadağ Savaşı öncesinde Azerbaycan'daki Moğol kuvvetlerinin başına Baycu Noyan getirilmiştir (1242). Bu, Türkiye Selçuklu Devleti açısından gerçekten önemli bir görev değişikliği olmuştur. 1231 yılından beri bölgede görev yapan Çurmagun Noyan daha çok el-Cezire, Bağdat, Harzemliler ve Gürcüler'e karşı faaliyette bulunuyordu. Selçuklu topraklarına doğrudan bir saldırıda bulunmamıştı. On yıl içinde bütün İran, Irak-ı Acem, Azerbaycan, Fars, Horosan ve Gürcistan itaat altına alınmış, buralarda Moğol idari ve mali sistemi kurularak yöneticiliğine önce Körgüz, sonra da Argun Aka getirilmişti. Baycu Noyan'ın amacı ise Abbasi Halifeliği ile Türkiye Selçuklu Devleti'ni ele geçirmektir. Halifelik üzerine birçok akın yapılmasına rağmen güçlü müstahkemler bir türlü aşılamıyordu. Türkiye Selçukluları'na karşı ise o zamana kadar ciddi bir akın yapılmamıştı. Üstelik Erzurum'daki Selçuklu ordusu da yerinde değildi. Babaîler isyanından sonra güneydoğudaki sefer için çağrılmıştı. Baycu Noyan tüm bu şartları göz önünde bulundurarak hedefi Anadolu olarak belirledi. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Moğol tabiiyetine girmeyi kabul ettiğini bildirmek için Ögedey'e gönderdiği elçiler, 1242 yılında naibe Töregene ile görüşmüşler ve il olmayı kabul etmişlerdi. Ancak Baycu Noyan'ın bu durumdan haberi yoktu. Bu yüzden elçiler dönmeden Selçuklular ile karşılaştı.¹³⁵

¹³⁵ Erdem, *a.g.t.*, s. 81-83

Baycu Noyan, 1242 yılında Gürcü ve Ermeniler'in dahil olduğu büyük bir ordu ile Selçuklu topraklarına girdi. Anadolu'ya açılan kapı durumunda, önemli bir konumda olan Erzurum¹³⁶ u kuşattı. Erzurum'daki Selçuklu komutanı Sinaneddin Yakut'un emri altındaki Selçuklu kuvvetleri Moğol saldırısına karşı şehri çok iyi savunmuşlardı. Ancak şehrin Ermeni asıllı şihnesinin ihaneti neticesinde şehir Moğollar'ın eline geçti (1242). Moğollar şehri tahrip ve yağma ettiler ve birçok insanı öldürdüler. Erzurum'u ele geçirdikten sonra daha ileri gitmediler ve Mugan'a geri döndüler.¹³⁷ Yalnız Moğollar'dan bir grup kuşatma esnasında Harput'a kadar uzanan bir yağma hareketinde bulunmuşlardır.¹³⁸ Gıyaseddin'in Moğol saldırısına karşı gönderdiği ordu ise Erzurum düştüğü sırada Erzincan'a daha yeni ulaşmıştı. Erzurum felaketi uzun zamandan beri hissedilen Moğol saldırısını fiili bir hale getirmiştir. Moğollar, Türkiye'yi istila kapısını artık açmışlardı.¹³⁹

Gıyaseddin, Erzurum'un Moğollar'ın eline geçtiğini öğrendiği zaman, askerin terhis edilmesini ve bütün emirlerin durumu görüşmek üzere başkent Konya'ya gelmelerini istedi. Yapılan toplantıda Moğollar ile yapılacak savaş için komşu

¹³⁶ XIII. yüzyılın önemli seyyah ve tarihçisi Yakutü'l-Hamavî, *Mu'cemü'l-Buldân* adlı eserinde Erzurum ile ilgili kıymetli bilgiler vermektedir, Yakut el-Hamevi, *Mu'cemu'l-Buldan*, Daru Sadır-Daru Beyrut, C.IV, Beyrut 1957, s.242

¹³⁷ İbn Bibi, II, s. 62-64; Abû'l-Farac, *Muhtasar*, s. 19; Turan, *Türkiye*, s. 449-450; Cahen, *Osmanlılar*, s. 144; Aknerli Grigor, *a.g.e.*, s. 33; Anonim Selçukname, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi III*, çev. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara 1952, s. 31

¹³⁸ Erdem, *a.g.t.*, s. 85

¹³⁹ Turan, *Keyhüsrev*, s. 625

devletlerden asker istenmesine karar verildi. Mevcudu 70 000 olan ordu, 1243 yılı baharında Kayseri’de toplanarak Sivas’a doğru harekete geçti. Selçuklu ordusu burada Halep Eyyubileri’nin ve diğer Türk askerlerinin katılımı ile yaklaşık 80 000’e ulaştı. Diğer Eyyubi ve Ermeni kuvvetlerinden beklenen yardım ise gelmedi.¹⁴⁰

Selçuklu ordusu Sivas’ta beklerken Baycu Noyan’ın yine içinde Gürcü ve Ermeni kuvvetlerinin olduğu büyük bir ordu ile harekete geçtiği öğrenildi. Ordudaki tecrübeli devlet adamları, ordunun silah ve erzakla dolu olan Sivas’a arkasını vererek mevzilenmesini, bazı birliklerin ileriye gönderilmesini ve yorgun düşen düşmana karşı savaşılmaması önerisinde bulundular. Ancak Gıyaseddin çevresindeki genç ve tecrübesiz kumandanların görüşünü benimsedi. Bunlar Moğollar’ı Tebriz’de karşılamaları gerektiğini ileri sürüyorlardı. Selçuklu ordusu Sivas’tan hareketle Erzincan’a yöneldi. Bu yanlış karar Selçuklular için dönüm noktası olmuştur. Selçuklular Sivas’tan yaklaşık 80 km doğuda bulunan ve etrafı çevrili Köseadağ mevkiine geldiklerinde, Moğollar Erzincan’ın Akşehir ovasına gelmişlerdi (Moğollar 40 000 kişi idi.) Bu durum karşısında bazı devlet adamları Moğollar’ın üzerine yürümenin doğru olacağını, bir kısmı da konakladıkları yerin daha korunaklı olduğunu ve yardım kuvvetlerini beklemenin daha yerinde olacağını söylediler. Sonunda 20 000 (bir rivayete göre 30 000) kişilik bir öncü kolu ovaya indi ve Moğollar’a karşı saldırıya geçti. İlk anda Selçuklu askerleri Moğollar’ı püskürttü. Ancak bu bir aldatmacaydı. Çünkü Moğollar sahte geri çekiliş taktikini uygulamışlardı. Moğollar hemen geriye dönerek öncü birliklere saldırdılar. Bu ani hücum Selçuklu ordusunda büyük bir paniğe neden oldu. Moğollar bir kaç saat gibi

¹⁴⁰ Turan, *Keyhüsrev*, göst. yer; *Türkiye*, s. 451-452; Cahen, *Osmanlılar*, s. 144

kısa bir sürede Selçuklu öncülerini imha ettiler. Öncülerin yenilgiye uğradığı haberi üzerine kocaman Selçuklu ordusu savaşmadan dağıldı (1243). Verdiği hatalı kararları, liyakatsizliği, korkaklığı ve tecrübeli insanların sözlerine değer vermemesi ile aslında savaşı başında kaybeden Gıyaseddin, Tokat yolu ile Konya'ya kaçtı.¹⁴¹ Selçuklu ordugahına gelen Moğollar, ilk önce Selçuklular'ın kendilerine pusu kurduğunu zannederek birkaç gün beklediler. Ancak daha sonra ordugahta kimsenin olmadığını anlayarak buraya girdiler ve Selçuklular'ın bıraktığı kıymetli ganimetleri ele geçirdiler.¹⁴² Bu utanç verici yenilgi ile Türkiye Selçuklu Devleti için zaten bütün şartların hazırlanmış olduğu çöküş safhası fiilen başlamış oldu.¹⁴³

Moğollar, Kösedag'dan Sivas yönünde harekete geçtiler. Sivas'ta, Kadı Rabbani tarafından iyi bir şekilde karşılanan Baycu Noyan, Rabbani'nin kendisine Cengiz Han tarafından verilen yarlık ve payzaları göstermesi sonucunda şehre fazla bir zarar vermeden Kayseri'ye yürüdü. Moğollar, Kayseri'de iyi bir savunmayla karşılaştılar. Geri çekilmeyi düşündükleri sırada yine çeşitli ihanetler sonucunda şehri ele geçirdiler. Kayseri'de de alışıldığı üzere büyük bir yağma ve katliam yaptılar. Kayseri'yi ele geçirdikten sonra Azerbaycan'a geri dönmeye karar verdiler. Dönüş yolunda Maraş ve Elbistan çevresinde yağmacılık yapan Ağaçeri

¹⁴¹ İbn Bibi, II, s. 64 vd.; Abû'l-Farac, II, s. 541-542; *Muhtasar*, s. 19-20; Anonim Selçukname, s. 30; Cahen, *Osmanlılar*, s. 144-145; Sümer, *a.g.m.*, s. 9-10, Aknerli Grigor, *a.g.e.*, s. 34-35; Genceli Kiragos, ‘’ Ermeni Müverrihlere Nazaran Moğollar’’ , çev. Ed. Dulaurier, *TM*, C. II, 1926, s.179-180

¹⁴² Turan, *Türkiye*, s. 456-457; *Keyhüsrev*, s. 626

¹⁴³ Kaymaz, *Anadolu*, s. 61

Türkmenleri'ne saldırarak yenilgiye uğrattılar. Malatya'nın hazinesini alarak kaçan sübaşı Reşidüddin'i yakalayarak öldürdüler. Malatya'ya bir zarar vermeden Erzincan'a yöneldiler. İstedikleri haracı alamayınca şehri ele geçirerek tahrip ettiler. Buradan Divriği'ye geçtiler. Halkın haraç vermeyi kabul etmesi üzerine şehre bir zarar vermeden Mugan'a geri döndüler.¹⁴⁴

Moğol hareketi nedeniyle ülkede büyük bir karışıklık meydana gelmiştir. Halk Moğol korkusu nedeniyle, Halep'e ve Suriye'ye sığınmaya başlamıştır.¹⁴⁵

Kösedağ yenilgisi, Türkiye Selçuklu Devleti için yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bu yenilgiyle Selçuklu-Moğol ilişkileri de yeni bir mahiyet kazanmıştır.¹⁴⁶

Kösedağ felaketinden sonra Anadolu'daki genel duruma şöyle bir bakacak olursak; Türkiye Selçuklu Devleti başsız kalmış ve merkezi otoritesini tamamiyle kaybetmişti. Kilikya Ermeni Krallığı ve Trabzon Rumları, Moğol tabiiyetine girmişlerdi. İznik Rumları ise Türkiye Selçukluları ile dostane şekilde devam eden ilişkilerini sürdürüyorlardı.

¹⁴⁴ Abû'l-Farac, II, s. 542-544; *Muhtasar*, s. 20-21; İbn Bibi, II, s. 73-75; Aknerli Grigor, *a.g.e.*, s. 35-36, Genceli Kiragos, *a.g.m.*, s. 180; Sümer, *a.g.m.*, s. 10; Turan, *Türkiye*, s. 457-461

¹⁴⁵ Turan, *Türkiye*, s. 461; Kaymaz, *Gıyaseddin*, s. 112

¹⁴⁶ Erdem, *a.g.t.*, s. 91

Baycu Noyan'ın Mugan'a geri dönmesi, Türkiye Selçuklu Devleti'nin toparlanması için iyi bir fırsat oldu. Köseadağ yenilgisinden sonra Amasya taraflarına çekilen vezir Mühezzibüddin Ali, ülkenin geleceği için Baycu Noyan ile görüşmek gerektiğine karar verdi. Değerli hediyeler hazırlatarak, Amasya kadısı Fahreddin'le birlikte yola çıktı. Selçuklu heyeti Erzurum civarında Baycu'ya yetişti ve birlikte Mugan'a gittiler. Çurmagun Noyan, burada heyeti yanına çağırdı. Mühezzibüddin, niyetlerinin onlarla barış yapmak istediğini söyledi. Çurmagun da barış istediğini belirttikten sonra yapılacak barışa göre yıllık olarak verilecek mallar hesaplandı. Çurmagun, Selçuklular'ın vereceği miktarı kabul ettikten sonra, iki taraf arasında anlaşmaya varıldı. Mühezzibüddin Ali antlaşmayı Gıyaseddin'e onaylatmak üzere Konya'ya döndü. Böylelikle Türkiye Selçuklu Devleti Moğol tabiyyetine girmiş oldu.¹⁴⁷

Selçuklular'ın Moğollar'a ödedikleri ortalama yıllık vergi, 360 000-400 000 dinar arası nakit, ünlü Anadolu atları, develer, sığır, koyun, kumaş ve ipeklilerden belli bir miktardı. Bu miktara her yıl eklenen ilave masraflarla Selçuklu mali sistemi iflas etmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁷ İbn Bibi, II, s. 75-78; Turan, *Türkiye*, s. 463-466; Cahen, *Osmanlılar*, s. 263; Sümer, *a.g.m.*, s. 10; Anonim Selçukname, s. 32

¹⁴⁸ Erdem, *a.g.t.*, s. 94-95; Dönemin önemli müelliflerinden Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye göre Selçuklular Moğollar'la günlük 1000 dinar nakit, at ve köle vs. karşılığında anlaşmışlardır, Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân fî Târîhi'l-A'yân*, C. III/2, Haydarabad 1952, s. 742

Moğollar, Türkiye Selçuklu Devleti'nden sonra Abbasi Halifeliği'ne saldırdılar. Ancak yaptıkları akınlarda yine başarılı olamadılar ve kaanlık seçimlerinin başlaması nedeniyle geçici bir süreliğine bölgeden uzaklaştılar. Selçuklular, Moğollar'ın faaliyetlerine ara vermelerinden yararlanarak devletin idari kadrosunu yeniden oluşturmaya başladılar. Moğollar'ın korkusundan Menderes ırmağına kadar gitmiş olan sultan Gıyaseddin, Baycu ile barış antlaşması yapıldığını öğrenince Konya'ya geri döndü. Ardından Sahib Şemseddin İsfahanî ile Mühezzibüddin Ali de Konya'ya geldiler. Gıyaseddin, Moğollar ile yapılan antlaşmayı onayladı ve Moğollar'la antlaşma imzalamayı başaran Mühezzibüddin Ali'yi ödül olarak tekrar vezirlik makamına getirdi.¹⁴⁹

Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollar'la yapmış oldukları antlaşma bir Moğol kumandanı ile yapılmıştı. Selçuklular bu durumdan ötürü antlaşmayı Moğol Hanı'na onaylatmak ve güvence altına almak istiyorlardı. Konuyu görüşen Selçuklu yöneticileri, o dönemde Moğollar arasındaki en güçlü şahsiyet olan ve Batı Moğolları'nın lideri durumundaki Batu Han'a bir elçilik heyeti gönderilmesine karar verdiler.¹⁵⁰ Bu girişim Türkiye Selçukluları ile Moğollar arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olmuştur. Artık Türkiye Selçukluları'nı Hülagu gelene kadar ki dönemde kuzeydeki Altın Orda Devleti kontrol edecektir. Vezir Mühezzibüddin Ali Baycu ile anlaşmasına rağmen, naib Şemseddin İsfahanî Batu Han'ın himayesini istemiştir. Devlet, Batu Han ve Baycu Noyan yanlıları olarak ikiye ayrılmıştır.¹⁵¹

¹⁴⁹ İbn Bibi, II, s. 79-82; Erdem, *a.g.t.*, s. 96-97

¹⁵⁰ İbn Bibi, II, s. 82-83; Turan, *Türkiye*, s. 469; Cahen, *Osmanlılar*, s. 263

¹⁵¹ Erdem, *a.g.t.*, s. 98-99

Batu Han'a gidecek heyet, Sahib Şemseddin başkanlığında kıymetli hediyelerle birlikte hareket etmişti. Selçuklu elçileri Batu Han'ın huzurunda Gıyaseddin'in ona olan dostluğunu ve ona tabi olmayı istediğini bildirdiler. Batu, bu isteği büyük bir memnuniyetle kabul etti. Buna göre Selçuklular'la Moğollar arasındaki mevcut barış antlaşması sağlam esaslara göre yeniden imzalandı. Elçiler geri dönme hazırlıkları yaptıkları sırada Batu Han, Gıyaseddin'e ok, yay, kılıç, külah gibi hakimiyet alametleri ve onu metbusu olarak tanıdığına dair bir yarlık gönderdi. Sahib Şemseddin'e de "Nizamü'l-Mülk" ünvanı vererek onu kendisinin "Anadolu'daki Hakimi" tayin etti. Gıyaseddin, Sahib'in Han nezdinde kazandığı başarılarından çok memnun olmuştu. Bu nedenle onu kısa süre önce ölen Mühezzibüddin Ali'nin yerine vezir olarak atadı. Kırşehir emaretinin ıktamı da ona verdi.¹⁵² Selçuklu tarihinde hiçbir vezir bu zamana kadar böyle büyük bir imtiyaza sahip olmamıştı. Gıyaseddin, bütün devlet işlerini Şemseddin'e bıraktı. Şemseddin, ölümüne kadar Türkiye Selçuklu Devleti'nin tek hakimi oldu.¹⁵³

Türkiye Selçuklu Devleti'nin Batu Han'ın tabiyyetine girmesi ile Selçuklular için yeni bir dönem başlamış, Selçuklular'ı yenilgiye uğratan Baycu Noyan saf dışı bırakılmıştır. Sahib Şemseddin'in Türkiye'de Moğollar tarafından (Batu) görevlendirilen ilk "Hakim" olması da önemlidir. Bu görevlendirmeler bundan sonra da aralıksız devam etmiştir. Moğollar'ın Selçuklu ülkesinde kurduğu ilk ve

¹⁵² İbn Bibi, II, s. 83-85; Turan, *Türkiye*, s. 469-470; Cahen, *Osmanlılar*, göst. yer; Sümer, *a.g.m.*, s. 10

¹⁵³ Turan, *Türkiye*, s. 470

sürekli bir kurum olan ‘‘Hakimlik’’ ya da valilik doğrudan Moğol Hanı’na bağlıydı. Bu nedenle yetki bakımından sultanı bile aşıyordu.¹⁵⁴

Baycu Noyan ortaya çıkan bu yeni duruma, Halifelik üzerine yapılan akınlarla ve kağanlık seçimleri ile meşgul olması nedeniyle herhangi bir tepki vermemiştir. Türkiye Selçuklu Devleti’nin Batu Han’ın himayesine girmesi Moğollar arasında anlaşmazlıklara neden olmuş, Batu’nun bölgenin en güçlü lideri olması Moğol Hanı Güyük’ü rahatsız etmiştir.¹⁵⁵

Türkiye Selçuklu Devleti barış antlaşmasından sonra Kilikya Ermeni Krallığı’na karşı bir sefer yapmaya karar vermiştir. Vezir Şemseddin kumandasında Konya’dan hareket eden ordu Tarsus’u kuşatmıştır. Ağırlaşan doğa şartlarına rağmen kuşatma başarılı olmuş, ancak tam bu esnada Alaiye’de bulunan sultanın aniden öldüğü haberi gelmiştir (1245). Ordunun hemen dönmesi gerektiğinden vezir Şemseddin bu haberi Ermeniler’e duyurmadan seferden karlı çıkmayı düşünmüştür. Selçuklular’ın antlaşma teklifi Ermeni Kralı tarafından kabul edilmiştir. Buna göre Ermeniler işgal ettikleri toprakları geri verecekler ve Selçuklular’a haraç vermeye devam edeceklerdi.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Erdem, *a.g.t.*, s.101

¹⁵⁵ *a.g.t.*, s. 102

¹⁵⁶ İbn Bibi, II, s. 85-88; Abû’l-Farac, II, s. 545; Anonim Selçukname, s. 32-33; Cahen, *Osmanlılar*, s. 264-265; Turan, *Türkiye*, s. 471-473; *Keyhüsrev*, s. 627-628

II. Gıyaseddin Keyhüsrev yeteneksizliği, ahlaki bozuklukları, içki, eğlence ve kadınlara düşkünlüğü, korkaklığı ve Saadeddin Köpek'in etkisinde kalarak tecrübeli devlet adamlarını ortadan kaldırması nedeniyle devleti başsız bırakmıştır. Ondan sonraki dönemde artık devlet yönetiminden anlayan insanlar kalmadığı için ülkede genel bir çöküş ve gerileme devri başlamıştır.¹⁵⁷ Gıyaseddin Keyhüsrev ile başlayan çöküş onun çocuk yaşta tahta çıkan halefleri döneminde daha da artmış ve bunların çevresindeki devlet adamlarının siyasi hırsları taht kavgalarına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Moğol müdahalesi, Moğollar'ın askeri ve mali baskıları, iç savaşlar ve Moğollar'a karşı çıkan isyanlar düzen ve asayiş bozmuştur. Buna rağmen Türkiye Selçuklu Devleti'nin iktisadi ve kültürel gelişmesi 1277 yılına kadar herhangi bir kesintiye uğramamıştır.¹⁵⁸

C. Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Mücadeleleri ve Üçlü Yönetim

Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra vezir Şemseddin İsfahanî, Celaleddin Karatay, Şemseddin Has Oğuz, Esedüddin Ruzbe ve Fahreddin Ebu Bekir gibi devlet adamları tahta kimin çıkacağı konusunu görüştüler ve sultanın üç oğlundan en büyüğü olan İzzeddin Keykavus'u tahta çıkarmaya karar verdiler. Oysa ki Gıyaseddin, Gürcü Hatun'dan doğan oğlu Alaeddin Keykubad'ı doğumu sırasında veliaht tayin etmişti. İzzeddin Keykavus, 1246 yılında Konya'ya gelerek Selçuklu tahtına oturdu. Devlet idaresinde yeni atamalar yapıldı. Vezir Sahib Şemseddin vezirlik makamını korudu. Celaleddin Karatay saltanat naibi, Şemseddin Has Oğuz

¹⁵⁷ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 474

¹⁵⁸ Turan, *Türkiye*, s. 475-476

Beylerbeyi, Fahreddin Ebu Bekir pervaneliğe getirildi.¹⁵⁹ Tam bu dönemde Konya'ya gelen Moğol elçileri, İzzeddin'den Güyük'ün tahta çıkacağı büyük kurultaya katılmasını ve ona itaatini bildirmesini istediler. Bu kurultaya Moğollar'a tabi bütün devletlerin hükümdarları ve diğer devletlerin temsilcileri katılıyordu. Selçuklu hükümeti elçilere, sultan ülkeden dışarı çıkarsa düşmanı olan komşularının ülkesine saldıracaklarını söyleyerek Kağan'dan özür dilemişler ve sultanın yerine kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan'ı göndereceğini, kendisinin ise uygun bir zamanda geleceğini bildirmişlerdir. Bu karar doğrultusunda Kılıç Arslan'ın kendisine atabek tayin edilen Bahaeddin Tercüman ile birlikte Moğolistan'a gitmesine karar verilmiştir.¹⁶⁰

Yeni yönetim devlet işlerini rayına oturtmaya başlarken, bu sefer de devlet adamları arasında sorunlar yaşanmaya başladı. Siyasi ihtiras ve rekabetler had safhaya ulaştı. Bunda Şemseddin İsfahanî'nin Batu Han ve sultan tarafından çok büyük yetkilerle hükümetin başına getirilmesi etkili olmuştur. Sonuçta Sahib, rakiplerini ortadan kaldırmayı başarmıştır. Bu arada şehzade Rükneddin yeni Moğol Hanı seçilen Güyük'ü kutlamak üzere Moğolistan'a gönderilmiştir.¹⁶¹

Yönetimde rakipsiz kalan Şemseddin, gücünü daha da artırmak için sultan İzzeddin Keykavus'un annesiyle evlenmiştir. Bu evlilik devlet yöneticileri tarafından tepkiyle karşılanmış ve yeni bir mücadele başlamıştır. Fakat Şemseddin bir kez daha

¹⁵⁹ İbn Bibi, II, s. 88-89; Abû'l-Farac, II, s. 545; Anonim Selçukname, s. 33

¹⁶⁰ İbn Bibi, II, s. 90; Abû'l-Farac, II, s. 545-546; *Muhtasar* s. 21

¹⁶¹ İbn Bibi, II, s. 91 vd.; Turan, *Türkiye*, s. 478-481; Anonim Selçukname, göst. yer

kendisine karşı çıkanları ortadan kaldırmayı başarmış ve devlet yönetiminin iplerini büsbütün eline almıştır. Bu yıllarda uc taraflarda Türk Ahmed adlı biri Alaeddin Keykubad'ın oğlu olduğu iddiasıyla ortaya çıkarak etrafına topladığı Türkmenler'le bir isyan başlatmıştı. Şemseddin bu isyanı bastırmak için uğraştığı sırada Moğolistan'dan dönen Rükneddin'in Güyük tarafından sultan olarak atandığını öğrendi. Bu olay doğrudur. Rükneddin Güyük'ün huzuruna çıktığında atabeki Bahaeddin Tercüman söz alarak, vezir Şemseddin'in önemli devlet adamlarını öldürttüğünü, sultanın annesi ile evlendiğini ve yeni sultanı tahta çıkarırken ondan izin almadığını söylemiş, Güyük de İzzeddin ve Şemseddin'i azlederek huzura gelen Rükneddin Kılıç Arslan'ı sultan, Bahaeddin Tercüman'ı da onun veziri tayin etmişti. Buna engel olmak isteyen Şemseddin, Emir-i Arız Reşidüddin'i kıymetli hediyelerle Elçigiday Noyan'a göndermiş, ancak geç kalmıştı. Çünkü Rükneddin ve Bahaeddin Tercüman 2000 kişilik bir Moğol birliği ile Erzincan'a yaklaşmışlardı. Reşidüddin Erzincan'dan daha ileri gidemeyerek Halep'e kaçmıştır. Rükneddin, Erzincan'a oradan da Sivas'a gelerek sultanlığını ilan etmiştir (1249). Şemseddin'in saltanatı için büyük tehlike oluşturduğunu bilen Rükneddin onun yakalanması için Sarımüddin Alparsı ve Fahreddin Sivastos'u görevlendirmiştir. Kısa sürede yakalanan Şemseddin hemen öldürülmüştür.¹⁶² Sahib Şemseddin İsfahani'yi ülkede Moğolar aracılığıyla despot bir yönetim kuran ve sultanlık otoritesini elinde tutan ilk diktatör olarak kabul edebiliriz. Onunla başlayan bu süreç Müineddin Süleyman

¹⁶² İbn Bibi, II, s. 91 vd., Abû'l-Farac, II, s. 547-549; *Muhtasar*, s. 21; Anonim Selçukname, s. 33, Cüzcani, I, s. 1154; Cahen, *Osmanlılar*, s. 265-266; Turan *Türkiye*, s. 481-485; Ersan, *a.g.e.*, s. 73-74

Pervane'nin 1277 yılında öldürülmesine kadar devam etmiştir.¹⁶³ Bu dönemde üstün vasıflı önemli devlet adamlarından Celaleddin Karatay siyaset sahnesinde birinci derecede rol oynamaya başlamıştır.¹⁶⁴

Sultanlığını ilan eden Rükneddin, II. İzzeddin Keykavus'u tahttan indirmenin yollarını aramaya başladı. Bunun için Kadı Cemaleddin Hotenî'yi kardeşine elçi olarak gönderdi. Konya'ya gelen Hotenî, İzzeddin'e kağanın emrini bildirerek saltanatı Rükneddin Kılıç Arslan'a bırakması gerektiğini söyledi. Hotenî, emirlerle de bir toplantı yaptı. Toplantıda üç kardeşin birden hükümdar olması ve sikke ile hutbenin üçü adına okunması görüşüldü. Hotenî, bu öneriyi kabul ederek Sivas'a geri döndü. Rükneddin Kılıç Arslan da teklife olumlu yaklaştı. Moğolistan'dan onunla birlikte gelen 2000 Moğol askerini geri gönderdi ve maiyeti ile Kayseri'ye gitmek üzere yola çıktı. Kayseri yolu üzerindeki Latif kervansarayına varınca Bahaeddin Erzincanî'nin vezirlik görevine son verildi, yerine Nizameddin Hurşid getirildi. Konya'da da Sahib Şemseddin'den sonra vezir olan Kadı İzzeddin Râzî azledildi. Bahaeddin Erzincanî, Moğol askerlerinin yanına sığındı ve Celaleddin Karatay'a haber göndererek Kılıç Arslan ve adamlarına itibar etmemesini, onların yapılan antlaşma teklifini gerçekten kabul etmediklerini bildirdi. Celaleddin, onun sözlerine pek itibar etmedi ve kızgınlık sonucu olduğunu düşündü, ancak kısa süre sonra Erzincanî'nin haklı olduğu ortaya çıktı. Emirler Aksaray'a geldiklerinde antlaşma fikrinden tamamen vazgeçmişlerdi. Amaçları Rükneddin'i tek başına tahta

¹⁶³ Erdem, *a.g.t.*, s. 110

¹⁶⁴ Turan *Türkiye*, s. 484

çıkartmaktı. Bu hassas siyasi ortamda dengeyi sağlamaya çalışan Celaleddin Karatay, Rükneddin'e anlaşma sağlamak üzere elçi gönderdi ise de bir sonuç elde edemedi.¹⁶⁵

Anlaşma çareleri tükendiğinden savaş hazırlıkları yapılmaya başlandı. İzzeddin Keykavus'un askerleri Ruzbe ovasında toplanarak Sultan kervansarayına geldiler. İki kardeşin ordusu savaşmaya başladı (1249). Rükneddin Kılıç Arslan ordusunun yenilgiye uğradığını görünce Cemaleddin Hotenî ile birlikte oradan uzaklaşmaya çalıştı, ancak Fahreddin Arslandoğmuş tarafından yakalandı. Cemaleddin Hotenî ise öldürüldü. Esir edilen Rükneddin, kardeşi İzzeddin'in huzuruna getirildi ve iki kardeş kucaklaşarak barıştılar. İzzeddin, bu zaferden sonra Konya'ya döndü.¹⁶⁶

Celaleddin Karatay kazandığı Sultan Hanı Savaşı ile devletin birliğini sağlamayı başarmıştır.

Üç kardeşin Konya'da saltanat tahtına oturmalarıyla Türkiye Selçuklu Devleti'nde "üç kardeş saltanatı" başlamıştır. Celaleddin Karatay, saltanat

¹⁶⁵ İbn Bibi, II, s. 121-123; Abû'l-Farac, II, s. 549; Turan, *Türkiye*, s. 485-486; Ersan, *a.g.e.*, s. 75

¹⁶⁶ İbn Bibi, II, s. 123-124; Abû'l-Farac, II, s. 549-550; Anonim Selçukname, s. 33-34; Cahen, *Osmanlılar*, göst. yer; Turan, *Türkiye*, s. 486-487; Ersan, *a.g.e.*, göst. yer

naibliğinden ayrılarak üç kardeşin birden atabeki olmuştur. Böylece devlet yönetimindeki buhran da sona ermiştir.¹⁶⁷

Celaleddin Karatay vezirlik makamına iyi özellikleri ile tanınan Necmeddin Nahçevanî'yi getirmiştir. Yeni yönetim kadrosu ülke işlerini düzene koymak için çalışmalara başlamıştır. Uclardaki Türkmenlerin çıkardığı Oyuz Melik isyanı büyük bir başarıyla bastırılmıştır. Tam bu esnada Batu Han'ın gönderdiği bir elçilik heyeti başkente gelmiştir. Bunların geliş amaçları Sahib Şemseddin'in öldürülmesini araştırmak, olaydan duyulan rahatsızlığı bildirmek ve ek vergileri toplamaktır.¹⁶⁸ Aslında sorun Güyük ile Batu Han arasındaki anlaşmazlıktan kaynaklanıyordu. Batu, Güyük'ün Han seçilmesini istememiş, bunun farkında olan Güyük de Han seçilince Batu'nun nüfûzu altında bulunan yerlere Elçigidey'i atamış¹⁶⁹ ve Türkiye Selçuklu sultanı İzzeddin ile vezir ve Batu'nun naibi Şemseddin'i görevlerinden almıştı. El-Ömerî'ye göre Güyük, Elçigiday'a Batu'nun Anadolu, Şam ve Gürcistan'daki valilerini yakalayıp kendisine göndermesini istemiştir. Bunu öğrenen Batu Elçigiday'ı yakalatıp öldürmüştür. Adamının Batu tarafından öldürülmesine çok kızan Güyük, Batu ile savaşmak üzere Karakurum'dan harekete geçmiş, ancak Semerkant yakınlarında iken ölmüştür. Bu ölüm, Moğollar arasında bir iç savaşın çıkmasına engel olmuştur. Güyük ile Batu arasındaki bu mücadeleden Türkiye

¹⁶⁷ Abû'l-Farac, II, s. 550; Anonim Selçukname, s. 34; Cahen, *Osmanlılar*, göst. yer, Turan, *Türkiye*, s. 488; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 28

¹⁶⁸ İbn Bibi, II, s. 125-127; Turan, *Türkiye*, s. 489

¹⁶⁹ Cüveynî, s. 233; Cüzcanî, I, s. 1154

Selçuklu Devleti de etkilenmiştir. Güyük'ün tarafında yer alan Rükneddin Kılıç Arslan ile Batu'yu destekleyen sultan İzzeddin Keykavus arasında yapılan Sultan Hanı Savaşı'nda kağanı destekleyenler ülkeye hakim olmayı başaramamışlardır. Yönetime yavaş yavaş Batu Han hakim olmaya başlamıştır.¹⁷⁰ Türkiye Selçuklu Devleti, bu dönemde Moğol hanları arasındaki nüfûz mücadelelerinden etkilenmiş ve güçlü olan hanın istediğini yapmak zorunda kalmıştır.

Selçuklu devlet adamları Batu'ya durumu anlatmak için ikna edici konuşması ile tanınan Şemseddin Mahmud Tuğraî başkanlığında bir heyeti değerli hediyelerle birlikte Saray'a göndermişlerdir.¹⁷¹

Vezir Necmeddin Nahçevâni, devlet adamlarının kendi menfaatleri için yaptıklarını bizzat gördükten sonra görevini bırakarak Haleb taraflarına gitmiştir. Batu Han'ın yanına giden heyettekiler ise huzura çıktıkları zaman yapılan soruşturmada ifade vermişlerdir. Buna rağmen hanı suçsuz olduklarına inandırmayı başarmışlar ve buradan yeni makamlar ve menfaatler elde ederek geri dönmüşlerdir. Nahçevâni'den boşalan vezirlik makamına Şemseddin Mahmud Tuğraî getirilmiş ve ülkede Batu Han'ın yarlık hükümleri kabul edilmiştir. Moğollar'dan çıkarlarına göre makam elde eden devlet adamlarının davranışları Celaleddin Karatay ve ülkenin birliğini ve düzenini sağlamaya çalışan diğer devlet adamlarını rahatsız etmiştir. Fakat bir süre sonra Batu Han tarafından atanan devlet görevlileri arasında da çıkar çatışmaları yaşanmaya başlamıştır. Bunların bir kısmı ıktalarına çekilerek

¹⁷⁰ Erdem, *a.g.t.*, s. 113-114

¹⁷¹ İbn Bibi, II, s. 127; Turan, *Türkiye*, göst. yer

makamlarını terk etmişlerdir. Yalnız kalan Sahib Şemseddin Tuğraî ile Necmeddin Müstevfî'nin araları da bir süre sonra bozulmuştur. Müstevfî aralarındaki sorunu Celaleddin Karatay'a anlatarak Şemseddin hakkında suçlamalarda bulunmuş, olayın divana getirilmesi ile Sahib Şemseddin suçlamaları kabul etmiştir. Bu karışık ortamda her zaman düzeni sağlamaya çalışan Celaleddin Karatay ve yanındaki devlet adamları ilk günden beri Moğol Hanı tarafından atanan yönetime karşı tavır almışlardır. Gittikçe itibarını kaybeden Tuğraî, bir mektup yazarak Baycu Noyan'dan yardım istemiştir. Fakat mektup Tuğraî karşıtı grubun eline geçmiş ve zaman kaybetmeden Karatay'a haber verilmiştir. Sultan'ın huzuruna çağrılan Tuğraî, suçlu bulunmuş ve tutuklanarak Antalya'ya sürgün edilmiştir. Bunu öğrenen Baycu Noyan, Tuğraî'yi kurtarmak için adamlarını Konya'ya göndermiştir. Baycu'nun emriyle serbest bırakılan Tuğraî önce Konya'ya getirilmiş daha sonra da Baycu Noyan'ın yanına gitmiştir. Tuğraî'den boşalan vezirlik makamına Celaleddin Karatay tarafından Kadı İzzeddin Muhammed getirilmiştir.¹⁷²

¹⁷² İbn Bibi, II, s. 127-131, 133; Turan, *Türkiye*, s. 489-490

II. BÖLÜM

MENGÜ HAN DÖNEMİNDE SELÇUKLU-MOĞOL İLİŞKİLERİ (1251-1259)

I. MENGÜ'NÜN HAN SEÇİMESİ VE FAALİYETLERİ

A. Mengü'nün Han Seçilmesi

Mengü ya da Hsien-tsung 12 Ocak 1209'da doğmuştur. Tuluy'un baş hatunu Sorgaktani Beki'nin ilk oğludur. Ögedey'in ikinci eşi Ang-hui, çocukken onunla özel olarak ilgilenmiş ve onun iyi bir terbiye almasında önemli bir rol oynamıştır.¹⁷³

Mengü'nün ilk askeri tecrübesi Ögedey'in vesayeti altında olmuş, Mengü, Çin seferi sırasında ona eşlik etmiştir. Mengü, genç olmasına rağmen yakın ilişkilerinden dolayı Ögedey üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Bu etkisini kullanarak Ögedey'i Rus prenslikleri ve Kıpçak bozkırlarını fethetmek için planlanan Batı seferine şahsen katılmaktan vazgeçirmiştir. Mengü ve üvey kardeşi Böçek bu sefere Tuluy ailesinin temsilcileri olarak katılmışlardır. Mengü, sefer sırasında birkaç olayda sivrilmiştir. 1236 yılı sonbahar başlangıcında Moğol ordularını uzun süredir meşgul eden Doğu Kıpçaklar'ın lideri Bachman'ı izleyerek bulmuş ve onu öldürtmüştür. 1237

¹⁷³ Thomas T. Allsen, *Mongol Imperialism The Policies Of The Grand Qan Möngke In China, Russia And The Islamic Lands, 1251-1259*, 1979, s. 27

Aralık'ında Riazan üzerine yapılan saldırıya katılmıştır. Sonraki iki yıl boyunca Kuzey Kafakasya'da faaliyetlerde bulunmuş ve Alan başkenti Magas'ın teslim olmasında etkili olmuştur.¹⁷⁴

Güyük, 1241 yılında Moğolistan'a geri dönmek için ordudan ayrıldığı zaman, Mengü de ailesinin yararlarını gözetmek için ona eşlik etmiştir. Güyük, kaan olduğunda Mengü ve ailesi onun bütün emirlerine itaat etmişler, tahttan çıkan kararları itirazsız kabul etmişlerdir. Mengü, Güyük'e karşı saygılı duruşunu sürdürmekle birlikte, zeki ve aynı zamanda kurnaz olan annesi Sorgaktani Beki'nin tavsiyesi ile büyük hanın düşmanı Batu ile samimi ilişkilerde bulunmaya dikkat etmiştir. Batu'nun sağlığı ile yakından ilgilenmiş ve fırsat buldukça onu ziyaret etmiştir. Batu, Güyük'ün ölümünün ardından, kurultay toplanması için çağrı yaptığında bu çağrıya ilk cevap veren Mengü olmuştur.¹⁷⁵

Güyük'le savaşmak üzere harekete geçtiği sırada onun ölüm haberini alan Batu, yeni bir kaan seçmek üzere, Balkaş Gölü'nün güneyinde bir yer olan Ala Kamak'ta bir kurultay toplanmasını istemiştir. Batu, kurultay toplanana kadar Güyük'ün dul karısı Oğul Kaymış'ın Moğol geleneklerine göre saltanat naibi olarak imparatorluğu idare etmesini önermiştir. Oğul Kaymış, Batu'nun Cengizli soylu prenslerin en büyüğü olmasına ve kendisine karşı yaptığı içten jسته rağmen Çağatay ve Ögedey soyundan şehzadelerin çoğu ile birlikte Ala Kamak'taki kurultaya katılmayı reddetmiştir. Bunların kurultaya katılmama gerekçeleri, kurultayın Cengiz

¹⁷⁴ Allsen, *a.g.e.*, s. 28

¹⁷⁵ *a.g.e.*, s. 29

Han'ın 1206 yılında imparator ilan edildiği Onon-Kerülen bölgesinde yani kutsal yerlerde yapılmamasıydı. Batu'nun ve Tuluy soyunun en büyük avantajı, Ögedey ailesinin kendi adaylarının arkasında birleşememesi olmuştur. Oğul Kaymış ile iki büyük oğlu Koça ve Naku, birbirleri ile ve Batu ile işbirliği yapmayı reddetmişlerdir. Koça ve Naku, bir süre kararsız kaldıktan sonra vekillerini kurultaya göndermeye ikna olmuşlar, fakat bizzat gelmeyi sert şekilde reddetmişlerdir. Bunlar vekillerine diğer şehzadelere uygun gelen kararı kabul etme talimatı vermişlerdir. 1250 yazında yapılan kurultaya Cuci ve Tuluy'un soyu hakim olmuştur. Kurultaya katılanların akıllarındaki isim şüphesiz Batu idi. Batu ise taht için en ehliyetli adayın Tuluy'un en büyük oğlu Mengü olduğunu düşünüyordu ve kurultayda açık şekilde onu destekledi. Oğul Kaymış, geç olmasına rağmen, Şiremön (Ögedey'in torunu) ü Ögedey soyunun adayı olarak önermek için Bala isimli bir temsilciyi gönderdi. Fazla bir tartışma olmadan toplanan kurultayda Batu'nun önerisi kabul edilmiştir. Naku ve Koça temsilcileri aracılığıyla kurultayın kararlarına uymuşlardır. Mengü, Cengizli şehzadelerinin kararını kabul etmiş ve sonraki yıl Onon-Kerülen bölgesinde resmi tahta oturma merasimlerinin yapılmasına karar verilmiştir. Bu süre zarfında hem Batu hem de Sorgaktani, imparatorluk ailesinin etkisiz üyelerini merasime katılmak için ikna etmeye ve onları Mengü'nün seçiminin imparatorluğun bütünlüğü için önemli olduğuna inandırmaya çalıştılar. Bu çabalar sonucunda Çağatay ve Ögedey soyunun bazı üyeleri kurultaya gelmeyi kabul etti, fakat çoğu kurultaya katılmaları yönündeki çağrılarını dikkate almadı. Batu ve Sorgaktani'nin muhalefeti kazanmak için yaptıklarına rağmen, Mengü'nün Moğol Hanı olarak seçimi uzun süre ertelendi. En sonunda Batu duruma müdahale ederek, kurultayın imparatorluk ailesinin inatçı üyeleri ile ya da onlar olmadan yeniden toplanmasını emretti. Yeni kurultay Kerülen

nehri yakınlarında bir yer olan Köde'ü Aral'da, 1251 yılının Haziran ve Temmuz'unda başladı. Batu kurultaya katılmadı, ancak kendisini temsilen kardeşi Berke ve oğlu Sartak'la birlikte kurultaya katılanların güvenliğini sağlamak için üç tümen askeri birlik gönderdi. Mengü'nün kardeşleri Kubilay, Hülagu, Arık Böke, Möge, Cengiz Han'ın kardeş çocuklarından bazıları ve hem Cengiz Han'a hem de Ögedey'e hizmet etmiş önemli askeri ve idari liderler de kurultayda hazır bulundular. Koça, Naku ve Şiremön ile o zamanki Çağatay Hanı Yesü Mengü kurultayı boykot ettiler. Çağatay'ın torunu Kara Hülagu ile Ögedey'in oğlu Kadan ise kurultaya katıldılar.¹⁷⁶

Mengü, 1 Temmuz 1251'de herhangi bir anlaşmazlık olmaksızın Büyük Han olarak seçildi.¹⁷⁷ Böylece imparatorluk Ögedey soyundan Tuluy soyuna geçmiş oldu. Aslında bu bir çeşit hükümet darbesiydi. Ögedey soyunun güçlü bir aday olan Mengü'nün karşısına silik adaylarla çıkması ve Cengiz Han ailesinin tecrübeli oğlu olan Batu'nun diktatörlüğe benzer bir yönetim sergilemesi bu darbeyi kolaylaştıran faktörlerdir.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Allsen, *a.g.e.*, s. 22-26; aynı yazar, "Guard and Government in the Reign of the Grand Qan Möngke, 1251-1259", *Evolution of the Chinese Government, Tenth-Fourteenth Centuries Conference*, Reischensburg 1982, s. 497-498

¹⁷⁷ Cüveynî, s. 458-459; Abû'l-Farac, II, s. 553; *Muhtasar*, s. 23-24; Grousset, *a.g.e.*, s. 310; Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, İstanbul 2001, s. 316; Berthold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 1987, s. 57

¹⁷⁸ Grousset, *a.g.e.*, göst. yer

Mengü, Büyük Han seçildikten sonra yapılan kutlamalarda taraftarlarını, özellikle Çağatay ve Ögedey soyundan Kadan ve Kara Hülagu'yu ödüllendirmeye dikkat etmiştir.¹⁷⁹

Mengü'ye muhalif olan Ögedey'in torunları ve onların Çağataylı destekçileri aralarında bir antlaşma yapmışlardı. Buna göre Naku ve Şiremön, Mengü'yü kutlamaya gelme görünüşü altında onu öldürmek için bir suikast planı hazırladılar. Şiremön ve Naku silahlarını ve askeri kuvvetlerini vagonlara saklayarak dostça bir tavırla imparatorluk ordugahına yaklaştılar. Ancak Mengü'nün bir adamı suikastçiler hedeflerine ulaşmadan önce tesadüfen onların gerçek niyetini fark etti. Mengü'nün hizmetinde çalışan bir kuşçu olan Kesege kayıp bir deveyi araştırırken Şiremön'ün bozulan vagonlarından birine rastladı. Kuşçu vagonu dikkatle gözden geçirip sürücüyü sorguya çektikten sonra, Şiremön ve Naku'nun gerçek amacını öğrendi. Hemen Mengü'yü kendisine karşı yapılacak suikaste karşı uyardı. Kesege önce pek ciddiye alınmasa da, sonunda Mengü'yü ve adamlarını ikna etmeyi başardı. Mengü, hemen ordugah etrafındaki savunmanın güçlendirilmesini emretti. Ayrıca Şiremön, Naku ve adamlarını karşılamak için, Möge ve baş yargıç Menggeser'in emri altında askeri birlikler gönderdi. Bu hazırlıklardan habersiz olan suikastçiler, Mengü'nün gönderdiği birlikler tarafından şaşırtılarak açığa çıkartıldılar ve hemen hapsedildiler.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Cüveynî, s. 463; Allsen, *Möngke*, s. 26

¹⁸⁰ Cüveynî s. 463-467; Abû'l-Farac, II, s. 553-554; *Muhtasar*, s. 24-25; Allsen, *Möngke*, s. 26-27; *Guard*, s. 498

B. Mengü'nün Faaliyetleri

1. Muhalefetin Ortadan Kaldırılması ve Görevlendirilmelerin Yapılması

Yeni kağanın ilk icraatı, tahta çıkmasına karşı oluşan muhalefeti bertaraf etmek olmuştur. Batu ve Mengü, suçlanan şehzadelerin cezadan kurtulmaması için büyük arama ekipleri oluşturmuştur. Bu ekipler Moğolistan ve çevresine gönderilerek şüphelenilen bütün komplocuların bulunması ve tutuklanması emredilmiştir. Mengü'nün tahta çıkmasına karşı olduğu düşünülen herkes mahkemeye getirilmiş ve etraflı bir şekilde sorguya çekilmiştir. Bunlardan çoğunun davası ordugahta yapılmış, fakat mahkemeye çıkma çağrısına cevap vermeyi reddedenler özel "gezici" yargıcılar tarafından cezalandırılmıştır. Mengü kendisine suikast düzenlemekle suçlanan şehzadeleri bizzat yargılamıştır. Şehzadeler önce suçsuz olduklarını iddia etmişler, ancak daha sonra haince niyetlerini itiraf etmişlerdir. Bunlara başlangıçta çok sert cezalar verilmedi. Şiremön ve Çağatay'ın torunu Büri sürgüne gönderildi. Koça, Naku ve Çağatay'ın diğer torunu Yesün-to'a'nın askeri ordugahları sınırlandırıldı. İran kaynakları Yesün-to'a'nın Altın Orda'ya, Naku'nun Çin'e ve Koça'nın Selenge nehri taraflarına gönderildiğini ifade eder. Rubruck tarafından da doğrulanan aynı kaynaklara göre Şiremön ve Büri kısa bir sürgün döneminden sonra idam edildiler. Şiremön, Çin'e gönderildi ve burada Kubilay'ın emri ile öldürüldü. Batu'ya karşı uzun süredir kin besleyen Büri de Altın Orda'da idam edildi. Yesü Mengü, Çağataylılar'ın başı olarak önce serbest bırakıldı, ancak daha sonra öldürüldü. Mahkum edilen şehzadelerin çocukları, eşleri ve annelerinin de dahil olduğu imparatorluk ailesinin üyeleri de yargılandı ve hepsi idam edildi. Anne

kategorisi içindeki en önemli kişi şüphesiz Oğul Kaymış'tı. Oğul Kaymış, Şiremön'ün annesi Kadaqach ile birlikte çok kötü muamele görmekle birlikte suikastle ilgili sorulara açık şekilde cevap verdi. Sonuçta ikisi de öldürüldü ya da intihar etmelerine izin verildi. Mengü, kan bağı olan şehzadelere bu cezaları verirken, bu şehzadelerin yardımcıları ile resmi ve askeri memurlar da Menggeser tarafından yönetilen başka bir mahkemede sorguya çekildiler ve suikastteki suç ortaklıklarını itiraf ederek idam edildiler. Ögedey ve Güyük yönetimlerinin önemli memurları Kadak ve Çinkay idam edilenler arasındadır. Bu mahkemelerin dışında özel mahkemeler de kurulmuştur. Bunlar ordu ve yönetim kademelerindeki muhalifleri ortaya çıkarmak amacıyla Çin ve Orta Asya'ya gönderilmiş ve yeni rejime düşman olduğu düşünülen bütün memurları tasfiye etmiştir. Bazı yerel hanedanların yöneticileri de bu tasfiyeden nasiplerini almışlardır. (Uygur İdikutu ve Kirman Şahı) Yapılan tasfiyelerle aslında Ögedey ve Çağatay soyunun mertebeleri zayıflatılmıştır. Bu mahkemeler sadece muhalif unsurları ortadan kaldırmak için kurulmamıştır, aynı zamanda yeni rejimin meşruluğunu onaylayan mahkemeler olarak da tasarlanmışlardır. Yargılamalar gerçekte Mengü'nün gücünü artırma çabalarının temel taşlarından biriydi.¹⁸¹

Tuluy soyu taht üzerinde yasal hakları olduğunu düşünüyordu. Bunun için Tuluy'u geçmişe dönük bir imparator, bir kağan olarak göstermeye çalışmışlardır. Mengü, Moğol halkının gözünde Tuluy'u yüceltmek için onu Cengiz Han'la ilişkilendirmeye çalışmıştır. Ancak Ögedey soyu bunu kabul etmemiş ve Cengiz

¹⁸¹ Allsen, *Möngke*, s. 30-34; *Guard*, s. 498

Han'ın hanlık makamını kendilerine bıraktığını öne sürerek Mengü'nün tahta çıkmaya hakkı olmadığını iddia etmişlerdir.¹⁸²

Mengü'nün yaptığı görevlendirmelere gelecek olursak; öldürülen Yesü Mengü'nün yerine Çağatay ulusunun başına getirilen Kara Hülagu yolda ölünce, onun eşi Ergene Hatun küçük yaştaki oğlu Mübarek Şah adına Çağatay ulusunun hükümdarı tayin edildi. Böylece bu bölgelerin nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Müslümanlar için daha rahat bir dönem başlamış oldu.¹⁸³ Amu Derya'dan Çin topraklarının sonuna kadar uzanan toprakların idaresi Mahmut Yalavaç ile oğlu Mesud Yalavaç'a bırakıldı. Ayrıca Mahmud Yalavaç Kuzey Çin'i, Mesud Yalavaç da Çağatay ulusunu idare etmekle görevlendirildi. Elçigidey öldürüldü. Argun Aka Horosan, Mazenderan, Hindistan, Irak, Fars, Kirman, Lur, Arran, Gürcistan, Musul ve Haleb'e vali olarak atandı, yani yönetimi altında bulunan yerler değişmedi.¹⁸⁴ Bunların dışında Mengü'nün önemli memurlarından Menggeser baş yargıç, Bulgay da baş katip olarak atandı. Maliye ve iç işleri Bulgay'ın sorumluluğuna bırakıldı.¹⁸⁵

¹⁸² Allsen, *Möngke*, s. 37-39

¹⁸³ Barthold, *Türkistan*, s. 519-520; Allsen, *Guard*, s. 498-499

¹⁸⁴ Cüveynî, s. 416, 479; Abû'l-Farac, *Muhtasar*, s. 25

¹⁸⁵ Cüveynî, s. 485-486; Henry H. Howorth, *History of the Mongols*, Part I, Taipei 1970, s. 187

2. Merkezîleştirme Politikaları

Mengü, Reşidüddin'e göre 1251 yılındaki kurultaydan hemen sonra kardeşlerinden Kubilay'a kuzey Çin, güney Çin, Yünnan, Tangut, Tibet ve kuzey Kore'nin, Hülagu'ya da İran, Suriye, Mısır, Anadolu ve Ermenistan gibi batıdaki ülkelerin sorumluluğunu verdi. İkisi de orduları ile birlikte onun kanatları altında olacaktı. Mengü, bu yapılanma ile imparatorluk şehzadelerine karşı yetkisini kuvvetlendiren iki yeni bölgesel kanat meydana getirmiş oldu. Kubilay ve Hülagu'nun görevi, doğu ve batı Asya'daki Moğol gücünü genişletmektir. Bununla, doğrudan Tuluy'un kontrolü altındaki nüfus ve kaynak zemini genişleyebilecekti. Çağataylılar'ın toprakları Mengü'nün kardeşleri ve taraftarları tarafından kontrol edilen topraklarla kuşatıldı. Mengü, İlhanlı Devleti'nin kurulması ile Hülagu'nun şahsında Altın Orda Devleti'nin güney sınırı boyunca da gücünü artırmayı başardı. Mengü, saltanatı boyunca iki kanattaki yetkisini de başarılı bir şekilde kullandı. Kubilay ve Hülagu, Mengü'nün sağ ve sol kanatları olarak her zaman eşit kabul edildiler. Bu, bize ikisinin de "ilhan" olarak düşünüldüğünü göstermektedir. İkisinin de kendi danışmanlarını seçmelerine izin verilmesine rağmen, idarî mevkideki önemli kişiler Mengü tarafından atanmıştır. Mengü, askerî alanda da kıdemli komutanları seçmiştir. Batı Asya'da Halifelik ve Mısır seferlerine önderlik eden Baycu, Kit Buka ve Sali Noyan; Çin'de Yünnan seferinin başkomutanı Uryangkatay çeşitli yerli komutanlarla birlikte merkezî otoritenin kontrolü altındaydı. Mengü'nün iki kardeşi ile günlük ilişkileri düzenli bir şekilde yürütülüyordu. İran, Çin ve Ermeni kaynaklarının hepsi, Hülagu'nun Bağdat'ı ele geçirdiğinde hemen büyük hanın ganimetteki payını ayırdığını bildirirler. Ayrıca Hülagu kağana seferin gidişatı ve

gelecekteki planları ile ilgili de ayrıntılı bir rapor sunmuştur. İran ve Transkafkasya'daki idarî personel, doğrudan imparator ve sarayının denetimi altındaydı. İmparator olma hırslarını koruyan Kubilay, daha bağımsız bir düşünce tarzı sergilemiş ve kuzey Çin'deki görevliler hususunda zaman zaman kardeşi ile çatışmıştır. Büyük hanın kontrolü altında olan yeni bölgesel hanlar, Mengü'nün Çağatay ve Cuciler'e karşı gücünü artırmak üzere meydana getirilmiştir. Mengü, diğer kardeşlerine de kendisini desteklemeleri için rütbelerine uygun tarzda önemli askerî komutanlar ve topraklar vermiştir. Örneğin Tuluy'un altıncı oğlu Arık Böke, ordo'yu annesi Sorgaktani Beki'den miras olarak almış ve imparator ile Moğolistan'da kalmıştır.¹⁸⁶

Mengü, tahta çıktıktan sonra Çağatay ulusunun idaresini ilk taraftarlarından biri olan Kara Hülagu'ya iade etti. Onu Yesü Mengü'nün idam emriyle birlikte onun ordosuna gönderdi. Kara Hülagu'nun yolda ölmesi üzerine Mengü bu göreve onun küçük oğlu Mübarek Şah'ı tayin etti. Ancak Mübarek Şah'ın yaşı küçük olduğu için Kara Hülagu'nun dul karısı Ergene Hatun oğlu reşit olana kadar saltanat naibi oldu. Ergene, Mengü'nün emri üzerine Yesü Mengü'yü öldürttü. Böylece ölen kocası Kara Hülagu'nun görevini tamamlamış oldu. Ergene Hatun Çağatay ulusunu Mengü'nün saltanatı boyunca oğlu adına yönetti.¹⁸⁷

Mengü, ordugahında bulunan Ögedeyli prensleri de ödüllendirdi. Ögedey'in altıncı oğlu Kadan'a Uygur başkenti Beşbalık'ı, yedinci oğlu Melik'e İrtiş bölgesini

¹⁸⁶ Allsen, *Möngke*, s. 47-52

¹⁸⁷ *a.g.e.*, s. 52

ve torunu Kaydu'ya da Kayalığ'ı verdi. Ögedey'in kişisel askerî birliklerinden bazıları da bunların arasında paylaştırıldı. Ögedeyliler'in askerî ve malî kaynakları sınırlandırıldı.¹⁸⁸

Ögedey soyunu tahttan indirme hareketini Cuci soyu başlatmasına rağmen, Ögedeyliler'in çöküşünden en fazla yaralanan Tuluyular olmuştur. Mengü ve ailesi her zaman Batu'ya hürmet göstermişlerdir. Birçok çağdaş tarihçi Batu'yu kral, Mengü'yü de onun himayesi altındaki bir kimse gibi gösterirler. Ünlü Rus Şarkiyatçısı V. V. Barthold, imparatorluğun ikisi arasında eşit olarak paylaşıldığını ve Batu'nun kendi ülkesi içindeki tüm yetkiyi kullanabildiği görüşünü savunmaktadır. Mengü, Batu'ya hakkı olan saygıyı göstermesine rağmen önemli olduğunu düşündüğü konularda katı bir tutum sergilemekte de tereddüt etmemiştir. Altın Orda Devleti, Mengü'nün otoritesine her zaman saygı göstermiştir. Büyük Han Hülagu'ya batıya ilerleme emri verdiğinde Batu gerekli askerî gücü sadakatle göndermiştir. Batu'nun yeğenleri Tutar, Kuli ve Balagay (veya Balakan) askerleriyle birlikte 1257 yılında Bağdat seferine giden Moğol ordusunun sağ kanadını oluşturmuşlardır.¹⁸⁹

Mengü, tahta çıkmasını müteakip Gürcistan'ın zengin ve mamur bir eyaletini hizmetlerine karşılık ödül olarak Berke'ye bağışlamıştır. Ancak birkaç yıl sonra bu eyaletin yönetimini Hülagu'ya devretmiştir. Mengü'nün bu kararı Altın Orda ve İlhanlılar arasında gelecekte ortaya çıkacak anlaşmazlığın fikir tohumlarını atmıştır.

¹⁸⁸ Allsen, *a.g.e.*, s. 53

¹⁸⁹ *a.g.e.*, s. 54, 57-58

Altın Orda Devleti buna rağmen Hülagu'nun bu toprak üzerindeki haklarına Mengü'nün hükümdarlık süresi boyunca asla meydan okumamıştır.¹⁹⁰

Tuluylular iktidar olmadan önce bile bazı önemli kaynaklara sahiplerdi. Politik zeka ile ilgili olarak Mengü'nün annesi Sorgaktani Beki'nin paha biçilmez bir değeri vardı. Carpini, seyahatnamesinde onun Güyük'ün saltanat dönemindeki şöhret ve gücünden bahseder. Tuluylular'ın gücünün politik esaslarını belirleyen kişi Sorgaktani'dir. O küskün Cengizliler'i Mengü'nün sancağı altında toplama çabalarının merkezinde yer almıştır. Politik zekası ve ikna etme gücü, Müslüman tarihçiler tarafından Mengü'nün tahta çıkma hareketinde anahtar olarak gösterilir. Sorgaktani, bu meziyetlerinin yanında Tuluylular'a askerî güç sağlamayı da başarmıştır. Tuluy, Cengiz Han'ın ordusunun 101 000 kişilik kısmını miras olarak almıştı. Bunlar Moğol ordusundaki en iyi askerî birlikler arasındaydı. Aynı zamanda imparatorun kişisel binliğinin dahil olduğu Cengiz Han'ın silahlı kuvvetlerinin asıl kaynağıydı. Tuluy öldüğünde bu birimlerin kontrolü Sorgaktani Beki ve oğullarına geçmiştir. İmparatorluk tahtı için mücadelenin bu askerî birliklerin toplandığı Moğol anavatanında olması Tuluylular'a avantaj sağlamıştır. Bu nedenle Tuluylular tahta sahip olma hakkının kendilerinde olduğuna inandılar. Mengü; Rus, Kıpçak ve Alan topraklarının Moğol idaresine girmesinde gösterdiği çabalarla Altın Orda'nın kurulmasına katkısı olduğu için Batu'nun kendisine borçlu olduğuna inanıyordu. Tuluylular başarılarının kendi çabalarının bir sonucu olduğunu düşünüyorlardı. Batu'yu ise sadece saygı gösterilen ve her iki tarafa da fayda sağlayan, kendileriyle uzun süreli ilişkileri olan değerli bir müttefik olarak görüyorlardı. Bununla birlikte

¹⁹⁰ Allsen, *a.g.e.*, s. 59

Batu, Altın Orda sınırları içinde çok fazla özgür hareket etme yetkisine sahipti. Mengü, Batu'nun ölüm haberini alır almaz Cuci soyunun başına kendi seçtiği bir kişiyi getirmek üzere harekete geçti. Batu'nun en büyük oğlu Sartak'ı onun halefi olarak gösterdi. Mengü ile görüşmek için Moğolistan'da bulunan Sartak, topraklarına geri dönmek üzere yola çıktı, fakat ordosuna ulaşmadan yolda öldü. Bunun üzerine Mengü, Sartak'ın küçük oğlu Ulakçı'yı yeni Altın Orda hanı ilan etti. Ancak onun da kısa bir süre sonra ölmesi üzerine yerine Batu'nun küçük kardeşi Berke'yi geçirdi. Berke'nin yükselişi Moğol İmparatorluğu'nda büyük bir ayrılık başlatmıştır. Fakat yeni han Mengü'nün saltanatı boyunca onun egemenlik haklarını tanımaya devam etmiştir. Berke, devletin Gürcistan'daki haklarının kaybı üzerine duyduğu memnuniyetsizliğe rağmen Tuluyular'a Batı Asya'daki fetihlerinde yardım etmiştir. Mengü'nün adı devrin Cucili madenî paralarında görülmektedir, fakat daha da önemlisi imparatorun temsilcileri Altın Orda'nın nüfusunu kaydetmişler ve Rus prensliklerindeki vergileri toplamışlardır. Mengü ile işbirliği yapan Batu ve Berke onun talimatlarına isteksiz bir şekilde de olsa riayet etmişlerdir. Mengü, geniş imparatorluktaki politik ve ekonomik programlarını onların yardımları sayesinde gerçekleştirebilmiştir.¹⁹¹

Moğollar'a tabi olan yerli sülaleler de Mengü'nün başarısında önemli pay sahibi olmuşlardır. İmparatorluğun yerleşik nüfusu kısmen kağan ve vekilleri tarafından doğrudan, kısmen de yerel yönetici aileler vasıtasıyla dolaylı olarak yönetiliyordu. Yerleşik devletlerin bir kısmı Moğollar'a Mengü'nün saltanat döneminde bağlanmışlardı. Bunlar genellikle imparatorluğun sınır bölgesindeydiler.

¹⁹¹ Allsen, *a.g.e.*, s. 59-63

Bağlı devletlerin hem ekonomik zenginliğe hem de insan gücüne sahip olmaları Mengü'nün geleceğe yönelik planları için önemliydi. Bu yüzden bağlı yöneticilere yetki verme ve bunların saraylarındaki Moğol darugaci'sini tayin etme hakkını korumuştur. Mengü de kendinden önceki Güyük gibi tabi yöneticilerin atanması için saraya bir kişinin gelmesini gerekli görüyordu. Tabi hükümdar herhangi bir nedenden dolayı huzura çıkmazsa yerine temsilciler gönderiyordu. Türkiye Selçuklu sultanlarının tayin imtiyazlarını almak için elçilik heyeti gönderdikleri hem Avrupa hem de Çin kaynaklarında zikredilmektedir.¹⁹²

Kaanın tayin yetkisinin olması tabi hükümdarların sadakatini garanti etmenin başlıca aracıydı. Darugaci veya baskak olarak adlandırılan politik memurlar, tabilerin davranışları üzerinde daha fazla kontrol sağlamak amacıyla onların saraylarında görevlendirilmişlerdi. Bu memurlar genellikle büyük hanın emir ve politikalarının yerel seviyede yapılmasını sağlayan Moğollar'dan veya Orta Asya Türkleri'nden seçiliyordu. Çoğu durumda darugaci'nin kumandası altında onun otoritesini yürütmek üzere bir miktar asker bulundurulurdu. Bir belgenin darugaci'nin mührü ile doğruluğu ispat edilmezse tabi devletin sarayında bulunan o belgenin geçerli olduğu düşünülmezdi. Darugaci'nin, imparatora her konuda doğrudan bilgi vermesine izin verilerek yetkileri artırılmıştır.¹⁹³

Rehineler, Moğollar'a tabi yöneticilerin sadakatli olacaklarına söz vermeleri için tasarlanan ek bir tedbirdi. Carpini, bütün tabilerin oğullarını ya da kardeşlerini

¹⁹² Allsen, *a.g.e.*, s. 63-66

¹⁹³ *a.g.e.*, s. 72-73

imparatorluk sarayına göndermelerinin gerekli olduğunu bildirir. Batı Asya kaynakları Ermeni, Gürcü ve Lur soylularının oğullarının imparatorluk muhafız birliğinde görev yapmak üzere atandıklarını nakleder. Tabi devlette egemenliği paylaşan akrabalar, genellikle de kardeşler ikili yönetimler kurmuşlardır. Gürcistan'da "iki Davidler", Narin David ("Zayıf") ve Uluğ David ("Büyük"), Anadolu'da Rükneddin ve İzzeddin kardeşler imparatorluk yardımı alabilmek için rekabet etmişlerdir.¹⁹⁴

Moğol askerî gücü ve imha edilme tehlikesi, tabi devletlerin yapacağı sadakatsizliğin başlıca caydırıcı unsuruydu. Mengü, fetih ve genişleme politikası izlediği için çok geçmeden çoğu tabi hükümdardan Moğol ordusunu desteklemeleri için yardım istedi. Bu, yeni hükümdarın itimada layık olmasının en önemli ölçüsüydü. Çağrıldığı zaman her hükümdara yapılacak hazırlıklar ve çıkılacak seferdeki sorumlulukları ile ilgili kesin talimatlar verilirdi. Moğollar, tabi devletlere imparatorluğa karşı olan yükümlülüklerinin önemini ve bu yükümlülükleri yerine getirmemenin kendileri için kötü sonuçlar doğuracağını hatırlatmayı da unutmazlardı. Mengü'nün saltanatı esnasında bu emirlere uymama gibi bir durum nadir olarak görülmüştür. İran, Anadolu ve Kafkasya'nın yerli sülaleleri bu bildirinin boş bir tehdit olmadığını kötü bir tecrübe ile öğrenmişlerdi.¹⁹⁵

Mengü, bir yandan fetih faaliyetlerine canlılık kazandırmak için uğraşırken, diğer yandan da bir iç reform programını başlattı. Mengü'nün on yıllık bir durgunluk

¹⁹⁴ Allsen, *a.g.e.*, s. 73-74

¹⁹⁵ *a.g.e.*, s.75-76

devresinden sonra bu genişleme faaliyetlerini yeniden başlatmasında bazı amaçları vardı. Tuluyulular'ın egemenliği altındaki toprağı genişleterek tahtını güçlendirmek, dünyayı Moğol idaresi altına girmeye zorlayarak Cengiz Han'ın emrini yerine getirmek ve kendisi içerde reformlarla uğraşırken askerî faaliyetleri içine alan dış ilişkileri devam ettirerek Moğol yönetici sınıfının dikkatini bu dış ilişkilere odaklamak. Büyüme programı, uygulamada Mengü'nün çıkarlarına çok iyi hizmet etmiştir.¹⁹⁶

Ekonomik ve kurumsal reformları başlatırken Mengü'nün iki amacı vardı. Büyüme programını desteklemek için gerekli olan kaynaklara ulaşmayı en üst düzeye çıkarmak ve merkezî, bölgesel ve yerel düzeydeki idarî ulusları emniyet altına almak. Moğol şehzade ve askerî liderlerinin çoğu daha çok fetih yapmak için iç reformları benimsemek zorunda olduklarını biliyorlardı. Politik ve sosyal durumları ya da Mengü'nün tahta çıkmasına karşı kişisel düşünceleri ne olursa olsun bütün Moğol ulusu, Mengü'nün genişleme politikasını destekliyordu.¹⁹⁷

Mengü, tahta çıktıktan hemen sonra tabi nüfusun sorumluluklarını sınırlandırmayı ve eşitlemeyi tasarlayan bir dizi idarî ve malî reformlar yaptı. Bunların en önemli amacı, şehzade ve üst düzey memurların kişisel kullanımlarındaki halktan, zorla mal ve hizmet almalarını zorlaştırmaktı. Mengü, bunun için ilk önce Cengiz Han zamanından beri saray memurları ve imparatorluk şehzadeleri tarafından yayınlanan yetki nişanları ile mühür ve yarlıkların hepsini geri

¹⁹⁶ Allsen, *a.g.e.*, s. 77-78

¹⁹⁷ *a.g.e.*, s. 78-79

aldı. Daha sonra imparatorluk posta sistemi yam'ın şehzade ve memurlar tarafından kullanımında bazı kısıtlamalar getirdi. Bunların ulaşım ve haberleşme açısından sadece resmî işlerini yaparken yararlanmalarını, hatta at ve erzaklarını da kendilerinin karşılamalarını istedi. Bu sistemden yararlananlar resmî görevleri olmadığı zamanlarda kasaba veya köylere girmek istediklerinde belirlenen güzergahı hiçbir surette terk edemeyeceklerdi. Bundan başka şehzade ve üst düzey memurlarla ticaret yaparken yam'ı kullanmayı alışkanlık haline getiren tüccar şirketlerinin posta sisteminden yararlanmaları tamamen yasaklandı. Mengü, imparatorluk şehzedelerinin uluslarını sınırlandırırken onların güçlerini sınırlandırmayı da tasarlamıştır. Bu ulusların içinde hem kölelerden oluşan işgücü hem de nüfusun vergi yükümlülükleri olup; bu, merkezî otoritenin yetkisi altında olacaktı. Mengü bunlara ilaveten ülkenin her tarafında vergileri tayin eden ve toplayan birleştirilmiş yeni bir sistem de kurdu.¹⁹⁸

Mengü'nün ataları ortak tüccarlar konusunda son derece serbest hareket etmişlerdi. Ögedey ve Güyük'ün savurganlıkları imparatorluk hazinesini hemen hemen tamamen boşaltmıştı. Tüccarlar Mengü'ye önceki hükümdarların kendilerine olan borçlarını talep etmek üzere başvurduklarında, danışmanları ona bir hükümdarın başka bir hükümdarın borçlarından sorumlu tutulamayacağı ilkesi üzerine ödeme yapmaması tavsiyesinde bulundular. Ancak imparator bu tavsiyeye aldırmadı ve ortak tüccarlara olan borcun tamamını yeni gelirlerden ödedi. Tüccarlar artık nüfus sayımı listelerine kaydedilecekler, imparatorun bütün tabileri gibi vergi ödeyecekler ve çeşitli sınırlandırmalara maruz kalacaklardı. Tüccarlar mallarını yine getirecekler

¹⁹⁸ Allsen, *a.g.e.*, s. 79-81

ancak bunlar sadece ihtiyaç duyulan ve piyasa fiyatındaki mallar olacaktı. Mengü, malî anlamda tutucu biri olsa bile imparatorluk için gerekli olduğunu düşündüğü şeyleri az bir para ile yapmaya gayret etmiştir. İmparatorluğun zenginliğini nüfûzlu kişilerin menfaatleri için kullanmayı da şiddetli bir şekilde reddetmiştir.¹⁹⁹

Mengü, imparator olduğu süre boyunca birçok esir ve suçluyu bağışladı. Aftan yararlanaların suçları ortaktı. Bunlar Mengü'nün sürgüne gönderilen ya da hapsedilen politik muhaliflerinden ziyade savaş esirleriydi.²⁰⁰

Mengü önceden afet bölgesi olan yerlerin yeniden inşa edilmesi ve nüfuslandırılmasına da özel önem verdi. Gerilemekte olan bölgeleri ıslah etme çabalarını cesaretlendirdi. Yol üzerinde askerî harekâtın olduğu bölgelerde yıkımın en az seviyede tutulmasını emretti. Song seferine giden askerî birliklere ve memurlara, silahlı direniş olmadığı takdirde gereksiz öldürme ve yıkımdan kaçınmalarını emretti. Yağmacılığı sınırlandırdı. Rütbesi ne olursa olsun bu yasağa karşı gelen ya da herhangi bir şekilde köylülerin tarımsal işlerini bozanların ağır şekilde cezalandırılacaklarını ilan etti. Bununla birlikte Bağdat'ın yağmalanması talan yasağının en büyük istisnalarından biriydi.²⁰¹

Mengü'nün reformları şöyle özetlenebilir:

1.İmparatorluğun yerleşik nüfusunun sorumluluklarını eşitlemek

¹⁹⁹ Allsen, *a.g.e.*, s. 81-82

²⁰⁰ *a.g.e.*, s. 82

²⁰¹ *a.g.e.*,s. 82-83

- 2.Şehzade ulusu içinde imparatorluk otoritesini yeniden tesis etmek
- 3.Etkin savaş bölgelerinde yıkımı en aza indirmek
- 4.Harap durumdaki bölgelerin ekonomik canlılığını eski haline getirmek²⁰²

Birincisi, vergi oranlarında ve angarya yükümlülüklerde istikrar sağlamak için yapılmıştır. Bu reformla rüşvetçi memurların ve açgözlü şehzadelerin düzensiz ve yasa dışı alımlarını önlemede önemli bir başarı elde edilmiştir. Mengü, ulusları merkezî otoritenin kontrolü altında tutmak için tasarlanan tedbirleri de süratle gerçekleştirmiştir. Bunun için ilk önce şehzadelerin yetkisi altında olan vergi toplamayı kaldırmıştır. Yerli nüfusun vergilerini merkezî hükümet tarafından atanan bir memur toplamaya başlamıştır. Bu memur toplanan miktarı dönüşte şehzadeye ya da şehzadenin temsilcisine devrediyordu.²⁰³

Mengü'nün reformları, şehzadeler tarafından işlenen suçları durdurmakta ve askerî seferlerdeki israfı önlemekte başarılı olmuştur. Mengü, reform sonuçları bölgeden bölgeye değişmesine rağmen imparatorluğun en fakir bölgelerindeki ekonomik yaşamı geliştirmeyi ya da en azından dengelemeyi başarabilmiştir. Mengü'nün bu reformları başlatmaktaki amacı, imparatorluğun kullanılmayan kaynaklarını değerlendirmektir. Bu reformlar, Nasıreddin Tusi ve Mahmud Yalavaç gibi önemli devlet adamları tarafından da desteklenmiştir.²⁰⁴

²⁰² Allsen, *a.g.e.*, s. 85

²⁰³ *a.g.e.*, s. 85-86

²⁰⁴ *a.g.e.*, s. 91-92

a. Ülkenin Yönetimi

Mengü, kaan olarak seçildikten sonra hemen yeni bir hükümet oluşturmak için çalışmalara başladı. Zaten önemli devlet görevlilerinin seçimi Ala Kamak'taki kurultayın ardından yapılmıştı. İran kaynakları Mengü'nün kıdemli memurlarının Kerülen'deki ikinci seçimden sonra yapılan imparatorun resmen göreve başlama kutlamalarından önce öncelik sırasına göre dizildiklerini kaydeder. İmparatorluğun idarî ve malî işlerinin idaresi Moğolistan'daki merkezî bir kâtipliğe bırakılmıştı. Bu birimdeki en kıdemli memur uzun süre Tuluyular'ın hizmetinde bulunmuş olan Menggeser'di. Menggeser, Celayir kabilesinden bir Moğol'du. Mengü, tahta oturunca Menggeser'e baş yargıç ünvanını verdi. Menggeser, saray emirlerinin lideri ve devletin en kıdemli bakanı olarak kabul ediliyordu. İlk görevi daha önce de görüldüğü üzere Mengü'nün politik muhaliflerini tasfiye işini yürütmektir. Baş yargıç olarak görevi, bütün yasal konularda hüküm vermek ve insanların şikayetlerini ele almaktır. Ayrıca imparatorun kişisel güvenliğinden sorumluydu. Bunun için kağanın kişisel muhafız birliğini idare ediyordu. Devletin üst düzey bir bakanı olarak ise yönetimde Mengü'nün ardından ikinci sıradaki kişi olarak hareket ediyordu. Menggeser'in imparator ile samimi bir ilişkisi vardı ve imparator önemli bir konuyu ona danışabiliyordu. Hükümetin günlük işlerinin nihaî sorumluluğu da Menggeser'deydi. Kendisine bağlı kişiler sayesinde dini toplulukları, şehzade haslarını ve hazineyi yönetiyordu. İmparatorluk fermanlarının yayınlanmasından, resmi törenlerin idaresinden ve kurbanlardan da o sorumluydu. Kıdem olarak Menggeser'in ardından gelen kişi Nesturî Hristiyan olduğu iddia edilen bir Kerayit olan Bulgay idi. O da Menggeser gibi Tuluy'un aile kurumunun bir üyesiydi. Mengü

büyük han olduktan sonra Bulgay'a sekreterlik ve mabeyncilerin sorumluluğunu verdi. İmparatorluk emirlerini yayınlama, huzura kabul edilme programını yapma, toplanan vergiler ile iç ve dış olaylar hakkında yazılan dilekçeleri imparatora bildirmekten sorumlu olduğu farzedilmektedir. Menggeser'in 1253 yılındaki ölümü üzerine hem Mengü hem de Menggeser ile yakın ilişkileri olan Bulgay üst düzey bakan yapıldı ve devlet politikasından sorumlu tutuldu. Bu göreve getirilmesiyle sekreterliklerin başı olarak önceki görevlerini muhafaza etmekle birlikte baş yargıç olarak Menggeser'in görevlerini de elde etti. Devletin idarî, malî ve güvenlik birimleri üzerinde kontrol sağlayan Bulgay şüphesiz imparatorlukta en güçlü memurdu. Birçok konuda tavsiyelerine uyan imparator üzerinde büyük bir etkisi vardı. Bulgay, Mengü'den daha uzun süre yaşadı ve daha sonraları Arık Böke'nin taht iddiasını destekledi. Arık Böke rakibi Kubilay'a teslim olduğunda Bulgay da Arık Böke'yi isyana teşvik etmek suçundan öldürüldü.²⁰⁵

Merkezî kâtiplik hem Menggeser hem de Bulgay'ın yönetimleri altında bir dizi alt birimlere bölünmüştü. İmparatorluk sarayı için çalışan ortaklar, Boral ve Karasun adında iki memurun yönetimindeydi. Ayrıca kurbanlar, şamanlar ve falcılarla ilgilenen de özel bir memuriyet kurulmuştu. İmparatorluk hazineleri ve cephanelikleri Tekeçük adındaki bir Uygur tarafından yönetiliyordu. Doğu Türkistan'daki şehzade haslarının yönetiminden de aynı kişi sorumluydu. Kıdemli memurların her birinin, görevlerinde kendilerine yardımcı olmaları için birçok memur ve katipleri vardı. İmparatorlukta kullanılan dillerin hepsi sekreterlikte kullanılıyordu. Hükümet belgeleri her ne dilde olursa olsun basit, doğrudan bir tarzda

²⁰⁵Allsen, *Möngke*, s. 93-96; *Guard*, s. 503-504

ve gereksiz başlıklarla süslenmeden yazılıyordu ve imparatorluk ordugahında bir arşivde muhafaza ediliyordu.²⁰⁶

İdarî görevlilerin çok sayıda olmasından dolayı Karakurum'un büyük bir kısmı onların kullanımına ayrılmıştı. Rubruck'un tanımına göre başkent; pazarlara yerleştirilen Müslümanlardan oluşan bir bölgeye, zanaatçı ve sanatkarların çalıştığı Çinli bir bölgeye ve yalnız saray katiplerinin yerleştirildiği büyük binalarla donatılmış üçüncü bir bölgeye ayrılmıştı. Bununla birlikte Mengü'nün hala göçebe yaşam tarzını sürdürdüğü ve yılın sadece bir kısmı başkentte olduğu unutulmamalıdır. İmparator geri kalan vaktini değişik uydu ordugahlarda dinlenerek ve başkenti çevreleyen alanlarda avcılıkla geçiriyordu. Hareket halindeyken imparatorluk sarayı ve hükümetin büyük bir kısmı da onunla birlikte yolculuk ediyordu. Aslında imparatorluğun idarî merkezi kağanın kamp kurmaya ya da avlanmaya karar verdiği herhangi bir yerdı. Bir ya da iki Uygur'un dışında sekreterliğin önemli memurları sadece Moğol'du. Moğollar, Mengü döneminde büyük idarî tecrübe kazanmışlardır.²⁰⁷

Mengü, önemli personellerini genellikle kendi ailesinden ve babasının ailesinden seçmiştir. Bu kurum, kan bağı olan her şehzadenin oluşturmaya izin verilen kişisel muhafız (Moğolca *kesig*) etrafında inşa edilmiştir. Bu kurum çoğu zaman miras vasıtasıyla elde edilir ve genellikle Moğol soylularının ve askerî komutanlarının oğulları ve akrabalarından oluşurdu. Muhafız, savaş zamanında

²⁰⁶ Allsen, *Möngke*, s. 96-98; *Guard*, s. 505-506

²⁰⁷ Allsen, *Möngke*, s. 98; *Guard*, s. 506-507

seçkin askerî birlik olarak görev yapıyordu. Barış zamanında ise prensin ekonomik çıkarlarını muhafaza ediyor ve ailesinin ihtiyaçları için personel sağlıyordu. İmparatorluk yönetimi aslında teşkilat, görev ve personel açısından prensin aile kurumunun bir uzantısıydı. Bu yüzden bu kurumun özellikle Mengü'nün saltanatında babadan miras yoluyla geçici bir niteliği vardı.²⁰⁸

İmparatorluğun idarî ve malî işlerinin yönetimi daha önce de belirtildiği gibi Moğolistan'da kurulan Katıplik'e emanet edilmişti. Katıplik'in altında üç ya da muhtemelen dört tane, başlıca görevi imparatorluğun yerleşik nüfusunu yönetmek olan bölgesel katıplik veya yönetim vardı. Kuzey Çin, Türkistan, İran ve Rus prensliklerini idare etmek üzere kurulan dört tane katıplik vardı. Mengü'nün saltanatında Kuzey Çin valiliğinde Mahmud Yalavaç ve onun ölümünden sonra da bir Moğol olan Buyır görev yapmıştır. Türkistan valiliği Mahmud Yalavaç'ın en büyük oğlu Mesud Bey'e, Horosan valiliği ise Oyrat Moğolu olan Argun Aka'ya verilmiştir.²⁰⁹

Bu bölgesel katıpliklerin en önemli görevleri, topraklardaki vergilere değer biçilmesi ve toplanmasıydı. Gelir ve nüfus sayımı ile ilgili konulara ek olarak, yerli memurlar ve sülaleler arasındaki anlaşmazlıkları çözerlerdi. Bölgesel katıpliğin başındaki valilere görevlerini yerine getirmeleri için geniş yetkiler verilmişti. Her valinin geniş bir memur kadrosu vardı. Bunlar, şehzedenin yakın arkadaşları ve aile üyeleri arasından seçiliyordu. Yerel düzeydeki yönetici memurlar ise genellikle yerel

²⁰⁸ Allsen, *Möngke*, s. 100; *Guard*, s. 507

²⁰⁹ Allsen, *Möngke*, s. 100-103; *Guard*, s. 500

şartlarla ve dillerle ilgili ayrıntılı bilgiye sahip yerli nüfustan seçiliyordu. Moğollar'ın ne sayıları ne de kültürel arka planları bu türde bir personel sağlamak için yeterli değildi.²¹⁰

Tabi devletlerde ikili bir yönetim vardı. Hükümetin günlük işlerini yerli bir kişi yapıyor, yerli kişinin çalışmalarını merkezî otorite adına Moğollar (ya da en azından yerli olmayanlar) idare ediyordu. Yerel yönetimler, bölgesel yönetimler ve darugaci tarafından kontrol ediliyordu. Doğrudan Moğol yönetimine bağlı halkın yükümlülükleri ile tabi devletlerde yaşayanların yükümlülükleri arasında fark yoktu. Yönetimsel yapıları bile aynıydı.²¹¹

Mengü zaten atalarından gelişmiş bir sistem devralmıştı. Ancak onun gerçek başarısı bu sistemi değişmez bir tarzda geniş imparatorlukta baştan başa yaymasıydı.²¹²

3. Nüfus Kaydı

Moğol İmparatorluğu'nda yerleşik nüfusun sistematik olarak kaydedilmesi Ögedey'in saltanatına değin yapılmamıştı. Ancak kapsamlı bir nüfus sayımı girişimi 1252 yılında Mengü tarafından başlatıldı ve saltanatı sona ermeden önce başarılı bir

²¹⁰ Allsen, *Möngke*, s. 105-108; *Guard*, s. 502

²¹¹ Allsen, *Möngke*, s. 110-114

²¹² *a.g.e.*, s. 115

şekilde tamamlandı. Bölgesel katiplikler, yerli darugaciler ve katipler nüfusu kaydetme işinden sorumlulardı. Ancak gerçek sayım katipler tarafından yapıldı.²¹³

Nüfusu kaydetme esnasında toplanan bilgi ‘‘mavi defter’’ adı verilen defterlere, yerel yönetimin dilinde ve merkezî katipliğin kullanımı için Moğolca ya da Uygurca kaydediliyordu. Nüfus kaydında temel birim aile (ev) idi. Ancak buna rağmen ailedeki kişilerin bireysel bilgileri (cinsiyet, yaş v.s.) de bu defterlere kaydedilebiliyordu. Ermeni kaynakları belli bir yaş (ya on ya da on beş) ın üstündeki erkeklerin adlarının defterlere yazıldığını kaydeder. Bu kayıtların tutulması, askerî hizmet ve tarım işçiliğinde kullanılacak reşit erkeklerin sayısını bilmek için gerekliydi. Ruhban sınıfının üyeleri bu defterlere dahil olmaktan muaflardı. Bunların kısmen bazı vergilerden de muafiyetleri vardı. Bu muafiyet imparatorluktaki büyük dinlerle birlikte dinî toplulukları da kapsıyordu. Çin, Rus, Ermeni ve Gürcü kaynaklarının hepsi Mengü’nün zamanında ruhban sınıfının muafiyetleri olduğuna işaret ederler.²¹⁴

Nüfus sayımını yapan memur sayım tamamlanır tamamlanmaz sonuçları bildirmek üzere Karakurum’a gidiyordu. İmparatorluk ve merkezî katiplik, bu bilgilere dayanarak o bölgeden alınacak vergi miktarını ve asker sayısını hesap edebiliyordu.²¹⁵

²¹³ Allsen, *a.g.e.* s. 118-119

²¹⁴ *a.g.e.*, s. 119-121

²¹⁵ *a.g.e.*, s. 122-123

İki tane nüfus kaydı tutuluyordu. Bunlardan biri genel nüfus (sivil aileler) için, diğeri de askerî hizmete tabi olanlar (askerî aileler) için tutuluyordu. Askerî nüfus sayımı, askerî birimlerin gücünü kontrol etmenin dışında rütbeleri kaydetmek amacıyla yapılıyordu. Geniş anlamıyla nüfus sayımı, Argun Aka'nın "insanlardan hayvanlara, ekili alanlardan bağlara, bostanlara, meyve bahçelerine" her şeyi kaydettiğini söyleyen Gürcistan Tarihi'ndeki ifadeyi yansıtır. Geniş ölçekte nüfus sayımı yapmak, imparatorluk politikasında kısa vadede yapılan bir şey değildi. Tâbi halkın uzun vadede sistematik olarak kullanımı amaçlanıyordu.²¹⁶

Çin'deki ilk nüfus sayımı 1247 yılı kışında Güyük tarafından yaptırıldı. Fakat ya sınırlandırılarak yapıldı ya da imparatorun kısa süren saltanatından dolayı asla tamamlanamadı. Mengü, 1252 yılında kuzey Çin nüfusundaki artış ve düşüşü gözden geçirmek amacıyla burada yeni bir nüfus sayımı yaptırmak için emir vermiştir. Bu nüfus sayımının idaresi Buyir'in yetkisindeydi. Özel bölgeler farklı memurların sorumluluğuna verildi. Kuzey Çin'de 1255 ve 1257 yılında yapılan nüfus sayımlarına da atıflar vardır. Mengü'nün saltanatı esnasında Çin'de üç farklı nüfus kategorisi vardı. Bunlar sivil aileler, askerî aileler ve has aileleri idi. Mengü'nün saltanatı esnasında Kore'de ve Tibet'te kapsamlı bir nüfus sayımı yapıldığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.²¹⁷

Batı Asya'daki ilk nüfus sayımı 1240 yılında yapılmıştır. İran'daki sayımı Horosan'ın Uygur valisi Körgüz yürütmüştür. Cüveynî'ye göre bu sayım Horosan ve

²¹⁶ Allsen, *a.g.e.*, s. 124-125

²¹⁷ *a.g.e.*, s. 125, 129-130

Mazenderan ile sınırlı kalmıştır. Başka bir kayıta ise İran'daki sayımın Güyük zamanında emredildiği ve yine sınırlı bir alanda yapıldığı ifade edilir. Bununla birlikte kapsamlı bir nüfus sayımı Mengü'nün saltanatında yapılmıştır. 1252 yılında emredilen nüfus sayımı Argun Aka'nın genel yönetimi altındaydı. Argun'un sorumluluğunda olan topraklar, parçalara bölündü ve her bir parçanın nüfusunu araştırmak için ekipler tayin edildi. Her ekipte kan bağı olan prenslerin temsilcileri vardı. Çoğu bölgede kayıt işi takip eden bir ya da iki yılda tamamlandı. Doğu Horosan'daki nüfus sayımı 1255'de, Gürcistan'da 1254 ve 1258'de iki farklı dönemde yapılmıştır. Mengü, Mesud Bey'in yetkisi altındaki Uyguristan, Fergana ve Harezm'deki nüfusun kaydedilmesi için de 1252 yılında talimat vermiş ve sayım onun emrettiği şekilde yapılmıştır.²¹⁸

Rus prensliklerindeki ilk nüfus sayımı 1245 yılında yapılmıştır. Mengü'nün saltanatına kadar Altın Orda sınırları içinde sistematik bir nüfus sayımı yapılmamıştır. İmparator, 1253 yılında Rusya nüfusunu tespit etmek için Berke isminde bir katip göndermiştir. Batu'nun en büyük oğlu Sartak'ın bu dönemdeki faaliyetlerinin bir nüfus sayımı için hazırlıkla bağlantılı olduğu görülür. Rus topraklarındaki nüfus sayımı, Batu ve Sartak'ın ölümlerinin neden olduğu gecikme nedeniyle 1257 yılında başlamıştır. Sayım, Altın Orda'nın güney kısmı olan kuzey Kafkasya'da 1254 yılında başlamış ve kuzeye hareketle 1259 yılında Novgorod'da sona ermiştir. Rusya'daki kayıt beş yıl gibi uzun bir sürede tamamlanabilmiştir.²¹⁹

²¹⁸ Allsen, *a.g.e.*, s. 130-134

²¹⁹ *a.g.e.*, s. 135-136, 138, 141

4. Vergilendirme

İmparatorluk gelir sistemi XIII. yüzyılın ortalarına kadar oldukça karışıktı. Vergiler hem çoktu hem de durmadan artıyordu. Ayrıca toplanması da uzun bir süre alıyordu. Bu nedenle Mengü var olan vergilendirme programında büyük bir reform yaptı. Yeni sisteme göre vergiler iki temel kategoriye ayrıldı. Bütün yetişkin erkeklerin tabi kılındığı Moğol kaynaklı vergiler ve iki alt kategoriye bölünebilen geleneksel vergiler. Bu reformla bütün gelirlerin toplanması ve değerlendirmesi merkezî hükümet vekillerinin yetkisine bırakıldı. Bu vergiler, Mengü'nün saltanatı boyunca yürürlükte kaldı ve sonradan bağımsız devletler olarak ortaya çıkan bölgesel kanatların gelir sisteminin temelini oluşturdu.²²⁰

Vergi sistemini düzenlemek ve yerleşik halktan alınan keyfi vergileri kaldırmak amacıyla Ögedey'in saltanatına değin bir çalışma yapılmamıştı. Bu çalışmaların en önemlisi Ye-liü Ch'u-ts'ai tarafından yapıldı. Mahmud Yalavaç, onun Çin'de uyguladığı çalışma ile hemen hemen aynı zamanda batıda, özellikle Orta Asya'da benzer vergi reformlarını yapıyordu. Mengü tahta çıktıktan sonra Yalavaç'ın vergi değerlendirme ve toplama metodu imparatorluk gelir sisteminin temeli olarak hizmet etmiştir. Yalavaç'ın vergilendirme programı iki önemli kategoriye kapsamaktadır. Yetişkin erkeklerin yılda bir kez peşin olarak ödedikleri baş vergisi kobçur ve genellikle aynî olarak toplanan tarımsal vergi kalan. Vergi reformu ile resmî olmayan vergiler yürürlükten kaldırılmış ve bazı geleneksel

²²⁰ Allsen, *a.g.e.*, s. 144-145

vergiler iptal edilmiştir. Batı Asya'da veraset vergileri Hülagu'nun emri üzerine kaldırılmıştır.²²¹

Mengü'nün saltanatı esnasında toplanan geleneksel vergiler (tarımsal) ile ilgili az bilgi mevcuttur. En çok Çin'deki tarımsal vergiler üzerine bilgi vardır. Buradaki sistem, Tang ve Çin modellerinin temeli üzerine Ye-liü Ch'u-ts'ai tarafından geliştirilmiştir. Onun reformlarından sonra toprağın kalite ve niceliği ile bir çift öküz ve tarımsal araçlar aracılığı ile yeni bir sistem ortaya çıktı. Bu sistem Mengü tarafından kullanıldı ve Kubilay tarafından devam ettirildi. Mengü tarafından yapılan tek değişiklik halkın vergilerini devlete daha kolay göndermesi için tasarlandı. Mengü'nün saltanatında tarımsal vergilerdeki temel oranın yıllık hasatın % 10'u olması muhtemeldir.²²²

Mengü'nün saltanatında toplanan diğer bir geleneksel vergi ticarî işler ve belli eşyaların üretimi üzerine konan vergiydi. Bu vergilerle ilgili de az bilgiye sahibiz. Çince olmayan bütün kaynaklarda tüccarlar ve esnaflar üzerine konan vergiye tamga denir. Tamga ile ilgili bilgi Çin kaynaklarında oldukça boldur. Bu vergi ilk defa Ye-liü Ch'u-ts'ai tarafından Ögedey zamanında kuzey Çin'de ortaya atıldı. Bu vergiye 1234 yılına kadar bir değer biçilmedi. Daha sonra tüccarlar üzerindeki vergileri toplamak için vergi toplama daireleri kuruldu. Ortak tüccarları Ögedey döneminde az vergiye tabilerdi. Güyük dönemine kadar bu tüccarlara imtiyazlı bir sınıf gibi davranılıyordu. Mengü tahta çıkınca onların bu özel durumlarına son verdi. Önceden

²²¹ Allsen, *a.g.e.*, s. 146-148, 152

²²² *a.g.e.*, s. 154-157

onlara yetki nişanı verilmişti ve devlet memuru gibi muamele edilmişti. Mengü onların artık devlet memurları ile eşit olmadığına hüküm vererek nişanları geri aldı. Bunun sonucunda ortak tüccarları ticaret yaparken artık yam'ı kullanamayacaklardı. Mengü onların vergilendirme muafiyetlerini de sona erdirdi. Ondan itibaren ortak tüccarları da özel tüccar ve esnaflarla birlikte tamga'ya tabi kılındı. Onların hareketlerini izlemek amacıyla özel bir memuriyet kuruldu.²²³

Mengü'nün devri boyunca batı Asya'da geçerli olan oranlar bilinmemesine rağmen tamga'nın bu dönemde toplandığına dair her türlü kanıt vardır. Kiragos balıkçıların, esnafların ve madencilerin 1254'ten sonra ağır şekilde vergilendirildiklerini kaydeder. Rus prensliklerinde ticarî vergi ilk defa 1257-59 nüfus sayımını takip eden süre içinde zikredilmiştir. Rus kaynakları 1259'da Novgorod'da toplanan vergilerden biri olarak özellikle tamga'ya işaret ederler. Değer biçme oranının ne olduğu ise yine bilinmez. Tamgacı adı verilen memur, bütün büyük kasaba ve şehirlerin pazarlarında bu ticarî vergiyi toplamakla görevliydi.²²⁴

Mengü, 1252 yılında tuz üretimi için kuzey Çin'e 1085 ilave aile tayin etti. Aynı zamanda tuz tekelleri bölgesel tuz komiserliklerinin kontrolü altına verildi. Moğollar, batı Asya'da tuz üretimi ve satışı üzerine tekeller kurdular. Kiragos, Transkafkasya'daki tuz madenlerinin çoğunun 1254 yılında Moğol memurları

²²³ Allsen, *a.g.e.*, s. 158-161

²²⁴ *a.g.e.*, s. 161-162

tarafından gaspedildiğini bildirir. İmparatorlukta böyle önemli mallar üzerindeki kontrolü sağlayan iyi bir sistem vardı.²²⁵

Moğol kaynaklı vergilerin en önemlisi kobçur ya da haraçtır. Aslında göçebe halktan sığırlar üzerinden alınan bir vergi olup sonradan Yalavaç'ın kullanımının etkisiyle yerleşik halk arasındaki bütün yetişkin erkeklerden para olarak toplanan bir vergiyi ifade etmeye başladı. Cüveynî başlangıçta Çin ve Orta Asya'da zengin bir erkek için on bir dinar, fakir bir erkek için bir dinar kobçur koyulduğunu söyler. Mengü'nün saltanatının sonunda bu tarife hala yürürlükteydi, sadece küçük düzenlemeler yapmak gerekiyordu. Bedel, İran'da zengin bir erkek için yedi (sonradan on), fakir bir erkek için yine bir dinardı. Bu vergi, imparatorluğun batı kısımlarında bütün yetişkin erkeklerden toplanırken, Çin'de geleneksel Çin adetlerine uygun olarak aile temeli üzerinden toplandı. Kobçur, Çin'de ipekle ve gümüşle olmak üzere iki farklı şekilde ödeniyordu. İpekle ödenen kobçur, Ye-liü Ch'u-ts'ai'nin gelir reformları programının parçası olarak 1230 yılında kurulan aile vergisiydi. Mengü, tahta çıktığında gümüşle ödenen vergi, kobçurun ikinci bir unsuru olarak eklendi. Çin'deki kobçur, altı (sonradan dört) liang gümüş ve aile tarafından yarım-chin ipek fiyatında toplandı. İran'daki kobçur bedeli daha önce belirtildiği gibi zengin bir kişi için en fazla yedi dinardı. Bu tarife Mengü'nün Argun Aka ile yaptığı bir görüşmenin ardından uygulamaya konuldu. Mengü, 1252 yılında kobçur tarifesi hakkındaki kesin kararını ilan etti. Fakat çok geçmeden bu fiyat tarifelerinin insanların ödeme kapasitelerinin üstünde olduğu anlaşıldı. Bir Ermeni kaynağı 1254 yılında toplanan baş vergisinin halk için büyük sıkıntı yarattığını ve bu vergiden

²²⁵ Allsen, *a.g.e.*, s. 163

sözde muaf olan kadın ve çocuklardan bile toplandığını bildirir. Argun Aka Horosan'daki mali yönetimde devam eden çalkantı nedeni ile yaptıklarının hesabını vermek üzere 1256 yılında Karakurum'a çağırılmıştır. Argun'un açıklamaları ve durumu düzeltmeye yönelik önerileri makul bulunmuş ve mevkiini korumayı başarmıştır. Mengü, onu üzerinde anlaşılan tedbirleri gerçekleştirmesi düşüncesiyle 1258 yılında Horosan'a geri göndermiştir. Argun'un tavsiyesi özellikle zenginden zorla vergi alma projesi idi. Bu nedenle zengin bir insandan alınan yedi dinar on dinara çıkarıldı. Kobçur, Mengü'nün saltanatı esnasında Altın Orda Devleti'nde de toplanmıştır. Buna göre baş vergisi ilk defa Batu Han zamanında toplanmıştır. Kobçur, yerleşik nüfus üzerindeki baş vergisi anlamının dışında, göçebelerin hayvan sürüleri üzerindeki vergi anlamında da kullanılmıştır. Hayvanlar üzerindeki vergi Ögedey tarafından 1234 yılında her yüz koyundan bir koyun oranında tespit edilmiştir. Bu fiyat, Oğul Kaymış'ın saltanat naipliği zamanında oldukça artırılmış, ancak Mengü tahta çıktığında Ögedey zamanında tespit edilen tarife geri dönülmesini emretmiştir. Yüz koyundan daha az koyunu olan çobanlar vergi ödememişlerdir. Bu vergi sadece Avrasya bozkırındaki Moğol ve Türk göçebelerinden değil, Kürtler ve Lurlar gibi Batı Asya'nın Farsça konuşan göçebelerinden de toplanmıştır.²²⁶

Moğol İmparatorluğu'nun idarî ve mali sistemi etkiliydi, uygulanabilirdi ve yerel şartlara ayarlıydı. Mengü'nün gelir sistemi, doğru değer biçme temeline dayanıyordu. Mengü, politikadaki gibi ekonomide de gerçekçiydi. Mengü, gelir sisteminin gelişmesinde atalarının tecrübe ve kurumlarından yararlandığı için

²²⁶ Allsen, *a.g.e.*, s. 163-169

yenilikçi değildi. Esaslarını, Mahmud Yalavaç'ın ve Ye-liü Ch'u-ts'ai'nin reformlarına dayandırmıştı. Onun başarısı, yerel şartlarla gelenekleri birbirine uydurmak için çeşitli düzenlemeler yapması ve bu düzenlemeleri imparatorluk düzeyinde uygulamasıydı.²²⁷

Mengü'nün saltanatı, aynî olarak toplanan vergilerin kısmen nakit olarak toplanan vergilerin yerine koyulduğu bir geçiş dönemi idi. Vergilerin madeni para olarak toplanması yönünde önemli bir başlangıç yapılmıştır. Onun zamanında kağıt para çıkarılmaya da yeniden başlanmıştır. 1253 yılında maliyeye yardımcı olmak amacıyla kağıt para basmak için Kağıt Para Müdürlüğü kurulmuştur. Mengü'nün saltanatında ilk madeni para Çağatay ülkesinde 1253-1254 yılında basılmıştır. Gümüş kaplama bakır dirhemler Buhara, Semerkant ve Otrar'da darbettirilmiştir. Altın dinarlar da Çağatay ülkesinde, aynı şehirlerde darbettirilmiştir. Bunlar 1257 tarihine aittir. Batı Asya'da, İlhanlı Devleti'nin kuruluşundan önce Moğol himayesi altında bir miktar madeni para basılmıştır. Her tabi devletin kendi parasını çıkarmasına izin veren uygulama Mengü döneminde de devam etmiştir. Hülagu'nun adı madeni paraların üzerinde 1257 yılından sonra sıklıkla görülmeye başlar, ancak her zaman Mengü'nün adının altında yer alır. Mengü'nün zamanında Batı Asya'da ilk madeni para Gürcistan Krallığı'nda çıkarılmıştır. İmparatorun adı bulunan gümüş ve bronz madeni paralar ilk defa 1254-1255'te basılmış ve onun ölümünden sonraki yıl olan 1260 yılına kadar düzenli bir şekilde darbettirilmeye devam etmiştir. Gürcü madeni paralarının hepsi Tiflis'te basılmıştır. Şirvanşahlar Devleti'nde gümüş ve bronzdan ilk Moğol madeni paraları 1255-1256'da çıkarılmıştır. Bu dönemde altın

²²⁷ Allsen, *a.g.e.*, s. 170-171

madeni paralar Batı Asya'da pek göze çarpmaz. Tek bilinen örnek Herat'ta basılmıştır ve tarihsizdir. Altın Orda topraklarında Mengü adına basılan madeni paraların hepsi Bulgar'da darbettirilmiştir. Bulgar, XIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar Cuci ülkesinde tek bilinen darphaneydi. Madeni paralar üzerindeki yazılar Arapça olduğu için bunların Altın Orda Devleti'nin ilk Müslüman hükümdarı olan Berke devrinde darbettirilmesi muhtemeldir. Mengü'nün saltanatı boyunca imparatorluk sınırları içinde farklı paralar dolaşmıştır. Bu farklılık sadece bölgesel kanatlarda yoktu (örneğin; Çin'de kağıt para, başka yerlerde çeşitli madeni paralar), İlhanlı Devleti'nde de dahili farklar vardı. Örneğin Herat'ta altın para olmasına karşılık, Gürcistan'da gümüş madeni para vardı. İmparatorluk finansal birimi gümüş bir külçe tartıydı. Bu gümüş külçelere İran'da baliş, Orta Asya'da yastuk, Moğolistan'da süke, Çin'de ting ve Rusya'da slitok denirdi. Mengü'nün zamanında Moğol mali sisteminin taslağı çizilmiştir. Mengü, gelirleri paraya çevirmek için büyük çaba harcamıştır. En fazla madeni para Mengü'nün tahtta kaldığı dönem boyunca dolaşmıştır. Buhara, Otrar, Bulgar, Herat, Musul ve diğer yerlerdeki darphaneler Mengü tahta çıktıktan sonra yeniden kurulmuştur. Tiflis gibi eski darphaneler de büyük bir düzen içinde üretime devam etmiştir. Altın Orda'da basılan madeni paralar Cuci ülkesinin para ihtiyacını karşılayamamıştır. Altın Orda Devleti'nin haraç olarak çeşitli türlerde kürk, külçe ve madeni para toplaması muhtemeldir. Vergi ödeme şekli genellikle bölgeden bölgeye değişirdi. Bulgarlar nakit olarak ödemiş olabilirler, fakat Urallar'ın Fin-Ugor halkları gibi diğer tabiler büyük ölçüde kürk olarak ödemişlerdir. Slav nüfus ise kısmen kürk, kısmen de gümüş ve altın külçe olarak ödemişlerdir. Mengü'nün saltanatı boyunca yeni madeni para çıkarmak için çaba gösterilmesi, kobçuru nakit olarak toplama politikası ile

yakından ilgilidir. Yeni madeni paralar ya nüfus sayımı yılında ya da ertesi yıl basılmıştır. Örneğin Çin’de nüfus kaydı 1252 yılında yapılmış, kağıt para 1253 yılında basılmıştır. Gürcistan’da nüfus sayımı 1254’te başlamış, Mengü’nün adına madeni para basılması da aynı yıl olmuştur. Türkistan’daki nüfus sayımı 1252-1253 ya da 1253-1254’te olmuştur. Rus prensliklerinin kuzey bölgelerindeki nüfus kaydı Berke’nin saltanatı esnasında yapıldığı için Büyük Bulgaristan’ın da bu dönemde sayılmış olması mümkündür. Eğer öyleyse Bulgar madeni para darphanesinden çıkan paranın 1257-1259 dönemine tarihlenmesi gerekir.²²⁸

Mengü’nün hükümdarlığı boyunca yerleşik tabilere, imparatorluk ordusuna seferdeyken destek olmaları için batı Asya kaynaklarında tagar denilen özel vergiler de yüklenmiştir. Cüveyni, Mengü’nün memurlarının ve yerli hükümdarların imparatorluk emri ile tagar’ı askerî birlikler için toplamak ve bunu onlara ulaştırmaktan sorumlu olduklarını ifade eder. Değer biçme yöntemi kaynaklarda farklı ve çelişkili olarak bildirilir. Reşidüddin’e göre Hülagu’nun ordusu İran’a giderken, askerlerinin her birine bir tagar ya da yüz men un ve bir tulum şarap tedarik edilmek zorundaydı. Kiragos’un Ermeni Tarihi’nde de nüfus sayımı kayıtlarında kaydedilen her bir kişinin (erkek) yüz men unu ve elli men şarabı temin etmek zorunda olduğu söylenir. Kiragos, un ve şarabın dışında gümüş madeni para, halat, su oku, at nalı v.s. ile birlikte iki men pirinç istenildiğini de belirtir. Bu yükümlülük Gürcistan’da biraz farklı şekilde karşılanmıştır. Burada her köy bir mingghan (binlik birim) a bir kuzu ve bir altın madeni para temin etmek zorundaydı. Gürcistan Tarihi aynı oranın Anadolu ve Irak’ta da uygulandığını bildirir. Moğollar

²²⁸ Allsen, *a.g.e.*, s. 172-186

tabilerinden, hemen kullanılabilir eşyaların dışında savaş aletlerine dönüştürülebilen işlenmemiş maddeleri de istemişlerdir.²²⁹

5. İnsan Gücü İstihdamı

Moğollar insan gücü ihtiyaçlarını sürekli olarak tabi halktan karşılıyorlardı. Başlangıçta askere alınan askerî birlikler Cengiz Han'a boyun eğen kabile şeflerinin taraftarları olan Moğol ve Türk göçebelereydi. Cengiz Han'ın halefleri de geniş insangücü kaynaklarını içine alan imparatorluğun yerleşik bölgelerinde aynı yöntemi uygulamışlardır. Yerleşik nüfusun sistematik bir şekilde yürütülen mecburi askerliği, Ögedey'in saltanatının ortalarına kadar yoktu. Fakat o dönemden itibaren yerleşik yedekler düzenli bir şekilde artırılmış ve Moğol askerî kurumunda önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. Bu yedekler imparatorluğun piyade ordusuna ilave insangücü sağlamaktan başka Moğollar'a kuşatma savaşında da teknik yardım sağlamışlardır. Çünkü Moğol ordusunun esasını oluşturan Moğol ve Türk göçebelerinin ne teknoloji ne de kuşatma savaş bilgisi vardı. Büyük ölçekli bir askerî seferberlik ekonomik üretime devamlı engel oluyordu. Bundan dolayı askere çağırılması gereken yerleşik halkın sayısını belirlemek için dikkatli hesaplamalar yapmak gerekiyordu. İmparatorluğun bazı bölgelerinde yerleşik halkın onda biri, diğer kısımlarında ise sadece yirmide biri mecburi askerliğe alındı. Çünkü ordu seferdeyken ordunun ekonomik ihtiyaçlarının sağlanması gerekiyordu. Yedeklerin teşkilatı da göçebe askerî birliklerin teşkilatına benziyordu. Her iki teşkilat da Avrasya bozkırında uzun süre gelenek olan ondalık sisteme dayanıyordu. Halk nüfus

²²⁹ Allsen, *a.g.e.*, s. 186-187

sayımlarında ondalık birimlere bölünmesine rağmen aslında sadece kaydedilen ailelerin belli bir kısmının askerî birlik temin etmesi gerekiyordu. Askerî aile olarak belirtilmeyenler ise askere alınanları onlar seferdeyken desteklemekle yükümlülerdi.²³⁰

Kuzey Çin'deki Moğol askerî istihdamı en erken 1235-1236 nüfus sayımının ardından başlamıştır. Çin'deki askerî birimler de ondalık ilke üzerine teşkilatlandırılmıştır. Çin kaynaklarında 1241 yılında yapılan askere çağrıdan Mengü'nün saltanatına kadar olan dönemde mecburî askerlik yapıldığı ile ilgili bir bilgi yoktur. Askerî kayıtlar 1252 nüfus sayımı esnasında büyük bir seferberliğe hazırlık mahiyetinde toplandı. Askerî birlikler için ilk çağrı 1254 yılında yapıldı, onu 1255 yılında yapılan çağrı takip etti. Ancak kaydedilen kişilerden hiçbiri resmen askere alınmadı. Hatta bazıları Kubilay'ın saltanatının ilk yıllarına kadar harekete geçirilmemiştir. Doğu Asya'daki Moğol orduları Mengü zamanında Moğol, Çinli, Tangut, Cürcen ve Koreli askerî birliklerden oluşuyordu. Çin kaynakları bunu doğrular ve başka etnikten yedek kuvvetlerin varlığına da işaret eder. Bu ordunun sayısının 500 000 olduğu tahmin edilmektedir. Silah altına alınan Çin halkının oranı zaman ve yere göre değişiyordu. Mengü, 1252 yılında bütün metal işçilerinin, marangozların ve barutçuların mancınık ustaları olarak kaydedilmesini emretmiştir. Bu grup, Moğollar'ın 1253 yılında İran'a hareketlerinde Moğol ordularına eşlik eden bin kişilik Çinli topçu takımını oluşturmuştur. Onların çabaları ile İsmailî kaleleri

²³⁰ Allsen, *a.g.e.*, s. 190-194

1256-1257'de tamamen yok olmuş ve oldukça güçlü olan Bağdat duvarları 1258 yılında yıkılmıştır.²³¹

İran'daki askerî istihdam ile ilgili olarak ise şunları söyleyebiliriz: Hülagu İran'a doğru yola çıktığında ona yaklaşık 75 000 askerî birlik ve Mengü'nün emri ile aynı sayıda yerli yedek kuvvet eşlik etmiştir. Ancak Hülagu'nun tasarrufundaki askerî birliklerin 1260 yılına kadar neredeyse iki katına çıktığı yani 300 000'e ulaştığı bilinmektedir. Bunların yarısı Moğol ve Türk süvarileriydi, kalanı 1254'ten sonraki dönemde yerel olarak askere alınanlardı.²³²

Rusya ve Orta Asya'daki askerî istihdam konusunda da şunlar söylenebilir: Altın Orda Devleti'nin gönderdiği yedek kuvvetler, Bağdat seferinde Hülagu'ya yardım etmek amacıyla 1256 yılında İran'a ulaşmışlardır. Bu birlikleri Orda'nın oğlu Kuli ve Şiban'ın oğlu Balagay kumanda ediyorlardı. Bu askerî birliklerin çoğunluğu Moğol ve Türk kökenliydi. Rus prensliklerindeki askerî istihdam, 1257-1259 nüfus sayımından sonra başlamıştır. Rusya'da da tıpkı Çin ve İran'daki gibi ondalık ilke üzerine askerî ve idarî birimler oluşturulmuştur. Moğollar'ın Orta Asya'da asker toplama çabaları ile ilgili ise az bilgi mevcuttur. Mengü'nün saltanatı esnasında Anadolu'ya binlik bir Uygur birimi yerleştirilmiştir.²³³

²³¹ Allsen, *a.g.e.*, s. 194-195, 198, 200-202

²³² *a.g.e.*, s. 203, 207

²³³ *a.g.e.*, s. 208-210

Mengü'nün saltanat dönemindeki askerî seferlerde askerin yanında çok sayıda işçiye de ihtiyaç duyuluyordu. Yollar ve köprüler yapılmak zorundaydı, askerî birlikleri Çin ve Orta Asya'nın büyük nehirlerinin karşı tarafına getirip götürmek için kayıkçılara ihtiyaç duyuluyordu. Ayrıca seferdeki askerî birliklere erzak götürmek için de yine işçilerden yararlanılıyordu. Mengü'nün gerekli miktarda işçiyi temin edebildiği ve onları ihtiyaç duyulan alanlarda konuşlandırabildiği açıktır. İşçiler çoğu zaman yerel olarak askere alınabiliyordu, fakat mühendisler ve diğer teknik uzmanlar imparatorluğun uzak bölgelerinden getirilmek zorundaydı. Batı Asya'daki askerî birimler Mengü'nün saltanat dönemi boyunca aktarma istasyonu hizmetinin sorumluluğunu paylaşmışlardır. Buradaki atları temin etme yükümlülüğü göçebelerin üzerine düşüyordu. Tarımsal nüfus da hayvanlar için yem sağlamak, istasyondaki evleri tamir etmek ve elçi ile habercilerin ihtiyaçlarını karşılamak zorundalardı. Bu görevlere getirilenler vergi ödemezlerdi. Kuzey Çin'deki zanaatçılar 1252 yılında imparatorluk emri ile kaydedilmişlerdir. Bunlardan uygun olanlar mancınık ustaları olarak kaydedilmişlerdir. Batı Asya'da da bütün zanaatçılar nüfus sayım defterlerine kaydedilmişlerdir. Mengü'nün saltanatı esnasında Karakurum ve diğer imparatorluk ordugahlarında 2000 kişi çalışmıştır. Kullanılabilir bir yeteneği olan hiç kimse gözden kaçırılmamıştır. Moğollar, Mengü döneminde imparatorluğun teknik bilgisini başarılı bir şekilde harekete geçirmişlerdir.²³⁴

²³⁴ Allsen, *a.g.e.*, s. 210-212, 214-216

6. Askerî Faaliyetler ve Diğer Gelişmeler

Moğol fetihleri, Ögedey'in ölümünden beri fiilen durmuş bir vaziyetteydi. Mengü tahta çıktıktan sonra fetihleri canlandırmak ve hakimiyetini dünyanın her yanına yaymak için harekete geçti. 1252 yılında Onon kaynağında toplanan kurultayda kardeşi Hülagu'yu İran'ın fethini tamamlamak, Abbasi Halifeliği'ni ortadan kaldırmak ve Suriye'yi fethetmekle görevlendirdi. Ayrıca Hindistan sınırlarına bir askerî kuvvet gönderilmesine karar verildi.²³⁵ Mengü, diğer kardeşi Kubilay'ı da güneybatı Çin'e gönderdi. Kubilay'ı Çin'de fethedilen toprakların idaresi ile görevlendirdi ve Ho-nan ile Kung-chang-fu eyaletini ona has olarak verdi.²³⁶ Kubilay, Çin'de daha sonraki senelerde Yüan ya da Çin Moğolları hanedanını kuracaktır.²³⁷

Kore ile savaş 1247 yılında yeniden başlamıştı. Moğollar, güvenmedikleri bu krallıktan kurtulmak istiyorlardı. Koreliler, Moğollar'a duydukları nefrete rağmen onlara hediye göndermeye devam ediyorlardı. Sonunda hediyein bir işe yaramadığını anlayarak 1257 yılının başında hediye yollamayı da kestiler. Koreliler, her ne kadar Moğollar'a direnmeye çalıştılsa da başarılı olamadılar. Kore kralı, 1258 yılında oğlunu Mengü'ye rehin verdi. Böylece savaş sona ermiş oldu.²³⁸

²³⁵ Howorth, I, s. 189

²³⁶ Howorth, I, göst. yer

²³⁷ Roux, *a.g.e.*, s. 320

²³⁸ Roux, *a.g.e.*, s. 321

Çin’de ise Çinliler Song hükümdarlarının şahsî zayıflıklarına rağmen Moğol saldırılarına karşı büyük bir direniş gösteriyorlardı. Mengü, bütün dikkatini Çin’e vermişti.²³⁹ Songlar’a karşı yayılma saldırısı yapmak istiyordu. Bu nedenle kardeşi Kubilay’a Çin’in çevresini güneyden dolaşmasını emretti. Kubilay, Sübötay’ın oğlu Uryangkatay ile Yunnan’a girdi ve başkenti ele geçirdi (1252). Hükümdar, yanında bir Moğol yönetici olmak şartıyla yerinde bırakıldı. Bütün Yunnan Cengizli soyundan şehzadelerin başa geçirildiği komutanlıklara bölündü. Uryangkatay, dört taraftan çepeçevre sarılan Tibet’e karşı harekete geçti ve burayı hiç zorlanmadan Moğol hakimiyetine sokmayı başardı. Çok geçmeden Annam kralı ile Hindi Çin hükümdarı da Moğol vassalı olduklarını kabul ettiler (1257-1258).²⁴⁰

Mengü, 1256 yılında Moğolistan’da toplanan kurultayda Songlar’a karşı geniş çaplı bir sefer yapmaya karar verdi. 1258’de Kansu yoluyla Szechwan’a girdi. Burada ordusunu üç kola böldü. Bu kollardan birinin başında batı Szechwan’da, Ya-chou’ya karşı harekete geçti. Orayı ele geçirdikten sonra 1259 Haziran’ında doğuya döndü. Surlarla çevrili ve alınması oldukça zor bir şehir olan Ho-chou’yu kuşattı. Ancak birçok kez saldırıda bulunulmasına rağmen Song garnizonunun iyi savunması karşısında olumlu bir sonuç elde edilemedi. Mengü, Temmuz’da güney Szechwan’daki Ch’ung-ch’ing’e saldırmak üzere kuvvetlerinin büyük bölümünü ayırdı. Kendisi de Ho-chou’yu ele geçirmek amacıyla 3000 askerî birlik ile bu şehri

²³⁹ Howorth, I, göst. yer

²⁴⁰ Allsen, *Möngke*, s. 211-212

kuşattı. Mengü'nün, bu kuşatma esnasındaki ölümü (12 Ağustos 1259) Songlar'a karşı savaşın sona erdirilmesine neden oldu.²⁴¹

II. İLHANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU

A. Hülagu'nun Ön Asya Harekâtı ve Abbasi Halifeliği'nin Ortadan Kaldırılması

1. Hülagu'nun Ön Asya'ya Gelmesi ve İsmaililer'in Yok Edilmesi

Mengü'nün tahta çıktığı dönemde Ön Asya'da henüz tam anlamıyla bir Moğol hakimiyeti kurulamamıştı. Zira saltanat mücadeleleri merkezî otoriteyi zayıflatmış ve bu durum taşraya da yansımıştı. İsmailîler, Abbasi Halifeliği ve Eyyubiler'in yerini alan Memlükler Ön Asya'daki en önemli siyasi güçlerdi. Türkiye Selçukluları, Ermeniler ve Gürcüler Moğol hakimiyetini kabul etmişlerdi. Kuzey Suriye'deki bazı siyasi oluşumlar ise Moğollar'a yıllık vergi vererek ve hediyeler göndererek mevcut durumlarını korumuşlardı. Karakurum'daki saltanat mücadeleleri, yöneticilerin sık sık değiştirilmesi ve bu yerlerin merkeze oldukça uzak olması nedeniyle alınan kararlar, uzun bir süre sonra buralara ulaşabiliyordu. Mengü Han'ın merkezileştirme siyaseti ile Moğollar'ın batı topraklarındaki bu karmaşa sona ermiş ve bu bölgede Moğol hakimiyeti yeniden kurulmuştur. Hülagu²⁴² nun Ön Asya'ya gelmesi ile birlikte batıdaki sivil ve askerî sistem onun şahsında birleşmiştir.²⁴³

²⁴¹ Allsen, *a.g.e.*, s. 217-218

²⁴² Hülagu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. "Hülâgu", *DİA*, C. 18, s. 473-475

Batı Asya'da Moğollar'a tabi olan devletler, Azerbaycan'daki Moğol askeri valilerinin kontrolündeydiler. Merkezden uzakta olan bu devletleri valiler aracılığı ile yönetmek oldukça zordu. Buna bir de Batu Han'ın zaman zaman buralara müdahalesi ekleniyordu. Bu duruma bir son vermek için Hülagu geniş yetkilerle batıya gönderildi. Böylece Moğollar'a tabi devletler artık büyük hanın nüfuzu altında olmak kaydıyla Moğol Devleti'nin Ön Asya'daki temsilcisi olan Hülagu'ya bağlanmış oldular. Hülagu'nun Ön Asya'ya gönderilmesinin bir diğer nedeni de batıdaki Moğol askeri valilerinin bölgede İsmailîler ve Halifelik karşısında kesin bir başarı elde edememeleridir.²⁴⁴

Ön Asya ile ilgili gelen şikayetleri, özellikle İsmailîler'in düzenledikleri suikastleri- dikkate alan Mengü, İsmailîler ve Halifelik ortadan kaldırılmadığı müddetçe bu bölgeye tam olarak hakim olamayacağını anlamıştı. Bu yüzden kardeşi Hülagu'yu batıya göndermeye karar verdi.²⁴⁵

Daha önce de bahsedildiği üzere, 1252 kurultayında Kubilay Çin ve Tamgaç'a sahip olurken, Hülagu Ceyhun'dan başlamak üzere İran, Irak, Azerbaycan, Gürcistan, Anadolu, Suriye ve Mısır'a kadar olan ülkelerin ilhanı olarak görevlendirilmişti.²⁴⁶

²⁴³ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 51-53

²⁴⁴ *a.g.e.*, s. 53-54

²⁴⁵ *a.g.e.*, s. 54

²⁴⁶ Cüveynî, s. 487; Reşidüddin, II, s. 686; Abû'l-Farac, II, s. 556

Moğol ordusunun hazırlık aşamasında her on Moğol askerinden ikisinin Hülagu'nun emrine verilmesi kararlaştırıldı. Hülagu ile gidecek olan şehzadeler ve kumandanlar belirlendi. Kuşatma sırasında gerekli olacak mancınıklar için Çin'den 1000 adet mancınık ustası getirilerek Ön Asya'ya gönderildi. Hülagu yola çıkmadan önce önden elçiler gönderilerek ordunun geçeceği yerlerdeki ot ve çayırlara el konmuş, yol üstünde yaşayanların başka yerlere gitmeleri ve yol üstünde bulunan nehirler üzerine köprüler kurularak yolların hazır hale getirilmesi istenmiştir. Baycu ve Çurmagun Noyanların askerleri ile birlikte Anadolu'ya gitmeleri emredilmiştir. Ordunun ihtiyacı olan erzak için her yere haberciler gönderilmiş ve halktan kişi başına 100 men (300 kg) ağırlığında bir tagar un ve 50 men (150kg) ağırlığında fiçı içki hazırlaması istenmiştir. Ordunun geçeceği yerlere ihtiyaç duyulabilecek her şey konulmuştur.²⁴⁷ Şehzade ve noyanların görev yerleri belirlenmiş ve askerler 1000'lik ve 100'lük gruplara ayrılmıştır. Hülagu'nun ordusunun 12 000 kişiden oluşan öncü birliğinin başında Nayman kabilesinden Kit-Buka Noyan bulunuyordu. Baycu Noyan'ın idaresindeki Moğol kuvvetleri ile Keşmir sınırında bulunan Sali Noyan da Hülagu'nun emrine verilmişti. Ayrıca Cuci soyunu temsilen Şiban'ın oğlu Balagay ile Orda'nın oğlu Kuli, Çağatay soyunu temsilen de Muci oğlu Teküdar orduya dahil olmuşlardı. Ordunun öncü birliği 1252 baharında Kit-Buka komutasında yola çıkmıştır.²⁴⁸

²⁴⁷ Cüveynî, s. 487-489; Reşidüddin, II, göst. yer; Abû'l-Farac, II, göst. yer; *Muhtasar*, s. 25-26; Abdülkadir Yuvalı, '' Moğollar'ın Yakın Doğu Politikası ve İsmailîler'in Akibeti Üzerine Bazı Bilgiler'', *TDA*, S.58, 1989, s. 93-94

²⁴⁸ Cüveynî, s. 489-490; Abû'l-Farac, II, s. 556; *Muhtasar*, s. 26; Berthold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 1987, s. 60

Mengü hareket etmeden önce kardeşi Hülagu'ya ataları Cengiz Han'ın örf ve adetleri ile kanunlarını batıda Ceyhun nehrinden Mısır'a kadar yaymasını, emirlerine itaat edenlere iyilik ve yardımını esirgememesini, karşı koyanları ise cezalandırmasını söylemiş, Mazenderan ve çevresinde yaşayan ve Ön Asya'yı yıllarca korku içinde bırakan İsmailîler'i cezalandırmasını, Abbasi Halifeleri itaat ederse affetmesini, itaat etmezse onlara da diğer düşmanlara davrandığı gibi davranmasını emretmiştir.²⁴⁹ Hülagu, 1253 yılı başında kendi ordugahına gelmiş ve daha sonra hanımları Dokuz Hatun, Olcay Hatun ve oğulları Abaka ve Yeşmut ile birlikte 1253 Ekim'inde batıya doğru harekete geçmiştir.²⁵⁰ Almalık'a geldiklerinde onları Kara Hülagu'nun hanımı Ergene Hatun karşılamış ve şereflerine ziyafetler düzenlemiştir. Maveraünnehir ve Türkistan hakimi Mesud Yalavaç ile bölgenin emirleri de Hülagu topraklarından geçerken bağlılıklarını bildirmek için onun huzuruna çıkmışlardır. Hülagu, Almalık'ta bir süre kaldıktan sonra yoluna devam etmiş ve Semerkant yakınlarında kırk gün konaklamıştır. Bu sırada küçük kardeşi Sübötey'i kaybetmiştir. Oradan Keş'e gelmiş ve burada başta Emir Argun Aka olmak üzere yörenin birçok ileri gelenini kabul etmiştir. Hülagu buradan Ön Asya'nın sultan ve hükümdarlarını huzuruna çağırmıştır. Bu sırada Anadolu iki merkezden yönetiliyordu. Türkiye Selçuklu sultanları II. İzzeddin Keykavus ile IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı temsilen iki ayrı elçi Hülagu'nun yanına gelerek bağlılıklarını bildirmişler ve ona değerli hediyeler sunmuşlardır. Ayrıca Fars atabeki Saad, Irak, Azerbaycan, Horosan, Arran ve Gürcistan'dan birçok emir kıymetli

²⁴⁹ Cüveynî, s. 489; Reşidüddin, II, s. 686-687; Yuvalı, *İsmailîler*, s. 91-92

²⁵⁰ Cüveynî, s. 490; Bu tarih Reşidüddin'de Ocak 1254 olarak zikredilir, Reşidüddin, II, s. 687

hediyelerle Hülagu'nun yanına gelmişlerdir.²⁵¹ Moğol kuvvetleri 1256 yılı başında Ceyhun nehrini geçmiş ve mevsim kış olduğu için bir süre Şapurgan'da konaklamıştır. Hülagu burada Emir Argun'un kendisine hediye ettiği, tıpkı Mesud Yalavaç'ın onun için dokuttuğu beyaz keçeden çadır gibi olan, saf yünden imal edilmiş üzeri nakışlı çadırdaki kalmış ve burada İran, Anadolu ve Suriye hükümdarı olarak tahta oturmuştur. Emir Argun, Mengü'nün fermanı gereğince Karakurum'a gitmeden önce, yokluğunda Hülagu'ya hizmet etmeleri için oğlu Koray Melik, Ahmed Bitikçi ve Alâeddin Ata Melik Cüveynî'yi vekil olarak bırakmıştır.²⁵²

Moğol öncü birlikleri ise Ceyhun'u geçtikten sonra İsmailî kalelerinin merkezi olarak bilinen Kuhistan bölgesine girerek İsmailîler'in en önemli ve sağlam kalelerinden biri olan Girdkuh kalesini kuşatmışlardır. Kit- Buka Noyan kaleyi ele geçirmenin zor olduğunu anlayınca kumandanlarından Buri'yi burayı kuşatmakla görevlendirmiş, kendisi ise Mehrin kalesi üzerine yürümüştür. Diğer kumandanları da bölgede bulunana Şahdiz, Tarem ve Rudbar kaleleri üzerine göndermiştir. Bu kaleler kısa sürede Moğollar'ın eline geçmiş, Tun, Turşiz ve Mehrin kaleleri de daha fazla dayanamayarak Moğollar'a teslim olmuştur. Bu esnada İsmailîler'in reisi Alâeddin, oğlu Rükneddin'in düzenlediği bir suikastle öldürülmüştür. Rükneddin, İsmailîler'in yeni reisi olmuştur. Moğol öncü birliklerinin kuşatmaları devam

²⁵¹ Cüveynî, s. 490-491; Reşidüddin, II, s. 688-689; Abû'l-Farac, *Muhtasar*, s. 27, Howorth, I, s. 193; Spuler, *a.g.e.*, göst. yer; Boyle, *a.g.m.*, s. 341; Yuvalı, *İsmailîler*, s. 94-95

²⁵² Cüveynî, s. 491-492; Reşidüddin, II, s. 689; Howorth, I, göst. yer; Yuvalı, *İsmailîler*, s. 95

ederken Hülagu'nun kumandasındaki asıl Moğol kuvvetleri de Ceyhun'u geçmişlerdi ve öncü birliklerin gerisinde kalmış olan kalelerden bazılarını kuşatma ile bazılarını da tehdit yolu ile ele geçiriyorlardı. Tun ve diğer kalelerin ele geçirilmesi ile bölge tamamen Moğollar'ın eline geçti. Hülagu ise Tus'tan Habuşan yolu ile Bistam'a gelmiş ve buradan İsmailîler'in reisi Rükneddin Hurşah'a bir elçilik heyeti göndermişti. Rükneddin itaat etmeyi kabul etmiş, bazı kalelerin kapı ve burçlarını yıktırmıştı. Hülagu, onun kendisini oyalamak istediğini anladığından dağılmış olan kuvvetlerini toplayarak batıya doğru hareket etti. Böylece asıl kuvvetler ile öncü birlikler birleşmiş oldu. Moğol kuvvetleri Firûzkûh'a girerken, Hülagu Rükneddin'e ikinci kez itaat altına girmesi için çağrıda bulundu. Çaresiz kalan Rükneddin Hülagu'ya yeni bir elçilik heyeti gönderdi. Heyet, Hülagu'ya daha önce istediği şeyleri yapacaklarını, Kuhistan'da Moğollar'a karşı koyan kaleleri teslim edeceklerini ve Rükneddin'in kaleleri yıkmakla meşgul olduğu için Hülagu'nun huzuruna gelemediğini bildirdiler. Moğollar, bu heyete karşılık başka bir elçilik heyeti göndererek önceki isteklerini yeniden tekrarladılar. Hülagu'yu daha fazla oyalayamayacağını anlayan Rükneddin, onun daha önceki bir isteğine uyarak 7-8 yaşlarında bir çocuğu kendi öz oğlu gibi göstererek bir heyet ile birlikte rehin olarak gönderdi. Hülagu, gerçeği öğrendiği halde çocuğu geri gönderdi ve Rükneddin'e ya kendisinin gelmesini ya da kardeşi Şehinşah'ı göndermesini istedi. Bu baskıya daha fazla dayanamayan Rükneddin, kardeşi Şehinşah'ı Hülagu'ya gönderdi. Hülagu, Şehinşah'ı yanında tutmayarak eski isteklerini yineledi ve Rükneddin'e bir an önce yanına gelmesini bildiren bir mektup gönderdi. Yazışmalar ve elçilerin gidip gelmesi sürerken Hülagu, İsmailîler'in en güçlü kalelerinden Meymendüz kalesini kuşattı. Rükneddin, Hülagu'nun teslim olmasını bildiren yeni bir mektubunun gelmesi

üzerine kardeşi Şehinşah'ı ve oğlu Turgay'ı değerli hediyelerle birlikte bağlılığını bildirmek amacıyla Hülagu'ya gönderdi. Bu sırada Moğol kuvvetleri İsmailîler'in merkezi ve en güçlü kalesi olan Alamut'u kuşattı. Rükneddin teslim olmaya karar verdi. 1256- Kasım'ında kaleden inerek Hülagu'nun yanına gitti. Hülagu onu iyi bir şekilde karşıladı ve geleceğe dönük birtakım vaadlerde bulunarak hala teslim olmamış bazı İsmaili kalelerini onun emri ile yıktırdı. Ailesi ve yakınlarıyla birlikte Hülagu'nun yanında kalan Rükneddin, bir süre sonra Mengü Han'ın yanına gitmek istedi. Rükneddin Hülagu'nun izin vermesiyle yola koyuldu. Yolculuk öncesi ve yolculuk esnasında Moğollar'a karşı koyan kalelere gizlice teslim olmamaları için haberler göndermeye başladı. Mengü Han, Rükneddin Karakurum'a ulaşınca onu ve getirdiği hediyeleri kabul etmedi ve geri dönmesini, İsmailî kalelerinin hepsi teslim olduktan sonra gelmesini istedi. Rükneddin dönüş yolunda iken adamları ile birlikte öldürüldü. Mengü, Hülagu'ya gönderdiği emirle İsmailîler'in hepsinin öldürülmesini emretti. Böylece Ön Asya'daki devletler tehdit altında yaşamaktan kurtularak rahat bir soluk almış oldular. İsmaililer'in ortadan kaldırılması ile Hülagu, kurultayca kendisine verilmiş olan görevlerin ilkinin başarıyla tamamlamış oldu.²⁵³

²⁵³ Cüveynî, s. 493-498, 572-577; Reşidüddin II, s. 695-696; Abû'l-Farac, II, s. 560-562; *Muhtasar*, s. 27-30; Howorth, I, s. 194-196; Spuler, *a.g.e.*, s. 60-61; Boyle, *a.g.m.*, s. 341-45; Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas, Cengiz ve Hülagu Dönemleri*, İstanbul 2005, s. 237-246

2. Bağdat'ın Ele Geçirilmesi ve Abbasi Halifeliği'nin Ortadan Kaldırılması

Hülagu, İsmailîler'i yok ettikten sonra ikinci görevini yerine getirmek amacıyla hazırlıklara başladı. Bu görev İslam dünyasının ruhanî lideri olan Abbasi Halifeliği'ni ortadan kaldırmaktı. Halifelik merkezi yaklaşan Moğol tehlikesi karşısında önlem almak şöyle dursun siyasi çekişmelerin odağı haline gelmişti. Hülagu, İsmailî kalelerini kuşattığı sırada halife Mustasım'a bir elçi göndererek yardım istemişti. Halife, bu isteğe olumlu yaklaşmış ve asker göndermek istemiş, ancak güvendiği emirleri ona engel olmuşlardı.²⁵⁴ Hülagu, İsmailî kalelerini ele geçirip Rükneddin Hurşah'ı Mengü Han'a gönderdikten sonra Hemedan'a geldi (1257). Buradan halifeye elçi aracılığıyla bir mektup gönderdi. Bu mektupta halifeye neden asker göndermediğini sorarak ondan birtakım isteklerde bulunuyordu. Bağdat'ın surlarının yıktırılmasını ve halifenin ya kendisinin gelmesini ya da önemli devlet adamlarından (vezir Alkami, nazır Küçük Devattar veya Süleymanşah) birisini göndermesini istiyordu. Halife, vezir Alkami'nin Hülagu'ya mal ve para gönderme ve önceki davranışları için özür dileme teklifini göz ardı ederek Küçük Devattar'ın önerisini dikkate aldı. Elçilik heyeti ile birlikte kıymeti az birkaç önemsiz hediye ve tehditkar bir mektup gönderdi. Mektupta kendisinin yeryüzündeki bütün Müslümanlar'ın lideri olduğunu ve isterse hepsini ona karşı harekete geçirebileceğini belirtiyordu. Halifenin bu cevabı Hülagu'yu oldukça kızdırmıştı. Halife ile aralarındaki dostluğun sona erdiğini ve onu mutlaka cezalandıracağını söyleyerek elçileri geri gönderdi. Bu karşılık üzerine halife güvendiği adamları ile bir toplantı

²⁵⁴ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 68-69

yaptı. Toplantıda vezir Alkami para göndererek Hülagu ile barış yapılmasını önerdi ise de yine başta Küçük Devattar olmak üzere Alkami'nin rakipleri halifeyi vezirin görüşünü benimsemekten vazgeçirdi. Toplantıda Moğollar'la savaşılması yönünde bir karar çıktı. Hülagu, elçi ve mektuplaşmalar ile olumlu bir sonuç elde edemediği için Bağdat'a saldırmaya karar verdi. Çünkü Mengü Han Hülagu'ya verdiği bu görevde önce halifenin itaat altına alınmasını, eğer halife karşı koyarsa ona düşmanlarına davrandığı gibi davranmasını bildirmişti.²⁵⁵

Baycu Noyan Hülagu'nun emri üzerine Anadolu'da bulunan Moğol kuvvetlerinin başında Irak'a hareket etti. Hülagu, yöreyi ve düşmanı yakından tanıyan Baycu'nun emrindeki askerleri onun komutasında öncü olarak görevlendirmişti. Şehzade Balagay, Teküdar, Kuli, Buka-Timur ve Suncak Noyan öncü birliklerin başındaki diğer kumandanlardı. Öncü birlikler şehrin kuşatılmasında ordunun sağ kolunu oluşturacaklardı. Sol kolda Koke İlkay Noyan ve Kit-Buka Noyan bulunuyordu. Ordunun merkez kolu ise Hülagu'nun kumandasında olacaktı.²⁵⁶

Hülagu, Hemedan yakınlarındaki karargahından harekete geçerek Kirmanşah üzerine yürüdü (1257- Ekim). Kirmanşah'a doğru ilerlerken halifeye yeni bir elçi göndererek teslim olmasını ve hemen yanına gelmesini bildirdi. Halife gönderdiği

²⁵⁵ Cüveynî, s. 580-585; Reşidüddin, II, s. 695-696; Abû'l-Farac, *Muhtasar*, s. 32-33, Howorth, I, s. 196-198; Spuler, *a.g.e.*, s. 61-62; Özdemir, *a.g.e.*, s. 248-261

²⁵⁶ Cüveynî, s. 585-586; Howorth, I, s. 198-199; Boyle, *a.g.m.*, s. 346; Özdemir, *a.g.e.*, s. 265-266

cevapta, Hülagu Hemedan'a geri dönerse yıllık vergi vermeyi kabul edeceğini söylüyordu. Kirmanşah'a ulaşan Moğol kuvvetleri, burayı alarak yağma ve tahrip ettiler. Hülagu, öncü birliklerin kumandanları ile görüşükten sonra onlara Dicle'yi geçerek Bağdat'ın batı tarafında karargah kurmalarını emretti. Hulvan'a varınca halifeye yeni bir elçi göndererek teslim olma kararında ise yanına gelmesini, yoksa vezir Alkami, Küçük Devattar ya da Süleymanşah'ı derhal kendisine göndermesini istedi. Moğol ordusunun sol kanadını kumanda eden Kit-Buka Noyan, Luristan'ın büyük kısmını ele geçirdikten sonra Bağdat'a yöneldi. Sağ kanadı meydan getiren Baycu Noyan da Dicle'yi geçerek karargahını kurdu. Böylece Moğol kuvvetleri Bağdat'ın etrafını kuşatmaya başladı. Bu arada şehrin batı yakasında bulunan ordunun sağ kanat keşif kolu kumandanı Suncak Noyan, şehirden çıkan Küçük Devattar'ın kuvvetleri ile Anbar yakınlarında karşılaştı ve yenilgiye uğradı. Devattar, Baycu'yu takibe başladı, ancak Baycu geri dönerek onu yenilgiye uğrattı. Küçük Devattar az bir kuvvetle Bağdat'a kaçtı.²⁵⁷ Hülagu, bu esnada Dicle nehri kıyısına geldi ve kuşatmaya katılan kumandanlarına Bağdat önünde toplanmalarını emretti. Kendisi de Bağdat'ın doğusunda karargahını kurdu. Moğol kuvvetleri kuşatma için gerekli hazırlıkları yapmaya başladılar. Önce Bağdat surlarına paralel olarak uzanan siperler kazdılar, daha sonra mancınıkları yerleştirdiler. Alınan karara göre şehri farklı yönlerden kuşatan kumandanlar aynı anda saldırıya geçtiler (1258-Ocak). Korku içinde kalan halife, Sahib Divan ile İbn Darbus'u az bir hediye ile Hülagu'ya gönderdi. Hülagu gönderdiği mektupta vezir, Küçük Devattar ve Süleymanşah'ın

²⁵⁷ Cüveynî, s. 585-587; Reşidüddin, II, s. 700-702; Abû'l-Farac, II, s. 568-569; *Muhtasar*, s. 33; Howorth, I, s. 199; Boyle, *a.g.m.*, s. 346-347; Özdemir, *a.g.e.*, s. 262-270

üçünün birden yanına gelmesini isteyerek teklifi kabul etmedi ve kuşatmanın şiddetinin artırılmasını emretti. Halife, bir elçilik heyeti daha gönderdi, ama heyet yine eli boş döndü. Bu sırada Hülagu seyyidlerin, bilginlerin, Hristiyan keşişlerin, şeyhlerin ve savaşa katılmayanların canlarına bir zarar verilmeyeceğine dair bir yarlık hazırlattı ve oklara takarak şehrin içine attırdı. Bu olaydan sonra savaşın şiddeti daha da arttı. Moğollar, 7 Şubat 1258'de kale duvarlarına çıkmayı başararak bütün kale burçlarını ele geçirdiler ve şehre girdiler. Hülagu şehrin surlarının derhal yıkılmasını emretti. Bu sırada yine halifenin elçileri geldi. Hülagu elçilere halifenin isterse yanına gelmesini, ancak Devattar ile Süleymanşah'ı kesinlikle göndermesini istedi. Halife, ortanca oğlu Abul Fadl Abdurrahman, Devattar ve Süleymanşah'ı Hülagu'nun yanına gönderdi ise de Devattar geri döndü. Hülagu, Süleymanşah'tan Halifelik askerlerini şehirden çıkartmasını istedi, bunu gerçekleştirince de onu öldürttü. Bağdat halkı da Hülagu'ya elçi göndererek canlarının bağışlanmasını istediler. Hiçbir kurtuluş çaresi kalmayan halife 11 Şubat'ta şehirden çıkarak Hülagu'nun huzurına geldi. Moğollar, Bağdat'ı yedi gün boyunca yağmaladılar, birçok insanı öldürdüler. Bu esnada özellikle Moğol ordusunda bulunan Gürcüler, Müslümanlar'a büyük katliamlar yaparken, Hülagu'nun Nesturî eşi Dokuz Hatun'un etkisiyle Hristiyanlar'a dokunmadılar. Halife'nin bütün hazinesine el koyan Hülagu, Bağdat'tan ayrılmadan önce onu bir çuvala koydu ve atlara çığneterek öldürttü (21 Şubat 1258).²⁵⁸ Böylece yaklaşık 500 yıl boyunca İslam dünyasının ruhanî lideri olan

²⁵⁸ Cüveynî, s. 587-590; Reşidüddin, II, s. 704-705; Abû'l-Farac, II, s. 569-570; *Muhtasar*, s. 33-35, Howorth, I, s. 199-201; Spuler, *a.g.e.*, s. 62-63; Boyle, *a.g.m.*, s. 347-49; Aknerli Grigor, *a.g.e.*, s. 51-52; Runciman, III, s. 257-258; Özdemir, *a.g.e.*,

Abbasi Halifeliği ortadan kaldırılmış oldu. Abbasi Halifeleri Müslümanlar'ın en yüksek dini makamını temsil ettiklerinden Moğollar'ın bu hareketi bütün İslam dünyasında nefretle karşılandı ve bu yıkımın izleri asırlarca silinemedi.

Hülagu, Bağdat'tan ayrılırken Ali Bahadır'ı şihne olarak atadı. Halifenin veziri Alkami ile Sahib Divan Fahreddin Ahmed Damganî eski görevlerinde bırakıldı. Bu idareciler şehri eski haline getirmeye çalıştılsa da bu pek mümkün olmadı. Siyah Kuh'a ulaşan Hülagu, Hille ve Vasıt'ın yöneticiliğine Buka Timur'u getirdi.²⁵⁹ Hülagu, kendisine verilmiş olan ikinci görevi de başarıyla tamamlayarak Azerbaycan'a döndü.

B. Hülagu'nun Suriye Seferi ve Ayn Câlûd Savaşı

1. Suriye Seferi

Hülagu, İsmailîler'i ve Bağdat Halifeliği'ni ortadan kaldırdıktan sonra hanedanının merkezini Azerbaycan olarak belirledi. Zaten İran'a geldiğinde Azerbaycan'da bulunan Moğollar'ın batıdaki askeri valisi Baycu Noyan da Anadolu'ya çekilmişti. Hülagu, burada kendisine merkez olarak Tebriz'i seçti. Bununla birlikte yazın yüksek bir yayla olan Alatağ'da inşa ettirdiği sarayda kalıyor,

s. 271-285; Jean De Joinville, *Bir Haçlının Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat, Ankara 2002, s. 210-211

²⁵⁹ Cüveynî, s. 590-591; Reşidüddin, II, s. 713-714; Abû'l-Farac, II, s. 571; *Muhtasar*, s. 35

kışın ise ılıman bir iklimi olan ve Moğol askerlerinin otlak ihtiyacını karşılayan Mugan taraflarında oturuyordu. Hülagu, ele geçirdiği ganimetlerin beşte ikisini de Büyük Han Mengü için ayırmıştı.²⁶⁰

Bağdat'ın alınışı üzerine, civarda bulunup o zamana kadar Moğollar'a itaatini bildirmemiş olan bey ve emirler, bağlılıklarını bildirmek üzere Hülagu'nun yanına geliyorlardı. Bunlar; Musul atabeki Bedreddin Lulu, Fars atabeki Ebu Bekir'in oğlu Sa'd, Luristan emirleri ve Türkiye Selçukluları'nın iki rakip sultanı II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan idi.²⁶¹

Hülagu, bir süre sonra kendisine verilen üçüncü görev, yani Suriye ve Mısır'ın itaat altına alınması için hazırlıklara başladı. Bu dönemde Suriye siyasî yönden parçalanmış bir durumdaydı. Haçlılar, dar sahil şeridi boyunca zayıf bir durumda olan Kudüs Haçlı Krallığı'na bağlı bir şekilde varlıklarını devam ettiriyorlardı. İç kısımlar ise Müslüman yerli emirlerin hakimiyetindeydi. Ancak bunların arasında da siyasi birlik yoktu. Yerli emirlerin en güçlüsü Halep ve Şam hakimi Melik Nasır idi. Melik Nasır daha önceden vezirini Mengü Han'a göndererek Moğol vassalı olmuştu. Buna rağmen Hülagu ona Suriye emirlerini temsilen bir an önce huzuruna gelmesini isteyen bir mektup yolladı. Korkuya kapılan Nasır, oğlu Melik Aziz'i değerli hediyelerle birlikte o sırada Meraga'da bulunan Hülagu'ya gönderdi. Hülagu, Melik Aziz'i babasının yanına geri gönderdi ve ona oğlunu değil kendisini görmek istediğini bildiren bir mektup daha gönderdi. Ancak Nasır Hülagu'nun yanına

²⁶⁰ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 81

²⁶¹ *a.g.e.*, s. 81-82; Boyle, *a.g.m.*, s. 349; Runciman, III, s. 259

gitmeye bir türlü cesaret edemiyordu. Bu olaylar olurken Meyyafarikin hakimi Melik Eşref Moğollar'a karşı bir cephe oluşturabilmek için Nasır'dan yardım istedi ise de ondan olumlu bir cevap alamadı. Eşref'in faaliyetlerini öğrenen Hülagu, zaman geçirmeden oğlu Yeşmut kumandasında bir orduyu Meyyafarikin'e gönderdi. Şehri kuşatan Moğollar bir sonuç elde edemedi.²⁶²

Hülagu, üçüncü görevinin hazırlıklarını tamamlayarak Tebriz'den Suriye'ye doğru yola çıktı. Öncü birliklerin başında Kit-Buka Noyan, sol kanatta Suncak Noyan, sağ kanatta Sungur, merkezde ise Hülagu vardı. Musul atabeki Bedreddin Lulu'nun oğlu Salih ve Kilikya Ermeni Kralı I. Hetum da bu sefere Moğollar'ın vassalı olarak katılmışlardı. Cizre'yi ele geçiren Hülagu, kuşatması devam eden Meyyafarikin'e yardımcı kuvvet yollamıştı. Melik Salih idaresindeki kuvvetler Amid'e gönderilmiş, Hülagu ise emrindeki merkez kuvvetleri ile Harran, Nusaybin ve Suruç'u ele geçirmiştir. Moğollar, Fırat nehri boyunca ilerleyerek Menbiç, Rakka ve Caber kalelerini de almışlardır. Menbiç, Moğollar'a uzun süre direndiği için ele geçirildikten sonra tahrip edilmiş ve korkunç bir katliam yapılmıştır. Moğollar, Suriye'de emin adımlarla ilerlerken Haleb ve Şam hakimi Melik Nasır'ın tek dileği Memlükler'in bir an önce yardıma gelmesiydi. Nasır, ailesi ve yakınlarını Mısır'a gönderdi, kendisi de Haleb'i boşaltarak yeğeni Turanşah'ı burada vekil bıraktı ve Şam'da savunmaya geçti. Hülagu, Haleb önlerine geldiği zaman Turanşah'a teslim olması için haber gönderdi. Ancak Turanşah zaman kazanmak için Hülagu'yu oyalayan mektuplar gönderiyordu. Bunu fark eden Hülagu hemen şehri kuşattı ve

²⁶² Abû'l-Farac, II, s. 572-573; *Muhtasar*, s. 36-39; Howorth, I, s. 208-209; Spuler, *a.g.e.*, s. 65-66; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 82-83

kısa sürede şehre girmeyi başardı (1259- Aralık). Moğollar, burada da büyük bir yağma ve katliam yaptılar. Melik Nasır ise Şam'ı terk ederek daha batıya kaçtı. Hama savaşmadan teslim oldu. Şam halkı şehri Hülagu'ya teslim etmeye karar verdi. Kit-Buka Noyan şehre girdi, ancak halk teslim olduğu için yağma ve katliam yapmadı (1260-Mart). Böylece Müslüman Suriye'nin Moğollar tarafından fethi tamamlanmış oldu. Moğollar, Gazze'ye kadar hiçbir engel ile karşılaşmadan ilerlediler.²⁶³ Bu savaşlar sırasında Moğol ordusunda yer alan Gürcü ve Ermeni kuvvetler Müslümanlar'a karşı savaşarak bir nevi geçmişin intikamını almışlardır. Yerli Hristiyanlar'a ise yine Hülagu'nun Nesturî Hristiyan olan eşi Dokuz Hatun'un emriyle dokunulmamıştır.

2. Ayn Câlûd Savaşı

Hülagu, Suriye şehirlerinin çoğunu itaat altına aldıktan sonra bir elçilik heyeti hazırlayarak Mısır sultanı Kutuz'a göndermiştir. Ondan yıllık vergi göndermesini yani itaat etmesini, bunu kabul etmezse savaşa hazırlanmasını istemiştir.²⁶⁴

Moğollar'ın Suriye'de ilerledikleri dönemde Mısır'daki siyasi durum hiç iç açıcı değildi. Eyyubi Devleti iç mücadeleler nedeniyle oldukça zayıflamış, Eyyubi hükümdarı Melik Salih'in 1249 yılındaki ölümü üzerine yerine oğlu Turanşah

²⁶³ Abû'l-Farac, II, s. 573-576; *Muhtasar*, s. 39-40; Howorth, I, s. 209-210; Spuler, *a.g.e.*, s. 66; Boyle, *a.g.m.*, s. 350-351; Aknerli Grigor, *a.g.e.*, s. 63; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 83-85

²⁶⁴ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 86

geçmişti. Turanşah'ın öldürülmesi üzerine devletin başına Melik Salih'in dul eşi Şecerüddür ile evlenen Aybek getirildi (1250). Böylece Mısır'da Eyyubiler devri sona erdi ve Memlükler devri başladı. Fakat Aybek de devlet içindeki karışıklığa bir türlü son veremiyordu. Bundan yararlanan Aybek'in naibi Kutuz onu bertaraf ederek Memlük tahtını ele geçirmeyi başardı. Bu değişiklikle Mısır'daki idare tamamen Türkler'in eline geçmiş oldu.²⁶⁵

Mısır, Moğollar'dan kaçanların sığınak yeri durumundaydı ve herkes Memlükler'i Moğollar karşısında bir kurtarıcı olarak görüyor, Memlükler'in Moğollar'ı yenilgiye uğratabileceğine inanıyordu. Moğollar'ın Mısır sınırına dayandıkları sırada meydana gelen bir olay durumun Müslümanlar'ın lehine değişmesine neden oldu. Bu, Hülagu'nun ağabeyi Büyük Han Mengü'nün, Songlar'a karşı düzenlediği sefer sırasında Çin'de ölmesiydi (12 Ağustos 1259). Bu olayın ardından Mengü'nün kardeşleri Kubilay ve Arık Böke arasında Moğol tahtına çıkabilmek için büyük bir mücadele başlamıştı. Hülagu, hem başkent Karakorum'daki bu karışıklık, hem de Altın Orda Hanı Berke'nin kuzeydeki baskısı nedeniyle Mısır sınırından ayrılarak Azerbaycan'a dönmüştür. Çünkü İslamiyet'i kabul eden Berke, Hülagu'nun Bağdat'ta ve diğer Müslüman şehirlerinde yaptıklarından dolayı ona cephe almıştı.²⁶⁶

Hülagu, Mısır'dan ayrılırken yerine Kit-Buka Noyan'ı bıraktı ve emrine de bir tümen asker verdi. Dönüş yolunda iki yıl önce kuşatılmasına rağmen alınamayan

²⁶⁵ Ramazan Şeşen, "Eyyûbiler", *TA*, C. 5, s. 68-69

²⁶⁶ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 86-87

Meyyafarikin açlık ve susuzluğun had safhaya ulaşması nedeniyle Moğollar'a teslim olmak zorunda kaldı. Buranın hakimi Melik Eşref öldürüldü. Hülagu, Fırat'ı geçtikten sonra Mardin'i ele geçirerek yoluna devam etti. Bu arada Kit-Buka, Mısır'a kaçan Melik Nasır'ı yakalayıp Hülagu'nun yanına gönderdi.²⁶⁷

Memlük sultanu Kutuz, devlet adamlarıyla yaptığı müzakereler sonucunda Moğollar'ı durdurabilmek için tek yolun onlarla savaşmak olduğuna karar verdi ve Hülagu'nun gönderdiği elçilerin hepsini öldürttü. Kutuz, Moğollar'ı Mısır topraklarına girmeden sınırda ya da Suriye topraklarında karşılamayı düşünüyordu. O sırada Baalbek'te bulunan Kit-Buka, Moğol elçilerinin öldürüldüğünü ve Kutuz'un savaşa karar verdiğini Gazze'deki Moğol kumandanı Baydar'dan öğrenmişti. Bunlar olurken Hülagu'nun ayrılması üzerine Suriye'deki Haçlılar ile Moğollar arasında anlaşmazlıklar baş göstermeye başlamıştı. Bu, Müslümanlar'ı daha da cesaretlendirdi. Şartlar savaşı Müslümanlar'ın kazanması için oldukça uygundu.²⁶⁸

Hazırlıklarını tamamlayan Kit-Buka Noyan, Sultan Kutuz'a karşı harekete geçti. Moğol kuvvetleri Mısır'a doğru ilerlerken Memlük öncü birlikleri de Baybars'ın idaresinde yola çıkmışlardı. Baybars, Gazze'deki Moğol kumandanı Baydar'ı yenilgiye uğratarak Gazze'yi ele geçirdi. Moğollar'la sorunlar yaşayan haçlılar da Memlükler'in kendi topraklarından geçmelerine ve erzak temin etmelerine izin vermişlerdi. Memlük ordusu haçlılara ait kıyı şeridi boyunca güvenlik içinde kuzeye yöneldi. İki ordu, 3 Eylül 1260'da, Taberiyye yakınlarındaki Ayn

²⁶⁷ Abû'l-Farac, II, s. 575-576; *Muhtasar*, s. 40-41; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 87-88

²⁶⁸ Abû'l-Farac, II, s. 576; Spuler, *a.g.e.*, s. 67; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 88

Câlûd'da karşı karşıya geldi. Memlük kuvvetleri Moğol saldırısının başlamasıyla geri çekildi, bu sırada pusuda bekleyen Memlük kuvvetleri Moğol kuvvetlerini sarmaya başladı. Moğol ordusu kısa süre içinde sayıca üstün Memlük ordusu tarafından büyük bir yenilgiye uğratıldı. Böylece askerlerinin çoğunluğunu Türkler'in oluşturduğu iki ordu arasındaki savaşı Memlükler kazandı. Bu savaşla birlikte Moğollar'ın Ön Asya'daki yenilmezliği sona erdi ve batı yönündeki Moğol ilerleyişi durdurulmuş oldu. Moğollar'ın büyük kısmı öldürüldü, çok az bir kısmı kaçmayı başardı. Yanında kalan az bir kuvvet ile savaşın sonuna kadar mücadele eden Kit-Buka Noyan esir alınarak idam edildi.²⁶⁹

Ayn Câlûd savaşı ile Moğollar ilk defa bir meydan savaşında yenilgiye uğratıldı. Savaş sonucunda Suriye, Memlükler'in eline geçti ve Müslümanlar Yakın Doğu'da hakimiyeti tekrar ele geçirdiler. Bu savaş Moğollar'ı destekleyen doğu Hristiyanları için de bir yenilgi oldu. Ön Asya'daki Müslümanlık'ı güçlendirirken Hristiyanlık'ı zayıflattı. Bunun sonucunda batı Asya'da kalan Moğollar kısa sürede Müslümanlık'ı kabul ettiler. Bu savaş doğudaki haçlı krallığının da çöküşünü hızlandırdı. Kısaca, Ayn Câlûd savaşı doğurduğu sonuçlar itibariyle Yakın Doğu'nun geleceğini etkileyen bir savaş olmuştur.²⁷⁰

Hülagu, Moğollar'ın yenilgisini öğrenince hemen yanında bulunan Haleb ve Şam hakimi Melik Nasır'ı öldürtmüştür. Kutuz, bu önemli zaferden sonra Haleb

²⁶⁹ Abû'l-Farac, II, s. göst. yer; *Muhtasar*, s. 41; Spuler, *a.g.e.*, s. 67-68; Boyle, *a.g.m.*, s. 351-352; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 89-90

²⁷⁰ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 2004, s. 228-229

yönünde ilerlemiş ve Fırat'ın batısına kadar olan yerleri yeniden ele geçirmiş, böylece Fırat nehri Moğollar'ın batı sınırı olarak kalmıştır.²⁷¹ Hülagu, bir Moğol birliğini Suriye'ye göndermiş ise de bu birlik Haleb'i ele geçirememiş ve Moğollar yine Fırat'ın doğusuna atılmıştır.²⁷²

Hülagu, üçüncü görevi olan Suriye ve Mısır'ı itaat altına alma konusunda başarısız olmuştur. Bu başarısızlıkta Mengü Han'ın ölümü ve Ön Asya'daki Moğol devletleri arasındaki rekabet büyük rol oynamıştır.²⁷³

Moğollar'ın batı yönünde düzenledikleri seferin en önemli sonuçlarından biri de Moğol ordusunda bulunan Türk kökenli askerler ile Moğol tehlikesi karşısında batı yönünde yer değiştiren Türk boylarının Ön Asya'nın etnik çehresini Türklük'ün lehine değiştirmiş olmasıdır.²⁷⁴

²⁷¹ Abû'l-Farac, II, s. 576,578; *Muhtasar*, s. 41,43; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 90-91

²⁷² Demirkent, *a.g.e.*, s. 229; Grousset, *a.g.e.*, s. 403

²⁷³ Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 91

²⁷⁴ Sümer, *a.g.m.*, s. 145

III. İLHANLI DEVLETİ KURULUNCAYA KADAR Kİ SÜREDE TÜRKİYE SELÇUKLULARI'NIN DURUMU VE BU DÖNEMDE MOĞOLLAR (BÜYÜK HAN MENGÜ VE AZERBAYCAN'DAKİ MOĞOLLAR) İLE İLİŞKİLER

A. Büyük Han Mengü'nün Sultan II. İzzeddin Keykavus'u Karakurum'a Çağırması

Moğollar, Mengü'nün kaanlık seçimleri için kendilerine tabi diğer devletler gibi Türkiye Selçuklu Devleti'ne de elçiler göndermişlerdi. Elçiler, II. İzzeddin Keykavus'u kurultaya katılmak üzere Moğolistan'a çağırıyorlardı. İzzeddin Keykavus, vezir Kadı İzzeddin Muhammed'in devreye girmesiyle Karakurum'a gitmekten kurtuldu. Fakat bu sefer de Moğollar'ın Azerbaycan'daki valisi Baycu Noyan Selçuklular'ı sıkıştırmaya başlamış ve Selçuklular'dan askerlerinin ihtiyaçları için yüklü miktarda para istemişti. Vezir İzzeddin ile Atabek Celaleddin Karatay bu duruma bir çözüm bulmak amacıyla Emir-i Dad Sahib Ata başkanlığında bir heyeti Mengü Han'a gönderdiler. Sahib Ata, Mengü'den fazla alınan vergileri affetmesini istedi. Mengü, bu isteğe olumlu yaklaştı ve Baycu'nun Anadolu'dan baş vergisi (ser-şumare) almasını yasakladı.²⁷⁵

Mengü Han, sultan İzzeddin'in bizzat gelerek bağlılığını bildirmesinde ısrar ediyor ve elçiler göndererek onu yanına çağırıyordu. Bu ısrarlar neticesinde vezir İzzeddin, Atabek Celaleddin Karatay, Beylerbeyi Şemseddin Yavtaş, Emîr-i Âhur

²⁷⁵ Erdem, *a.g.t.*, s. 117-118

Fahreddin Arslan Doğmuş, Pervane Nizameddin Hurşid ve saltanata ortak üç sultanla birlikte Kayseri'ye gitti.²⁷⁶ Heyet Kayseri'ye vardktan sonra sultan İzzeddin, Kayseri sübaşı Kadı Seyfeddin Türkeri'nin etkisiyle uygunsuz davranışlarda bulunmaya başladı. Bu, emirler arasında hoşnutsuzluğa neden oldu ve Rükneddin'in sultan olmasını isteyenlerin sayısı artmaya başladı. Bu sırada Amid kumandanı Şemseddin Altunaba da Kayseri'ye gelmişti. Altunaba, İzzeddin'in davranışlarından duyduğu rahatsızlığı dile getirerek devlet yönetimindeki aksaklıkları eleştirdi. Altunaba ile aralarında önceden sorun olan Türkeri, Altunaba'nın bu eleştirileri nedeniyle onu zehirleterek öldürttü. Ancak bir süre sonra kendisi de Altunaba ile aynı sonu paylaştı. Sultan'ın emri ile tutuklanarak Mindas kalesinde öldürüldü.²⁷⁷

Sultan İzzeddin Keykavus, Celaleddin Karatay, Fahreddin Arslan Doğmuş ve Şemseddin Yavtaş'ı kardeşlerinin yanında Kayseri'de bıraktıktan sonra Sivas'a gitmek üzere yola çıktı. İzzeddin, Sivas'a ulaştığı sırada Atabek Celaleddin Karatay'ın öldüğünü öğrendi (1254). Celaleddin Karatay'ın ölümü ile Moğollar'ın baskı ve müdahaleleri daha da artmış, Moğollar antlaşmaya göre verilmesi gerekenden daha fazla haraç ve hediye istemeye başlamışlar, ihtiraslı devlet adamlarının Moğollar nezdinde destek bulmak için onları devlet işlerine karıştırmaları ülkeyi siyasi yönden zayıf bir duruma düşürmüştür. Celaleddin Karatay, karışık bir dönemde yönetimin dizginlerini eline alarak devletin kötü duruma düşmesine engel olmuş, Türkiye Selçuklu Devleti'nin en önemli devlet adamlarından biridir. II. İzzeddin Keykavus, bu haber üzerine yokluğunda kardeşi

²⁷⁶ İbn Bibi, II, s. 133; Abû'l-Farac, II, s. 559; *Muhtasar*, s. 26; Turan *Türkiye*, s. 490

²⁷⁷ İbn Bibi, II, s. 134-135; Turan, *Türkiye*, göst. yer

IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın tahta çıkarılması durumuna karşı gitmekten vazgeçmiş ve yanındaki Moğol elçilerini geri göndererek Kayseri'ye dönmüştür.²⁷⁸

B. II. İzzeddin Keykavus'un Kardeşi II. Alâeddin Keykubad'ı Mengü Han'ın Yanına Göndermesi

Devlet erkanı yaptığı toplantı sonucunda en küçük kardeş II. Alâeddin Keykubad'ı, II. İzzeddin Keykavus'un gelememesinden dolayı özürlerini bildirmek ve masrafların çokluğunu ile gelirlerin azlığını anlatmak üzere kağanın yanına göndermeye karar verdi.²⁷⁹ İzzeddin Keykavus kaana gönderdiği mektupta, ona kendisi gibi sultan olan küçük kardeşini gönderdiğini, Atabeki Celaleddin Karatay'ın vefat ettiğini ve batı tarafından bir düşman (Türkmen isyanı) kendisine karşı harekete geçtiği için bizzat gelemediğini, başka bir zaman kesinlikle geleceğini bildiriyordu.²⁸⁰ Alâeddin Keykubad, Emir Seyfeddin Torumtay, Naib Şücâeddin Abdurrahman, Lala Emîr Bedreddin Muslih ve Emîr Nureddin Abdullah birçok eşya ve hediye ile yola çıktılar. Yolda, Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi, Tuğracı Sahib, Emîr-i Ârız Reşidüddin ile bir grup insan da onlara katıldı. Bunlar her gittikleri yerde saltanatın gerçek sahibinin Alâeddin olduğunu anlattılar. Bundan dolayı Tuğracı Sahib ile Naib Şücaeddin'in arası açıldı.²⁸¹

²⁷⁸ İbn Bibi, II, s. 136; Anonim Selçukname, s.34; Turan, *Türkiye*, s. 490-491; Ersan, *a.g.e.*, s. 79

²⁷⁹ İbn Bibi, II, göst. yer

²⁸⁰ Abû'l-Farac, II, s. 559-560; *Muhtasar*, s. 26; Turan, *Türkiye*, s. 491

²⁸¹ İbn Bibi, II, s. göst. yer; Turan, *Türkiye*, göst. yer; Ersan, *a.g.e.*, s. 79-80

C. II. İzzeddin Keykavus ile IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın Saltanatı

Sultan II. İzzeddin Keykavus, Alâeddin'i gönderdikten sonra kardeşi Rükneddin ile birlikte Konya'ya döndü. Burada devlet işlerini Rum asıllı dayılarına bırakarak eskisi gibi eğlenceye daldı. Devletin güçlenmesi için çalışan emirler ondan uzaklaşarak Rükneddin'in tarafına geçmeye başladılar. İzzeddin, kardeşi Rükneddin ile kavga etmeye ve sorunlar yaşamaya başladı.²⁸²

Alâeddin Keykubad, Erzurum'a vardığı zaman Baycu Noyan'ın, Engürek ve Hoca Noyan ile gelmekte olduğunu öğrendi. Derhal İzzeddin'e bir mektup yazarak Baycu'nun kaandan aldığı bir yarlıkla gelmekte olduğunu, bu yarlığa göre şimdiye kadar ki vergileri istediğini, istenilen kısa zamanda yerine getirilmezse ülkenin büyük sıkıntı çekeceğini bildirdi. Baycu'nun baskısından korkan Selçuklu yönetimi hemen Emîr-i Dad Fahreddin'i Mengü Han'a gönderdi. Mengü'den Baycu'nun Selçuklu ülkesine girmesini ve vergi toplamasını engelleyen bir yarlık alındı ve böylece Baycu etkisiz hale getirildi. Alâeddin oradan hareketle Batu Han'ın huzuruna çıktı ve onun onayını aldıktan sonra yoluna devam etti. Ancak yolda meçhul bir şekilde öldü. Aksarayî'ye göre etrafındaki emirler tahtın onun hakkı olduğunu söyleyerek aklını karıştırdılar ve Mengü'nün huzuruna çıktığında bu hakkı elde edebileceğini söylediler. Alâeddin'i kaana gönderdiklerine pişman olan kardeşleri onun sultan olarak geri dönüp tahtı ellerinden alabileceğinden korktukları

²⁸² İbn Bibi, II, s. 136-137; Turan, *Türkiye*, s. 493

için onu lalası ve hizmetkarı olan Muslih'e zehirleterek öldürttüler (1257). Alâeddin'in ölümüne rağmen heyet yoluna devam etmiştir.²⁸³

Rükneddin Kılıç Arslan, Kiler Sorumlusu (havalic-salar) Kemâleddin'in önerisiyle Develi Sübaşısı Sinaneddin Kaymaz'ın oğlu Nusreddin'e ve Kayseri Sübaşısı Emîr-i Ârız Samsamüddin'e kendisine yardım etmelerini isteyen bir mektup yazdı. Kemaleddin mektupları sahiplerine götürdü. İki mektuptan da olumlu cevap gelmişti ve Rükneddin'i destekleyenler onu Kayseri'ye davet ediyorlardı. Rükneddin, Kemaleddin'in rehberliğinde kilerhane kölelerinin eski elbiselerini giyerek saraydan kaçmayı başardı. Yanındakilerle birlikte bütün gece yol alarak Ürgüp üzerinden Develi'ye geldi. Nusreddin, burada Rükneddin'i büyük bir saygıyla karşılayarak misafir etti. Emir Samsamüddin Kaymaz da Rükneddin ile Nusreddin'in alayını aynı şekilde karşıladı ve sultanı Kayseri'ye getirerek tahta oturttu. Ülkenin her yanına haberciler gönderilerek herkes Kayseri'ye çağrıldı. Kısa süre içinde Kayseri'de sultan Rükneddin'i destekleyen büyük bir topluluk meydana geldi.²⁸⁴

D. II. İzzeddin Keykavus ile IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın Ayrı Ayrı Hükümdarlıklarını İlan Etmeleri

Sultan II. İzzeddin Keykavus, kardeşinin kaçtığını öğrenince arkasından bir ordu göndermiş, ancak ordu Rükneddin'in Develi'ye ulaştığı haberi üzerine geri

²⁸³ Aksarayî, s. 29-30; İbn Bibi, II, s. 154; Turan, *Türkiye*, s. 492; Erdem, *a.g.t.*, s. 119-120

²⁸⁴ İbn Bibi, II, s. 137-139; Abû'l-Farac, II, s. 560; *Muhtasar*, s. 27; Turan, *Türkiye*, s. 493

dönmüştür. İzzeddin, Rükneddin'in geri dönmesi için Beylerbeyi Emir Şemseddin Yavtaş'ı Kayseri'ye göndermiştir. Rükneddin ile görüşen Yavtaş, ona geri dönmesi yönünde nasihat etmeye başlayınca Rükneddin öfkelenmiş ve onu Develi yakınlarındaki Öksüd mağarasına göndermiştir. Birkaç gün sonra Kayseri'ye getirilen Yavtaş, bağlılık yemini ederek Rükneddin'in safına geçmiştir. Elbistan Sübaşısı Felekeddin Halil ve Hüsameddin Baycar'ın da katılımıyla Rükneddin'i destekleyenler çoğalmaya başlamıştır. En önemlisi halk da artık Rükneddin'in sultanlığını istiyordu. Böylece güçlenen Rükneddin ve taraftarları artık Konya'ya saldırmayı düşünmeye başladılar.²⁸⁵

II. İzzeddin Keykavus, Beylerbeyi Şemseddin'in yakalandığını ve taraf değiştirdiğini öğrenince çok üzüldü. O esnada Emir Muîneddin Süleyman ile Hatîreddin elçi olarak Konya'ya geldiler. Herkes bir çözüm yolu bulunabileceği ümidiyle çok sevinmişti. Ancak bu elçilik heyeti ne yazık ki bir sonuç alamadan geri döndü.²⁸⁶ İzzeddin Keykavus elçiler gittikten sonra çeşitli milletlerden paralı askerlerden oluşan büyük bir ordu hazırlayarak kardeşiyle savaşmak üzere harekete geçti. Kırşehir vilayetinden Tuzağaç vilayetine geldi. Şeyh Sadreddin ile Nâzır-ı Mülk Humameddin Şadbehr'i barışı sağlamak amacıyla Rükneddin'e göndererek ona Sivas, Malatya, Amid ve Harput'u teklif etti. Ancak Samsamüddin, Nusreteddin, Felekeddin ve Hüsameddin Baycar gibi savaş taraftarı emirler teklif edilen yerleri az bularak ek olarak Kayseri ve Kırşehir'i de istemek üzere Kayseri Kadısı Celaleddin Habîb'i İzzeddin'e gönderdiler. Rükneddin'in teklifini II. İzzeddin Keykavus'un

²⁸⁵ İbn Bibi, II, s. 139-140

²⁸⁶ İbn Bibi, II, s. 140; Turan, *Türkiye*, göst. yer

konakladığı Ahmedhisar düzlüğündeki padişah otağında bulundukları sırada öğrenen Harezmli ve diğer yabancı askerlerin komutanı Sadreddin Kutluşir, Zeyneddin Ali Bahadır ve Cemaleddin Horosanî buna şiddetle karşı çıktılar. Fakat barış isteyen İzzeddin ve devletin önemli emirleri onları dinlemediler ve gelen elçiye teklifi kabul ettiklerini söyleyerek geri gönderdiler.²⁸⁷ Tam o esnada sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın ordusu görüldü. Nusreteddin ve Felekeddin Halil aniden saldırıya geçtiler. İzzeddin'in askerleri onlara başarılı bir şekilde karşı koydu. Bunun sonucunda Felekeddin Halil kaçtı, Nusreteddin ve Samsamüddin yakalanarak İzzeddin'in dayıları tarafından öldürüldü. Rükneddin, Sis'e gitmek üzere Develi'ye doğru hareket etti. Yolda Türkmenler tarafından yakalandı ve durum İzzeddin'e bildirildi. Fahreddin Arslan Doğmuş Rükneddin'i Kayseri'ye getirdi. İzzeddin kardeşini Kayseri girişinde karşıladı ve onu teselli ederek savaşın Samsamüddin, Nusreteddin ve Felekeddin yüzünden çıktığını söyledi. İki kardeş beraberce Keyhüsreviye (Keykubadiye) köşküne gittiler. İzzeddin, kardeşinden ikamet yeri olarak Amasya ile Borgulu (Uluborlu) kaleleri arasında bir seçim yapmasını istedi. Amasya kalesini seçen Rükneddin, büyük bir kalabalıkla yeni ikamet yerine doğru yola çıktı. Rükneddin, Amasya kalesinde bir süre kalmış, ancak sağlık sorunları nedeniyle Uluborlu kalesine nakledilmiştir.²⁸⁸

²⁸⁷ İbn Bibi, II, s. 140-141; Turan, *Türkiye*, s. 493-494

²⁸⁸ İbn Bibi, II, s. 141-142; Aksarayî, s. 30-31; Abû'l-Farac, II, göst. yer; *Muhtasar*, göst. yer; Anonim Selçukname, göst. yer; Turan, *Türkiye*, s. 494; Sevim-Merçil, s.

Bu savaş ortak saltanat döneminin sona ermesine neden olmuştur. Türkiye Selçuklu tahtında rakipsiz kalan İzzeddin'in artık tek başına hükümdar olmaması için bir neden kalmamıştır.

E. II. İzzeddin Keykavus'un Tek Başına Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkması (1254)

1. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Baycu Noyan'ın Karşılanması Güç Talepleri Nedeniyle Batu Han'a Elçi Göndermesi

II. İzzeddin Keykavus saltanatta yalnız kalınca devletin yönetim kademelerinde bazı değişiklikler yaptı. Vezir İzzeddin ile Beylerbeyi Şemseddin Yavtaş mevkilerini korurken, Emîr-i Âhurluğa Fahreddin Arslan Doğmuş, Müşrifliğe Hamid oğlu Kıvameddin, Pervaneliğe de Nizameddin Hurşid getirildi. Yeni yönetim kısa sürede ülkede istikrarı sağladı.²⁸⁹ Yeniden vezirlik makamına getirilen İzzeddin, Baycu ve diğer Moğol noyanlarından gelen elçilik heyetlerinin son zamanlarda sıklaşması ve harcanan paranın artması nedeniyle devlet hazinesinin boşaldığını gördü. Zaten son zamanlarda devletin gelirleri de azalmaya başlamıştı. Vezir İzzeddin, Yavtaş ve Arslan Doğmuş bu kötü duruma bir çare bulmak amacıyla Batu Han'a elçi göndermeye karar verdiler. Sahib-i azam Fahrüddeve Ebu'l-Hayrat Ali'yi elçi olarak seçerek kıymetli hediyeler ve 100 000 sultanî dirhemle Batu'nun yanına gönderdiler. Batu, Fahrüddeve durumu anlatınca ona hak verdi ve Baycu Noyan ile diğer emirlerin elçilerinin Anadolu'ya girmelerini yasaklayan yarlık ve payza çıkardı. Bu

²⁸⁹ Aksarayî, s. 31; Erdem, *a.g.t.*, s. 121

haberi öğrenen Baycu Noyan ile diğer noyanların elçileri bir daha Anadolu'ya girmeye cesaret edemediler. Gelen elçilerin sayısı azaldı, ara sıra gelenler de fazla ilgi görmediler.²⁹⁰ Böylece devlet büyük bir mali yükten kurtulmuş oldu.

Bu dönemde Maraş yöresinde yaşayan Ağaçeriler, Anadolu'dan Suriye ve Ermeni ülkesine giden yolları keserek kervanları soymaya ve yağma yapmaya başlamışlardı. Vezir İzzeddin, Beylerbeyi Yavtaş ve bazı önemli emirler Ağaçeriler'i bertaraf etmek için bir ordu hazırlayarak Kayseri'ye hareket ettiler. Sultan o sırada Antalya'da bulunuyordu. Ordu yoluna devam ederken Baycu Noyan'ın Anadolu'ya girdiği haberi geldi. Bu haber üzerine ordu derhal geri döndü.²⁹¹

2. Baycu Noyan'ın Anadolu'ya Girmesi

Daha önce de bahsedildiği üzere Mengü Han kardeşi Hülagu'yu Ceyhun nehrinden başlayarak İran, Azerbaycan, Anadolu, Suriye ve Mısır'a kadar olan ülkelerin ilhanı olarak görevlendirmiş ve onu fetihlerde bulunmak üzere batıya göndermişti. Batu Han'ın 1255 yılındaki ölümüyle Horosan'a gelen Hülagu, Mugan'da bulunan Baycu Noyan'a haber göndererek hemen orayı terk ederek Anadolu'ya gitmesini emretti.²⁹² Baycu'nun çok sayıda asker, hayvan, kadın ve çocukla Anadolu'ya girdiği ve öncü birliklerin Erzincan'a geldiği haberi duyuldu.

²⁹⁰ İbn Bibi, II, s. 142-143; Turan, *Türkiye*, göst. yer

²⁹¹ İbn Bibi, II, s. 143-144; Turan, *Türkiye*, s. 496

²⁹² Cüveynî, s. 487-488; Abû'l-Farac, II, s. 562; *Muhtasar*, s. 27; Cahen, *Osmanlılar*, s. 269; Erdem, *a.g.t.*, s. 121-122

Moğollar bu sefer Anadolu'yu istila etmek amacıyla değil, yurt edinmek amacıyla geliyorlardı.²⁹³ Baycu, yanındakilerle birlikte Erzurum'dan Aksaray'a geldi. Bu sırada geçtiği her yeri yağmalıyordu. Baycu, Selçuklular'a bir elçi göndererek kendisi ve askerleri için kışlık bir yer istedi.²⁹⁴ Baycu'nun Anadolu'ya girdiğini öğrenen ordu hemen Elbistan'dan Konya'ya döndü. İzzeddin Keykavus Kalana'dan Konya'ya geldi, devletin önemli emirleri Konya'da toplanmaya başladı. Yapılan müzakereler sonucunda Pervane Nizameddin Hurşid'in Baycu'nun niyetini öğrenmek amacıyla onun yanına gönderilmesine karar verildi. Buna rağmen savaş ihtimaline karşı asker toplanmaya başlandı.²⁹⁵

Baycu'nun yanından dönen Nizameddin Hurşid, onun savaş niyetiyle gelmediğini söyleyerek sultanı Baycu'ya yaylak ve kışlak vermesi konusunda ikna etti. Nizameddin, yanına yardımcı olarak Melikü'l-Hüccâb Mübarizeddin Süleyman'ı da alarak birçok hediye ile tekrar Baycu'nun yanına gitti.²⁹⁶ Zaten II. Alâeddin Keykubad da Erzurum'a varınca ağabeyi İzzeddin'i Anadolu'ya gelen Moğollar'a karşı gereken hazırlıkları yapması konusunda uyarmıştı.²⁹⁷

²⁹³ İbn Bibi, II, s. 144; Sümer, *a.g.m.*, s. 29

²⁹⁴ Aksarayî, göst. yer; Turan, *Türkiye*, s. 497; Muammer Gül, *Ortaçağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, İstanbul 2010, s. 108

²⁹⁵ İbn Bibi, II, s. 144-145; Turan, *Türkiye*, göst. yer

²⁹⁶ İbn Bibi, II, s. 145

²⁹⁷ Aksarayî, s. 29; Cahen, *Osmanlılar*, göst. yer

İzzeddin, Baycu ile anlaşmaya razı olmasına rağmen etrafındaki tecrübesiz ve çıkarıcı kişilerin sözüne inanarak savaş için hazırlık yapılmasını emretti.²⁹⁸ Aksarayî'ye göre vezir İzzeddin'de savaştan yanaydı.²⁹⁹ İzzeddin'in savaşa karar vermesinin nedenlerinden biri de Baycu'nun Mugan'dan Hülagu tarafından kovulduğunu düşünerek onu ciddiye almamasıdır.³⁰⁰

3. Sultan Hanı Savaşı (1256)

Savaş hazırlıklarına başlayan II. İzzeddin Keykavus, ordunun başına vezir İzzeddin'in yerine Beylerbeyi Melikü'l-Ümera Şemseddin Yavtaş ile Emîr-i Âhur Fahreddin Arslan Doğmuş'u getirdi. İzzeddin orduyu bu iki kişinin komutasında yola çıkarırken kendisi birkaç yakını ile Konya'da kaldı. Onun Konya'da kalması orduyu olumsuz yönde etkiledi. Bunun dışında sultanın yanında Konya'da kalan kişiler ona ordunun başında bulunan emirleri kötüleyici mektuplar yazdılar. Sultan, bu mektuplara inanarak emirlere karşı düşmanlık beslemeye başladı ve savaştan dönünce onları cezalandıracağını söyledi. Bunu öğrenen emirler savaşta orduyu gerektiği gibi iyi yönetemediler.³⁰¹

²⁹⁸ İbn Bibi, II, s. 146; Turan, *Türkiye*, s. 498

²⁹⁹ Aksarayî, s. 31

³⁰⁰ Abû'l-Farac, *Muhtasar*, göst. yer

³⁰¹ İbn Bibi, II, s. 146; George Akropolites, *Khroniki Singrafi*, Georgii Akropolitae Opera, vol. I, ed. Heisenberg, Leipzig 1903, p.136, 1-15, p.137, 1-10; Turan, *Türkiye*, s. 498

Selçuklu ordusu Alâeddin Kervansarayı'na ulaştığı zaman onların gelişini öğrenen Moğol ordusu da Aksaray'a varmıştı. Selçuklular, sultanın yakınlarından Türkmen Şahne adında birisini Türkler'den oluşan bir alayla Moğollar'dan haber almak üzere önden gönderdiler. Bu alay Baycu'ya bağlı Hoca Noyan'ın tümeninden Cuki komutasındaki Moğol askerleri ile savaşmaya başladı ve mağlup oldu. Alaydakilerin hepsi öldürüldü. İki ordu ertesi gün Sultan Alâeddin Kervansarayı düzlüğünde savaşmaya başladı (14 Ekim 1256). Savaş çok çetin geçti, iki taraftan da çok ölen oldu. Sonuç olarak Selçuklu ordusu Moğollar karşısında büyük bir yenilgiye uğradı. Bu yenilgiye ordudaki emirlerin sultana kırgınlıklarından dolayı gönülsüzce savaşmaları ve ordunun disiplinini sağlayamamaları etkili oldu. Savaşta vezir Kadı İzzeddin kanının son damlasına kadar savaşarak şehit düştü.³⁰²

Türkiye Selçuklu Devleti, Moğollar'a karşı yapmış olduğu bu ikinci savaşta da yenilgiye uğramış ve böylece Selçuklu ülkesindeki Moğol baskısı daha da artmıştır. Selçuklu Devleti ile Türkmenler ilk defa bu savaşta Moğollar'a karşı birlikte hareket etmişlerdir. Zaten ordunun önemli bir kısmı da Türkmenler'den oluşuyordu.³⁰³

³⁰² İbn Bibi, II, s. 146-148; Aksarayî, s. 32; Abû'l-Farac, II, s. 562; *Muhtasar*, s. 27; Anonim Selçukname, s. 35; Turan, *Türkiye*, göst. yer, Sevim-Merçil, göst. yer; Erdem, *a.g.t.*, s. 123-124

³⁰³ Sümer, *a.g.m.*, s. 29-30

4. II. İzzeddin Keykavus'un Ülkeyi Terketmesi

Selçuklu ordusunun yenildiğini öğrenen sultan İzzeddin büyük bir korku ve üzüntüye kapıldı. Ertesi gün Şarabsalar Hüsameddin Akbaş, Kondistabl ve onun kardeşi Emîr-i Meydan gibi yakınlarıyla birlikte Konya³⁰⁴ ya geldi ve bütün hazinelerini burada bırakarak Antalya'ya gitti.³⁰⁵ Konya'ya geri dönmeyi başarabilen Üstadüddar Nizameddin Ali, yönetimdeki boşluğu doldurarak düzeni sağlamayı başarmış ve şehrin önüne karargah kurmuş olan Moğol ordusuna verilecek hediye (tuzgu) yi hazırlamaya koyulmuştur.³⁰⁶

Sultan II. İzzeddin Keykavus, Antalya'da oldukça zor şartlarda bir hayat sürüyordu. Bir gün tesadüf sonucu dedesi Alâeddin Keykubad tarafından saklandığı anlaşılan bir sandıktan 100 000 gümüş Alayi dirhemle, 10 000 kırmızı dinar buldu. Böylece maddî olarak rahatladı ve Ladik (Denizli) e hareket etti.³⁰⁷

³⁰⁴ Bu dönemde Anadolu'daki şehirlerin durumu ile ilgili Ebû'l Fidâ'nın eserinden kıymetli bilgiler edinmek mümkündür. Ebû'l Fidâ, *Takvîm el-buldân*, Farsça'ya çev. A. Muhammed Ayetî, Tahran 1329, s. 437; ayrıca Konya'nın o dönemdeki savunma sistemi için bkz. Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara 1985, s. 31-39

³⁰⁵ İbn Bibi, II, s. 148; Aksarayî, s. 32; Anonim Selçukname, s. 35; İbn Bibi sultanın Antalya'ya kaçtığını belirtir. Anonim Selçukname Laskaris vilayetine kaçtığını, Aksarayî ise İstanbul'a kaçtığını söyler.

³⁰⁶ İbn Bibi, II, s. 148; Turan, *Türkiye*, s. 498

³⁰⁷ İbn Bibi, II, s. 149; Turan, *Türkiye*, s. 499

F. IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı (1257)

Emîr-i Âhur Fahreddin Arslan Doğmuş ve sultan İzzeddin Keykavus'un yakınları kurtulmayı başarak Borgulu (Uluborlu) kalesine sığınmışlardı. Bu kişiler ülkenin başsız kalma tehlikesi karşısında Uluborlu kalesinde bulunan Rükneddin Kılıç Arslan'ı hapisten çıkartarak Konya'ya getirdiler. Emîr Fahreddin Arslan Doğmuş onu büyük bir merasimle tahta oturttu.³⁰⁸ IV. Rükneddin Kılıç Arslan vezirlik makamına Şemseddin Kadacuk'u getirtti. Ancak Kadacuk göreve başladıktan bir ay sonra hastalanarak öldü. Bu görev Pervane Emîr Nizameddin'e teklif edildiyse de o naibliği kabul etti. Emîr Muîneddin Süleyman, Pervanelik makamına getirildi. Rükneddin, bu tayinlerden sonra yanına Emîr Nizameddin ve Muîneddin Süleyman'ı da alarak Baycu Noyan'a itaatini bildirmek üzere yola çıktı. Baycu Noyan'ın yanına varınca ondan iyi kabul ve ikram gördü. Fakat Baycu, İzzeddin'in de aynı şekilde yanına gelerek bağlılığını bildirmesini istiyordu. Baycu bir süre sonra torunu Yisutay'ı, İzzeddin'i çağırması için Antalya'ya gönderdi. Yisutay, Antalya'ya varınca İzzeddin'in Ladik'e gittiğini öğrendi ve hemen o tarafa hareket etti. Ladik'e gelince İzzeddin'e elçilerle haber göndererek Baycu Noyan'ın kendisini görmek istediğini bildirdi. İzzeddin, Yisutay'a birçok hediye gönderdi ve aslında kendisinin de Baycu ile görüşmek istediğini ancak yanındaki kişilerin kalabalık Moğol ordusundan korktuğunu, eğer birkaç menzil uzaklaşırsa hazırladığı eşya ve araç gereçleri ile arkalarından geleceğini söyleyince Yisutay onun isteğine uyup geri döndü.³⁰⁹

³⁰⁸ İbn Bibi, II, s. 148-149

³⁰⁹ İbn Bibi, II, s. 149-150; Sümer, *a.g.m.*, s. 30

İzzeddin Keykavus Yisutay'ın Ladik'ten iki menzil uzaklaştığını öğrenince askerleri, çocukları, hayvanları ve malları ile birlikte hiç vakit kaybetmeden İznik İmparatoru Teodoras Laskaris'in ülkesine kaçtı. İzzeddin'in gidişini öğrenen Yisutay, ona inandığına çok pişman oldu ve geri döndü. Baycu Noyan, İzzeddin'in kendisine karşı geldiğini, emirlerine uymadığını öğrenince IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı Türkiye Selçuklu Devleti'nin tek hükümdarı ilan etti.³¹⁰ Rükneddin, Moğollar'ın baskısı ile hükümdar olmuş ve onun zamanında Moğollar'ın her isteği yerine getirilmiştir.

Bu dönemde Moğollar, İznik Rum İmparatorluğu ile yakın ilişkiler kurmuşlardır. İznik'e gelen Moğol elçi heyeti büyük coşku ve hürmetle karşılanmıştır.³¹¹

1. Baycu Noyan İle İlişkiler

Aksarayî'ye göre Baycu Noyan kışı ordusu ile birlikte Aksaray yakınlarındaki Kılıç Arslan Kervansarayı ve çevresinde geçirmiştir. Nizameddin Hurşid ile Pervane Muîneddin'in devlet idaresini ellerine almaları ile ülkede düzen sağlanmaya başlanmıştır. Moğol ordusunun ihtiyaçlarının karşılanması için her tarafa fermanlar ve menşurlar gönderilmiştir. Baycu, askerlerinin halka ve çevreye daha fazla zarar

³¹⁰ İbn Bibi, II, s. 150; Abû'l-Farac, II, s. 562-563; *Muhtasar*, s. 27; Aksarayî, s. 33; Anonim Selçukname, s. 35; Sümer, *a.g.m.*, s. 31

³¹¹ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2006, s. 412

vermemesi için şehirlere birer şihne tayin etmiş, böylece halk güven içinde hayatını sürdürmeye, işiyle gücüyle uğraşmaya başlamıştır.³¹²

Baycu Noyan'ın zalimliği ve gaddarlığı ile tanınan komutanlarından Hoca Noyan Baycu'dan bile fazla istekte bulunuyor ve emirlere sert davranıyordu. Hoca Noyan'ın sultan Rükneddin'in Baycu Noyan için verdiği ziyafette zehirlenerek öldürülmesi ülkenin düzeninin yeniden bozulmasına neden oldu. Olayın sorumlusu olarak görülen naib Nizameddin Hurşid suçlu bulundu ve işkenceyle öldürüldü. Aslında Hurşid bu zehirleme işini Muîneddin Süleyman'a danışarak yapmıştı. Nizameddin Hurşid'in yerine, Sâhib Mühezzibüddin Ali'nin oğlu Muîneddin Süleyman getirildi. Böylece tam anlamıyla bağımsızlığa kavuşan Muîneddin Süleyman gücünü giderek daha da artırdı ve bu mevkiini 1277 yılına kadar sürdürerek Türkiye Selçuklu Devleti'nin tek hakimi oldu.³¹³

Muîneddin Süleyman, Baycu Anadolu'da kaldığı süre zarfında ordusunun ihtiyaçları ile yakından ilgilendi. Ayrıca her vilayete bir komutan atayarak ülkede düzeni sağlamaya çalıştı.³¹⁴

Baycu Noyan, Anadolu'da bir süre kaldıktan sonra geri dönmeye karar verdi. Dönme hazırlıkları yaptığı sırada, sultan Rükneddin'den Konya'nın surlarını yıkmasını istedi. Sultanın ancak şehrin dışındaki kale duvarlarını yıktırdıktan sonra

³¹² Aksarayî, göst. yer ; Erdem, *a.g.t.*, s. 127

³¹³ İbn Bibi, II, göst. yer; Aksarayî, s. 33-35; Erdem, *a.g.t.*, göst. yer

³¹⁴ Aksarayî, s. 36; Erdem, *a.g.t.*, s. 127-128

Konya'ya dönmesine izin verdi. Rükneddin, o zamana kadar Ilgın (Ab-ı Germ) civarında bulunan Kızılviran'da ikamet ediyordu.³¹⁵

Anadolu'dan ayrılan Baycu Mugan'a hareket etti. Ancak Kazvin'den Hemedan'a yönelen Hülagu, Bağdat üzerine sefer yapmaya karar verince onu huzuruna çağırdı. Baycu, kısa süre sonra Hülagu'nun emri doğrultusunda tekrar Anadolu'ya girdi ve Marmara sahiline kadar ilerledi.³¹⁶

G. II. İzzeddin Keykavus'un Türkiye Selçuklu Tahtını Yeniden Ele Geçirmesi (1257)

II. İzzeddin Keykavus, Baycu Noyan'ın Anadolu'dan ayrıldığını öğrenince İznik Rum İmparatoru Laskaris'in yardım maksadıyla verdiği 3000 süvariyle birlikte Konya'ya geri döndü ve saltanatı yeniden ele geçirdi (1257).³¹⁷ İzzeddin Laskaris'in yanına sığınınca Hülagu'ya bir elçi göndererek Baycu'yu şikayet etmiş ve kendisini saltanatından mahrum etmeye çalıştığını söylemiştir. Bunun üzerine Hülagu ona bir yarlık göndermiş ve ülkenin iki kardeş arasında bölüneceğini bildirmiştir.³¹⁸

³¹⁵ İbn Bibi, II, s. 150-151

³¹⁶ Cüveynî, s. 586; Aksarayî, s. 38; Erdem, *a.g.t.*, s. 128

³¹⁷ İbn Bibi, II, s. 151-152; Aksarayî, s. 39; Akropolites, *a.g.e.*, p.71, 1-15; Anonim Selçukname, s. 35; Turan, *Türkiye*, s. 503-504

³¹⁸ Abû'l-Farac, II, s. 563; Muhtasar, s. 30

Hülagu'nun maksadı Halifelik'e karşı harekete geçmeye hazırlandığı bir sırada Anadolu'da herhangi bir karışıklık çıkmasını istememesidir.³¹⁹

Rükneddin Kılıç Arslan ve taraftarları saltanatı Moğollar'ın desteği ile elde etmişlerdi. İzzeddin Keykavus ise bütün kusurlarına rağmen Moğollar ile mücadele etmiş ve Anadolu Türkleri arasında her zaman destek bulmuştur.³²⁰

Ülkenin bu şekilde paylaşılmasına karşı çıkan Rükneddin, İzzeddin gelmeden Konya'dan ayrılmış ve Hülagu ile görüşmek üzere yanına gitmeye karar vermiştir.³²¹ Rükneddin, kardeşi İzzeddin'in büyük bir ordu hazırladığını duymuş ve onu Baycu Noyan'ın yanına çağırmıştır, ancak İzzeddin bu teklifi reddetmiştir.³²²

İzzeddin, Rükneddin'in arkasından Taceddin Erzincanî ve Tercüman Zaireddin Resul adlı iki elçi göndermiştir. Rükneddin Kayseri'ye ulaştığı sırada ona yetişen elçiler, onu ülkenin yarısına razı olması için ne kadar ikna etmeye çalışılsa da Rükneddin'in Hülagu'nun yanına gitmesine engel olamamışlardır.³²³ Çünkü Rükneddin Kılıç Arslan çevresindeki çıkarıcı insanların etkisiyle ülkenin tamamına sahip olmak istiyordu.

³¹⁹ Erdem, *a.g.t.*, s. 129

³²⁰ Turan, *Türkiye*, s. 503

³²¹ İbn Bibi, II, s. 151

³²² Sümer, *a.g.m.*, s. 32

³²³ İbn Bibi, II, göst. yer

İzzeddin, Konya’da Selçuklu tahtına oturduktan sonra kendisine muhalif olanları, Rükneddin’in adamlarını ve tarftarlarını ortadan kaldırarak otoritesini kurmaya ve Rükneddin’e itaat eden şehirleri kendisine bağlamaya çalışmıştır.³²⁴

1. Baycu Noyan’ın Faaliyetleri

Bu dönemde Baycu, Hülagu’nun emriyle Anadolu’ya yeniden gelmiş ve Bitinya bölgesinde faaliyetlerde bulunmaya başlamıştı. İzzeddin ona karşı bir ordu hazırlamaya karar verdi ve Tuğrul Alp adlı emirini asker toplamak üzere Malatya tarafına gönderdi. Tuğrul, orada Belas ve Adiyy oğulları ile görüştü ve asker toplamaları karşılığında Malatya’yı Belas oğullarına, Harput’u da Adiyy oğullarına verdi. Fakat Malatya halkı Rükneddin’e biat ettiği için onu şehre kabul etmediler. Belasoğlu kaçarken Amid civarında öldürüldü. Harput’a giden Adiyyoğlu ise oradan topladığı askerlerle İzzeddin’e yardım etmek üzere Kemah tarafına hareket etti, ancak o da yolda Engürek Noyan’ın askerleri tarafından öldürüldü. İzzeddin Keykavus bu başarısızlığa rağmen Ali Bahadır’ı Malatya’ya gönderdi Ali Bahadır burayı İzzeddin adına ele geçirmeyi başardı. Ayrıca bölgede huzuru bozan Ağaçeri Türkmenleri’ni de yenilgiye uğratarak oradan uzaklaştırdı. Baycu, İzzeddin’in Malatya civarındaki faaliyetlerinden büyük rahatsızlık duyuyordu. Bu nedenle Bitinya’dan dönerken Kapadokya üzerinden Maraş-Elbistan bölgesine yöneldi. Burada çapulculuk yapan Ağaçeriler’i sindirdikten sonra Malatya’ya geldi. Moğollar’a karşı koymaya cesaret edemeyen Ali Bahadır Kahta’ya kaçtı. Böylece İzzeddin’in Moğol karşıtı faaliyetleri sonuçsuz kaldı. Baycu, Malatya halkını

³²⁴ İbn Bibi, II, s. 151-152

Rükneddin'e biat ettirdi ve daha sonra Fahreddin Ayas'ı burada vali olarak bırakarak Harput'a geçti. Çünkü Hülagu onu Bağdat seferi için çağırıyordu. Baycu, Harput'tan Musul'a oradan da Bağdat'a gitti. Ali Bahadır Baycu'nun Irak'a gitmesi üzerine Malatya'ya geri döndü. Malatya halkı Baycu'dan korktukları ve Rükneddin'e biat ettikleri için onu şehre kabul etmediler. Ali Bahadır şehri Ağaçeriler'in yardımıyla ele geçirmeyi başardı ve hemen şehrin valisini öldürttü. Bununla birlikte bunun geçici bir başarı olduğunu ve Moğollar'a karşı koyamayacağını anlayarak İzzeddin'in yanına döndü.³²⁵

H. IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın Türkiye Selçuklu Tahtını Yeniden Ele Geçirmesi (1258)

IV. Rükneddin Kılıç Arslan, Selçuklu tahtına tek başına sahip olabilmek amacıyla çıktığı yolculukta Hemedan'da, Bağdat'ı ele geçirme hazırlıkları yapan Hülagu'nun huzuruna çıkmıştır. Moğollar, onu oldukça iyi şekilde karşılayarak hediyeler vermişlerdir. Hülagu, Rükneddin'e onu ülke işlerinde tam yetkili kıldığına dair bir yarlık vermiştir.³²⁶ Hülagu, böyle yapmakla iki kardeşi birbirine düşürerek Anadolu'da çıkan karışıklıktan yararlanmayı amaçlamaktaydı. Çünkü yenilen taraf yine Moğollar'dan yardım isteyecek onlar da her gelişlerinde Anadolu'yu yağma edeceklerdi.³²⁷ Erzincan'a vardığında şiddetli bir kışla karşılaşan Rükneddin, İzzeddin'in taht için kendisiyle savaşmaya hazırlandığını öğrenince kışı burada

³²⁵ Abû'l-Farac, II, s. 563-566; *Muhtasar*, s. 30-32; Erdem, *a.g.t.*, s. 130-131

³²⁶ İbn Bibi, II, s. 152

³²⁷ Erdem, *a.g.t.*, s. 131-132

geçirmeye karar verdi. 1258 yılı baharında savaş hazırlıklarına başladı. Bu hazırlıklar çerçevesinde Rükneddin'in en yakın adamı olan Emîr Muîneddin Pervane çevreden 1000'e yakın süvari toplamıştı. Pervane, Tokat'ta bulunan ailesini ve yakınlarını kurtarmak için Moğol ordusundan tümen komutanı Bayan'la birlikte Tokat'a doğru saldırıya geçti ve Yıldız Dağı'nda Şah Melik ile karşılaştı. Pervane, yapılan savaşta yenilgiye uğradı. Rükneddin, ölüm tehlikesinden Emîr-i Âhur Necmeddin Ferruh sayesinde kurtuldu ve Erzincan'a geri döndü.³²⁸ İzzeddin, Moğollar'ın Bağdat kuşatması ile meşgul olmasından yararlanarak Rükneddin'i ülkeye sokmamıştı. Uğradığı yenilgiye çok sinirlenen Pervane, Hülagu'nun Bağdat'ı ele geçirmesinin hemen ardından Tebriz'e onun yanına gitmiştir. Hülagu, Pervane'nin yardım talebi doğrultusunda Alıncak Noyan ve Kadagan komutasında 10 000 süvariye Anadolu'ya göndermiştir. Erzincan'a gelen Moğol birliği burada birkaç gün dinlendikten sonra Niksar'a saldırmış ve kısa sürede burayı ele geçirmiştir. Niksar'ın ileri gelenleri Rükneddin'i şehrin girişinde karşılamışlar ve saltanat tahtına oturtmuşlardır. Sultan Rükneddin, Niksar emirliğini ve serkeşliğini yaptığı hizmetlerden dolayı Emîr Pervane'ye vermiştir. Bu suretle burada kurulacak olan Pervaneoğulları Beyliği'nin temelleri atılmış oldu. Rükneddin ve maiyeti iki gün sonra Tokat'a vardılar. Emîr Pervane'nin naibleri ve oğulları şehri onlar Tokat'a varmadan önce, kendilerine bir zarar gelmeden Erzincan'a gitmeleri şartıyla Beylerbeyi Şemseddin Yavtaş'a teslim etmişlerdi. Tokat kalesine yerleşen İzzeddin'in naibleri kaleyi Rükneddin'e vermeyi reddettiler. Yapılan saldırılardan bir sonuç alınamayınca İzzeddin'e karşı tedbir almak ve mühimmat toplamak amacıyla kuşatma gevşetildi. Rükneddin'in adamları Kab, Zile, Tazimum ve Kaz Ova çevresinde dolaşarak asker toplamaya çalıştılar.

³²⁸ İbn Bibi, II, s. 152

Tam bu sırada meydana gelen bir olay, hassas olan siyasî dengelerin değişmesine neden oldu. Bu olay, 1255 yılında İzzeddin Keykavus tarafından Mengü Han'a gönderilen heyetin Anadolu'ya dönmesidir.³²⁹

1. II Alâeddin Keykubad ile Birlikte Mengü Han'a Gönderilen Heyetin Ülkeye Geri Dönmesi

Daha önce de bahsedildiği üzere II. İzzeddin Keykavus'un Mengü Han'a gönderdiği küçük kardeşi II. Alâeddin Keykubad, Batu Han'ı ziyaret ettikten sonra yolda şüpheli bir şekilde ölmüştü. Ancak heyet bu ölüme rağmen yoluna devam etmiş ve uzun bir yolculuktan sonra Mengü Han'ın huzuruna çıkarak ona getirdikleri hediyeleri sunmuşlardır.³³⁰ O sırada Papa'nın elçisi olarak Karakurum'da bulunan Fransisken rahip Rubruck, Selçuklu heyetiyle karşılaşmış ve Mengü'nün onlardan hediye ve paradan çok askerî destek istediğini işitmiştir. Bundan Mengü'nün Selçuklular'dan Bağdat kuşatması için yardım istediği sonucu çıkarılabilir. Mengü, Selçuklu heyetine yakın ilgi göstermekle birlikte Sultan Alâeddin'in nasıl öldüğü ile de ilgilenmiş ve dikkatli bir araştırma ve sıkı bir soruşturma ile onun öldürülme nedeninin ve katilinin bulunmasını buyurmuştur. Fakat bu konuda bir sonuç alınamamıştır. Heyet iki kampa bölünmüştü ve herkes birbirini suçluyordu. Atabek Şemseddin Torumtay'ın başını çektiği birinci grup Sultan II. İzzeddin Keykavus taraftarıydı. İkinci grup ise Sahib Şemseddin Tuğraî liderliğinde IV. Rükneddin Kılıç

³²⁹ İbn Bibi, II, s. 152-153; Erdem, *a.g.t.*, s. 132-133

³³⁰ İbn Bibi, II, s. 154; Erdem, *a.g.t.*, s. 133

Arslan'ı destekliyordu. Mengü, Atabek Torumtay'ın grubunu tutarak Şemseddin Tuğraî ve grubunu suçlu buldu.³³¹

İ. Mengü Han'ın Türkiye Selçuklu Devleti'ni II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan Arasında Paylaşması (1258)

Mengü Han, II. İzzeddin Keykavus'a Türkiye Selçuklu hükümdarı olduğuna dair nakışlı altın bir payze vererek Moğollar'ın Selçuklular'a zarar vermemesi için bölgede bulunan Moğol beylerine haber göndermiştir. Mengü İzzeddin Keykavus taraftarı Şemseddin Torumtay ve arkadaşlarına da hilat giydirmiştir. Elçiler geri dönecekleri sırada, Moğol başkentine İzzeddin Keykavus ile Baycu Noyan'ın Aksaray civarında karşılaştığı ve İzzeddin'in yenilgiye uğradığı haberi gelmiştir. Bunu duyunca çok sinirlenen Mengü Han, Torumtay'ı çağırarak bu olayın ne anlama geldiğini sormuştur. Torumtay, sultanı uzun süredir görmediğini, izin verilirse gidip ne olduğunu öğrenebileceğini söylemiştir. Ancak Mengü bu cevaptan tatmin olmadığı için bir anda İzzeddin'i azletmeyi düşünmüştür. Bu konuda Tuğraî'nin görüşünü almış, Tuğraî de Mengü'ye Selçuklu ülkesini ikiye bölmelerini önermiştir. Bu öneriyi beğenen kağan Selçuklu ülkesini bir kez daha ikiye bölmüştür. Moğol denetiminden uzak olan Kızılırmak nehrinin batı kısımları II. İzzeddin Keykavus'a verilirken, Moğollar'a daha yakın olan Kızılırmak nehrinin doğu kısmı IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a verilmiştir.³³² Moğollar, ülkede belli bir gücü olan II. İzzeddin Keykavus'u azletmeyi göze alamamışlardır. Çünkü o dönemde Anadolu'da

³³¹ İbn Bibi, II, göst. yer; Erdem, *a.g.t.*, s. 133-134

³³² Turan, *Türkiye*, s. 508; Erdem, *a.g.t.*, s. 134-135

bir sorun çıkmasını istemiyorlardı. Fakat onu yakınlarından uzaklaştırmayı başarmışlardır.³³³

Karakurum'dan ayrılan heyet Anadolu'ya geldiklerinde iki sultan Tokat'ta savaşıyordu. Şemseddin Tuğraî, Tokat'ın nahiyelerinden Kab'da, sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve Alıncak Noyan'la görüştü. Rükneddin, Tuğraî'yi iyi bir şekilde ağırladıktan sonra ona Kırşehir iktasına ek olarak Eyüphisar bölgesini verdi. Tuğraî, Rükneddin ve Alıncak Noyan, İzzeddin'i çağırmak için elçiler gönderdiler. İzzeddin, bu çağrıya cevap vererek Konya'dan Aksaray'a geldi ve Taceddin Pervane'yi geldiğini haber vermek için Alıncak Noyan ve Kadagan'ın yanına gönderdi. Rükneddin de cevabını Melikü'l-Ümera Seyfeddin Torumtay'la gönderdi. Elçilerin gidip gelmeleri sonucunda ülkenin Mengü'nün yarlığına göre ikiye bölünmesi kabul edildi. Buna göre Kızılırmak'ın batısında bulunan topraklar sultan II. İzzeddin Keykavus'a, doğusunda bulunan topraklar ise sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a bırakıldı.³³⁴

³³³ Erdem, *a.g.t.*, s. 135

³³⁴ İbn Bibi, II, s. 154-155; Turan, *Türkiye*, s. 509; Erdem, *a.g.t.*, göst. yer; Claude Cahen, "The Mongols And The Near East", *A History of Crusades*, s. 726; Nejat Kaymaz, *Muîneddin Pervane*, Ankara 1970, s. 75

IV. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN İLHANLI DEVLETİ'NE TABİ OLMASI VE HÜLAGU'NUN DEVLETİ II. İZZEDDİN KEYKAVUS VE IV. RÜKNEDDİN KILIÇ ARSLAN ARASINDA TEKRAR İKİYE BÖLMESİ

Hülagu, Bağdat'ı ele geçirip Abbasi Halifeliği'ni ortadan kaldırdıktan sonra kendini bütün Orta ve Yakın Doğu'nun hakimi ilan etti ve ele geçirdiği ganimetlerin bir kısmını Mengü Han'a gönderdi. Suriye ve Mısır seferine çıkmadan önce bölgedeki bütün hükümdarlara haber gönderdi. Onlara artık kendisine tabi olduklarını, yarlık ve fermanları kendisinden alacaklarını bildirerek yanına çağırıyordu. Türkiye Selçuklu hükümdarları II. İzzeddin Keykavus ile IV. Rükneddin Kılıç Arslan da ona tabi olan ve yanına çağırıldığı hükümdarlar arasındaydı.³³⁵

Sultan II. İzzeddin Keykavus, Baycu Noyan'ın Bağdat kuşatmasıyla meşgul olmasından yararlanarak konumunu oldukça kuvvetlendirmiş ve Orta Anadolu'nun doğu bölgesine hakim olmuştu. İzzeddin, Hülagu'nun yanına gitmeden önce Sahib Fahreddin Ali'yi Emîr-i Dadlık makamından saltanat naibliği makamına getirerek ülke işlerini ona bıraktı. Daha sonra saltanat erkânıyla birlikte çok miktarda hazine ve sayısız hediyeyle yola çıktı.³³⁶ 7 Ağustos 1258'de Hülagu'nun huzuruna vardı. İzzeddin, Hülagu'nun kendisine Baycu Noyan'la savaşmasından dolayı kızgın olduğunu bildiği için üzerine at nalı işlenmiş bir elbise giyerek huzura çıktı ve Hülagu'dan af diledi. Hülagu, bu nal izlerinin ne olduğunu sorunca üzerindeki

³³⁵ Abû'l-Farac, II, s. 573; *Muhtasar*, s. 39; Erdem, *a.g.t.*, s. 165

³³⁶ Aksarayî, s. 45; Sümer, *a.g.m.*, s. 32; Kaymaz, *Muîneddin*, s. 75-76

Hülagu'nun atının ayak izleri olduğunu ve başına değer kazandırdığını söyledi. Bu sözler Hülagu'yu yumuşattı ve Hülagu hanımı Dokuz Hatun'un da ısrarları sonucunda İzzeddin'i bağışladı.³³⁷ Bu olay sonrasında Moğollar İzzeddin'e büyük izzet ve ikram göstermişler ve Hülagu, Mengü Han'ın payze ve yarlığını ona vererek Türkiye Selçuklu tahtını ona bırakmıştır.³³⁸

Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan da 11 Ağustos 1258'de, Tuğracı Sahib ve Muîneddin Pervane ile birlikte Hülagu'nun huzuruna çıktı. Hülagu, onlara da büyük ikram ve iltifatlarla bulundu. Ancak Rükneddin Mengü Han'dan gelen yarlık ve payzenin İzzeddin'e verilmesinden oldukça rahatsız olmuştu. Tam bu noktada Rükneddin'in naibi Muîneddin Pervane devreye girdi. Pervane, Hülagu'ya ülkenin ikiye bölünmesini önerdi ve yüksek ikna kabiliyetini kullanarak onu ikna etmeyi başardı.³³⁹ Hülagu, daha önce yürürlükte olan Mengü Han'ın yarlığına uyarak ülkeyi iki kardeş arasında paylaştırdı. Buna göre sultan II. İzzeddin Keykavus Kayseri sınırından Antalya sahiline kadar uzanan batı kısma hakim olacak ve Konya'yı başkent yapacaktı. IV. Rükneddin Kılıç Arslan ise doğu kısma Sivas'tan Sinop ve Samsun sahiline kadar uzanan Danişmendiye bölgesine hakim olacak ve Tokat'ı

³³⁷ Reşidüddin, II, s. 178-179; Sümer, *a.g.m.*, s. 33; Erdem, *a.g.t.*, göst. yer

³³⁸ İbn Bibi, II, s. 155; Aksarayî, göst. yer

³³⁹ Aksarayî, s. 45-46; Kaymaz, *Muîneddin*, s. 76; Bundan sonraki dönemde Muîneddin'in nüfûz ve kudreti daha da artmış ve Moğollar artık kendileri ile yapılacak temaslarda ondan başkasının gönderilmemesini istemişlerdir, Turan, *Türkiye*, s. 509

başkent yapacaktı (1258).³⁴⁰ Hülagu'nun Selçuklu sultanlarına bu kadar anlayışlı davranmasının nedeni, Suriye seferi öncesinde gücünü Anadolu için harcamak istememesiydi. Bu sorunu Suriye'nin fethini tamamladıktan sonra çözmek istiyordu. Ancak Haleb'i aldıktan sonra Mengü Han'ın öldüğünü ve Moğolistan'da taht kavgalarının başladığını öğrenince yerine Kit-Buka Noyan'a bırakarak Azerbaycan'a geri döndü. Böylece Anadolu'yu istila etme düşüncesini gerçekleştirilemedi.³⁴¹ Hülagu bu arada kendisine ödenecek vergi miktarını da belirledi. Buna göre Selçuklular 20 tümen yani 200 000 dinar nakit, 500 parça Antalya kumaşı ve renkli kumaş, 500 baş iğdiş at ve 500 baş katır ödemekle yükümlülerdi.³⁴² İki kardeş bu paylaşımından sonra Moğol karargahında barışmışlardır. Daha sonra Hülagu her ikisine de Tebriz'e gitmelerini ve orada Suriye ve Mısır'ın fethi için hazırlık yapmalarını buyurmuştur. Sultanlar Tebriz'e gelince Suriye'nin alınması için araç gereç hazırlamaya başlamışlardır. Her iki sultanın da devlet hazinesi boşaldığından hazırlıklar için Moğol hazinesinden 400 baliş yani 160 000 dinar borç almak zorundan kalmışlardır.³⁴³ Hülagu'nun Suriye seferine katılan iki sultan, Haleb'in alınışı sırasında onun yanında bulunmuşlardır. Hülagu, Suriye'yi tamamen ele geçirdikten sonra Mengü Han'ın ölüm haberi nedeniyle Azerbaycan'a geri

³⁴⁰ Abû'l-Farac, II, s. 573; *Muhtasar*, s. 39; Aksarayî, s. 46; Anonim Selçukname, s. 35; Sümer, *a.g.m.*, s. 33

³⁴¹ Erdem, *a.g.t.*, s. 167-168

³⁴² Aksarayî, göst. yer; Turan, *Türkiye*, s. 509-510; Sümer, *a.g.m.*, göst. yer, Kaymaz, *Muîneddin*, s. 76-77; Erdem, *a.g.t.*, s. 167

³⁴³ İbn Bibi, II, s. 155-156; Aksarayî, göst. yer; Kaymaz, *Muîneddin*, s. 77; Erdem, *a.g.t.*, göst. yer

dönmüştür. Yalnız Azerbaycan'a gitmeden önce yarlık ve payzeyi sultan İzzeddin'den alarak sultan Rükneddin'e vermiştir. Bu olaydan sonra iki sultan da iki yıllık bir aradan sonra kendilerine ayrılan topraklara geri dönmüşlerdir.³⁴⁴ İzzeddin'in naibi Şemseddin Tuğraî, sultanın dönüşünden sonra Hülagu'nun huzuruna giderek birçok yükümlülük üstlenmiş ve ondan çok miktarda borç almıştır. Moğollar'dan aldığı, vezirliğinin onaylandığını gösteren yarlığa dayanarak vezirlik maaşı olarak Kastamonu vilayetinin gelirlerine el koymuştur. Her iki sultanın da vezirliğini yapan Tuğraî, gittikçe güçlenmiş ve halka baskı yapmaya başlamıştır. Ölümü üzerine aldığı tedbirler ve yeni vergi alma yöntemleri hükümsüz kalmış ve aldığı borçların hepsi Selçuklu devletinin borçlarına eklenmiştir.³⁴⁵ Bu borçlar Selçuklu devletini tabilikten çıkarıp tam boyunduruk altına girmesine yol açacak süreci başlatmıştır.³⁴⁶ İzzeddin Keykavus, Şemseddin Tuğraî'nin ölümünden sonra vezirlik makamına Naib Fahreddin Ali'yi getirmiştir (1260).³⁴⁷ Dönemin en önemli devlet adamlarından biri olan Fahreddin Ali, otuz beş yıl vezirlik gibi zor bir görevi yürütmeyi başarmıştır. Onun zamanında devletin resmi dili Farsça olmuştur. Saltanat naibliğine Fahreddin Ali'nin onayıyla Eminateddin Mikail getirilmiştir.³⁴⁸ Aynı

³⁴⁴ İbn Bibi, II, s. 156; Aksarayî, göst. yer; Kaymaz, *Muîneddin*, s. 78-79

³⁴⁵ Aksarayî, s. 46-47; Turan, *Türkiye*, s. 510; Kaymaz, *Muîneddin*, s. 79-80

³⁴⁶ Erdem, *a.g.t.*, s. 169

³⁴⁷ İbn Bibi, II, göst. yer; Aksarayî, s. 47; Turan, *Türkiye*, göst. yer; Kaymaz, *Muîneddin*, s. 81

³⁴⁸ Aksarayî, s. 47-48

dönemde sultan Rükneddin'in vezirliğine Hülagu tarafından yine döneme damgasını vuran Muîneddin Pervane getirilmiştir.³⁴⁹

V. MENGÜ HAN'IN ÖLÜMÜ VE SELÇUKLULAR

A. Mengü Han'ın Ölümü

Mengü, Songlar'a karşı düzenlediği askerî seferde iken, Szechwan'daki Hochou kuşatması devam ettiği sırada, yaralanma sonucunda ya da iklimle ilişki kurulan bir hastalık nedeniyle 12 Ağustos 1259 tarihinde ölmüştür. Bu haber üzerine Songlar'a karşı düzenlenen hareketler sona erdirildi ve Mengü'nün bedeni defin için Moğolistan'a götürüldü.³⁵⁰ Burada Burhan Haldun Dağı'nda babası ve büyükbabasının yakınında bir yerde toprağa verildi. Mengü'nün dört oğlu vardı. Bunlardan Baltu ve Orengias baş hatunu Kuruktay'dan, Şireki ve Asutay ise cariyelerinden doğmuştu.³⁵¹

Mengü'nün ölümü ile Moğol İmparatorluğu'nun en mükemmel çağı sona ermiş ve karışık, yıkıcı ve kanlı iç savaşlar dönemi başlamıştır. Birleşmiş ve hızla genişleyen Moğol İmparatorluğu'nu yöneten son kağan olarak Mengü, modern tarihçiler tarafından son derece güçlü, kararlı ve adilane bir lider olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte taht için kendisinden sonra itiraz edilemeyen

³⁴⁹ İbn Bibi, II, göst. yer; Turan, *Türkiye*, s. 510-511; Kaymaz, *Muîneddin*, göst. yer

³⁵⁰ Allsen, *Möngke*, s. 218

³⁵¹ Howorth, I, s. 214

bir aday belirlememiş olması nedeni ile ölümünün ardından imparatorluğun dağılmasında önemli bir sorumluluğu vardır. Ondan sonra iki kardeşi Kubilay ve Arık Böke, 1260-1264 yılları arasında tahtı ele geçirmek için mücadele etmişlerdir.³⁵²

Onun devrinde insan gücü kaynağı ya da ekonomik ve teknolojik kaynaklar, ihtiyaç duyulması halinde geniş imparatorluk boyunca hemen harekete geçirilebiliyordu. Mengü, dış genişleme ile iç reformu başarılı bir şekilde birleştirmiştir. İdarî ve mali tedbirler sayesinde fetih faaliyetleri için gerekli olan kaynakları elde etmeyi başarmıştır.³⁵³

Mengü'nün saltanat dönemindeki önemli olaylardan biri, VII. Haçlı seferi için Orta Doğu'da bulunan Farnsa Kralı IX. Louis'in, Fransisken rahip Guillaume de Rubruck'u Mengü'nün yanına Moğolistan'a göndermesidir. İstanbul'dan hareket eden Rubruck, Sartak ve Batu'nun ordugahlarına uğradıktan sonra Moğolistan'a doğru yoluna devam etmiştir. 1254 Nisan'ında Karakurum'a ulaşan Rubruck, burada Mengü ile görüşmüş ve ona kralın mektubunu vermiştir. IX. Louis, mektubunda Mengü'den Suriye'deki Hristiyanlar'a yardım etmesini talep ediyordu. Mengü, mektuba verdiği cevapta Fransa kralının Ezelî Tanrı ve Kaan'ın adına kendisini metbû tanımasını istiyordu. Rubruck, 1254 Ağustos'unda Mengü'nün cevabını götürmek üzere Karakurum'dan ayrılmıştır. Dönüş yolunda kendisi gibi Mengü'yü ziyarete giden Kilikya Ermeni kralı I. Hetum ile karşılaşmıştır. Mengü'nün kabul

³⁵² Allsen, *Möngke*, s. 218

³⁵³ *a.g.e.*, s. 219-220

ettiği Hetum, ondan bir yarlık alarak ülkesine geri dönmüştür.³⁵⁴ Bu dönemde doğulu Hristiyanlar, Moğollar'ı Müslümanlar'a karşı kıskırtmak için ellerinden geleni yapmışlar, ancak olumlu bir sonuç alamamışlardır.

Mengü, Nesturî olan annesi Sorgaktani'ye karşı duyduğu saygıdan dolayı Hristiyanlık'a karşı özel bir himaye göstermiştir. Danışman olarak seçtiği kişi de Nesturî bir Hristiyan olan Kerayitli Bulgay idi.³⁵⁵ Ancak bu hoşgörü sadece Hristiyanlık'la sınırlı değildi. Mengü, Budizm ve Taoizm'e karşı da aynı ilgiyi göstermiştir. Onun zamanında hahamlar hariç bütün dinlerin din adamları eskiden olduğu gibi bütün vergilerden muaf tutulmuşlardır. Mengü, dinî hoşgörüsü yanında her bölgeyi mahallî adetlerine ve millî karakterlerine göre idare etmeye özen göstermiştir. Sarayındaki kalem odasına her dinin ve milletin temsilcisinden insanı almış, herhangi bir bölgeye yazılan fermanlar o bölge halkının dili ve alfabesiyle yazılmıştır.³⁵⁶

Mengü, Moğol Hanı olarak seçilmesine büyük yardımı olan, neredeyse onu kendi elleri ile han yapan Batu ile hukuken değilse bile fiilen iktidarını paylaşmıştır. Batu Han, Balkaş Gölü'nün batısında bağımsız bir şekilde hareket etmiştir.³⁵⁷ Batu, Azerbaycan üzerindeki tasarruf hakkını da kullanmış ve 1255 yılındaki ölümüne

³⁵⁴ Grousset, *a.g.e.*, s. 312, 315-317; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri*, C. III, çev. Fikret Işıltan, s. 252-254

³⁵⁵ Grousset, *a.g.e.*, s. 312

³⁵⁶ Barthold, *Türkistan*, s. 522-523

³⁵⁷ Grousset, *a.g.e.*, s. 311

kadar Moğollar'ın batıdaki ilk ilhanı kabul edilmiştir.³⁵⁸ Batu'nun ölümüyle Mengü, Moğol İmparatorluğu'nun tek hakimi olmuştur.³⁵⁹

Mengü, Cengiz Han'ın Moğol Yasaları'na hep sadık kalmış ve bu yasaları uygulamayı görev kabul etmiştir. Kardeşleri Hülagu ve Kubilay ile birlikte Moğol İmparatorluğu'nu düzenlemeye ve eski gücüne ulaştırmaya çalışmıştır.³⁶⁰

Kişilik olarak Mengü, sert bir yapıya sahipti. Güyük oldukça hovarda olmasına rağmen o, israf ve aşırılıktan nefret ediyordu. Tek bilinen israfı, Parisli esnaf Guillaume Boucher'a Karakorum'da inşa ettirdiği 42 farklı içki sunabilen büyük bir çeşmeydi. Kaynaklar Mengü'nün asık yüzlü ve ciddi biri olduğunu, iş konusunda ise çalışkan ve gayretli olduğunu belirtmektedir. Eleştirel bakışı ve disiplini, onu yeterli tecrübesi olmamasına rağmen yetenekli bir yönetici yapıyordu. Hem zeki hem de çabuk kavrayan biriydi. Reşidüddin onun Öklid problemlerinden bazılarını çözdüğünü iddia eder. Mengü, eski Moğol adet ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte esnek ve mantıklı bir liderdi.³⁶¹ Ayrıca adil, seleflerine göre daha kültürlü ve entellektüel bir kişiydi.³⁶² Kendi ürettiği politikaları yetersiz bulduğunda

³⁵⁸ Abdülkadir Yuvalı, "XIII. Yüzyılda Ön Asya'daki Siyasî Bloklaşma", *TK*, C. 23, S. 262, s. 115

³⁵⁹ Grousset, *a.g.e.*, göst. yer

³⁶⁰ Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, Kayseri 1994, s. 43

³⁶¹ Allsen, *Möngke*, s. 29-30

³⁶² Roux, *a.g.e.*, s. 135

memurlarının tavsiyelerini dikkate alırdı. Mengü devrinde imparatorluğu yöneten yönetim de imparatorun kendisi gibi çok çalışıyordu, etkiliydi ve başarılıydı.³⁶³

Mengü, Cengiz Han'dan sonraki Moğol kağanlarının en çok dikkat çekenidir. Eğer daha uzun süre yaşamış ve halefleri onun politikasını devam ettirebilmiş olsalardı, Moğol İmparatorluğu şüphesiz çok daha uzun süre yaşayabilirdi.³⁶⁴

B. Mengü Han Öldüğü Dönemde Türkiye Selçuklu Devleti'nin Durumu

Mengü Han ölümü Yakın Doğu'daki siyasî dengelerin tamamıyla değişmesine neden olmuştur. Bölge açısından en önemli sonucu Moğol ilerleyişinin sona ermesidir. Bundan sonra bölgede yeni Moğol fetihleri değil de, iki Moğol Devleti, İlhanlı Devleti ve Altın Orda Devleti arasındaki rekabet ve mücadele ön plana çıkmaya başlamıştır. Müslüman olan Altın Orda Devleti, İlhanlı Devleti'ne karşı yine kendisi gibi Müslüman olan Mısır'daki Memlük Devleti ile işbirliği yapmıştır. Türkiye Selçukluları'nın durumunda ise fazla bir değişiklik olmamış, zaten var olan Moğol baskısı her geçen gün daha da artmış ve bu, devletin yıkılışına kadar devam etmiştir.

Hülagu, Rükneddin'in vezirliğine Muineddin Süleyman'ın atandığına dair bir yarlık göndermiştir. Daha sonra Selçuklular'daki alacaklarını karşılamak için başkadı (Kadıü'l-Kudat) Mucireddin Harezmî'nin oğlu Emir Taceddin Mu'tez'i Anadolu'ya

³⁶³ Allsen, *Möngke*, s. 30

³⁶⁴ Grousset, *a.g.e.*, s. 311

göndermiştir. Pervane ise boş durmamış II. İzzeddin Keykavus'u ortadan kaldırmak için Alıncak Noyan'a onun aleyhinde şikayet mektupları yazmıştır. Mu'tez ve Tüklük Bahşi Anadolu'ya gelmişler ve o sırada Kubadâbad'da bulunan İzzeddin'den alacaklarını istemişlerdir. İzzeddin, beylerbeyi Kondistabl Rumî'nin sözüne inanarak vergiyi ödemekte gevşeklik göstermiştir. Onlara önce ülkesi yollarının üzerinde olan Rükneddin Kılıç Arslan'ın vergisini almalarını, kendilerinin ise daha sonra ödeyeceklerini söylemiştir. Moğol elçileri bu söz üzerine Rükneddin'in ülkesine gitmişlerdir. Pervane onları iyi bir şekilde karşılayıp, ağırladıktan sonra Mu'tez'e, İzzeddin'in Konya'yı terk ederek Antalya'ya gittiğini orada Uc Türkmenleri ile birleşerek isyan etme niyetinde olduğunu söylemiştir. Bu sırada Uc Türkmenleri'nin emiri Mehmed Bey beylerbeyi Kondistabl'a duyduğu düşmanlık nedeniyle sultana isyan başlatmış, Antalya ve Alanya arasında onun emirleriyle savaşmış ve sultanın emirlerini yenmişti (1261). Bunun üzerine Mu'tez durumu Hülagu'ya bildirdi. Hülagu, II. İzzeddin Keykavus'a gönderdiği yarlıkta ona borcunu ödemediği için oldukça kızgın olduğunu ve nereye saklanırsa saklansın elinden kurtulamayacağını bildiriyordu. İzzeddin hüküm eline ulaştığı zaman bunun Pervane'nin hilelerinden kaynaklandığını anlamış ve durumu düzelterek, vergi toplamak için Uc ve Antalya taraflarından Konya'ya gelmiştir. Hülagu ise Alıncak Noyan'ı oldukça kalabalık bir askerle Anadolu'ya göndermiştir. Pervane, Rükneddin Kılıçarslan ile birlikte Erzincan sınırına Alıncak Noyan'ı karşılamaya gitmiştir. Bunlar daha sonra birlikte Aksaray'a yönelmişler, ancak Pervane Aksaray'a varmadan önce Sahip Fahreddin Ali'ye haber göndererek onunla vezirliği Fahreddin'e bırakmak kaydıyla gizli bir

antlaşma yapmıştır. Böylece Rükneddin'in cephesi güçlenmiş ve Fahreddin Ali durumu İzzeddin'e haber vermeyerek ona ihanet etmiştir.³⁶⁵

Konya'ya gelen İzzeddin ise Memlük Sultanı Baybars'a yardım için elçi göndermiştir. Baybars kendisine Anadolu'da büyük imtiyazlar veren İzzeddin'e, Emir Nasireddin Silahdar komutasında 300 kişilik bir kuvvet göndermiştir.³⁶⁶

Hülagu, kendine gelen şikayetler neticesinde İzzeddin Keykavus'u yanına çağırılmış, ancak sultan her zaman olduğu gibi kendi gitmeyip saltanat naibi Yavtaş'ı göndermiştir. Moğol elçileri ile birlikte yola çıkan Yavtaş, Rükneddin Kılıç Arslan'a ait bulunan Erzincan'a vardığı zaman Hristiyanlar'ın "haçı suya atma" bayramını büyük bir coşkuyla kutladıklarını görmüş ve bu duruma engel olamadığı için büyük kızgınlık duymuştur. İşte Yavtaş'ın bundan dolayı İzzeddin'i, Moğollar'a ve kardeşi Rükneddin'e karşı kışkırttığı rivayet edilmektedir.³⁶⁷

Muineddin Pervane II. İzzeddin Keykavus'un Memlükler'le işbirliği çabalarını öğrenmişti. Hemen bu durumu Alıncak'a haber verdi ve derhal birlikte Konya'ya doğru harekete geçtiler. Pervane, daha önce de belirtildiği üzere yolda iken Fahreddin Ali'yi kendi tarafına çekmiş, bundan haberi olmayan İzzeddin de barışı sağlayabilmek amacıyla onu Aksaray'a göndermişti. Fahreddin Ali Aksaray'a

³⁶⁵ İbn Bibi, II, s. 156-157; Aksarayî, s. 49-51; Anonim Selçukname, s. 35; Kaymaz, *Muîneddin*, s. 82-84; Turan, *Türkiye*, s. 511-513

³⁶⁶ Turan, *Türkiye*, s. 514; Cahen, *Osmanlılar*, s. 272; Erdem, *a.g.t.*, s. 171

³⁶⁷ Turan, *Türkiye*, s. 512

vardığı zaman vezirlik makamını hazır buldu ve Rükneddin'le müttefik oldu. Olaylardan habersiz olan İzzeddin ise otağını Konya'nın dışındaki Ruzbe ovasında kurarak Fahreddin'den gelecek haberi beklemeye başladı. Alıncak, Rükneddin ve Pervane gece Aksaray'dan yola çıkmışlar, sabahleyin de Obruk Hanı'na varmışlardı. Kendisine kurulan tuzağı fark eden İzzeddin hemen Konya'ya döndü ve yanına aldığı eşyalarla birlikte Antalya'ya doğru hareket etti. Sabah olunca Ruzbe ovasına gelen Alıncak Noyan ve Pervane boş otağla karşılaşınca İzzeddin'in kaçtığını anladılar. Onu takip ettilerse de ele geçirmeyi başaramadılar.³⁶⁸

İzzeddin'in kaçmasından iki gün sonra IV. Rükneddin Kılıç Arslan Moğol askerleriyle birlikte Konya'ya gelerek saltanat tahtına oturdu. İzzeddin'in bıraktığı bütün mallara Hülagu adına el konuldu ve hazinede bulunan her şey koruma altına alındı. Moğollar'ın alacakları Tüklük Bahşi ve Bahaeddin Şahinşah tarafından ayrıldı. Yönetimde rakipsiz kalan Rükneddin kışlamak için Kütahya'nın Altuntaş köyüne, Alıncak Noyan ise Akşehir'in Karayük (Kara Hüyük) köyüne gitti. O esnada II. İzzeddin Keykavus'un önemli komutanlarından olup Seferihisar (Sivrihisar) da önemli bir güce sahip bulunan Ali Bahadır Sultan Rükneddin ile Moğol ordusuna gece baskını düzenlemek istedi. Fakat gece yolunu şaşırdı, sabahleyin de Selçuklu-Moğol ordusunun öncü birlikleriyle karşılaştı. Savaş sonunda

³⁶⁸ İbn Bibi, II, s. 158-159; Aksarayî, s. 51-53; Kaymaz, *Muîneddin*, s. 85-86; Turan, *Türkiye*, s. 513

Ali Bahadır yenilerek uclara sığındı. Bunu öğrenen İzzeddin Kılıç Arslan ümitsizliğe kapıldı ve Kondistabl'ı Bizans imparatoruna göndererek sığınma hakkı talep etti.³⁶⁹

II. İzzeddin Keykavus³⁷⁰ un saltanatı kaybetmesinde en büyük etken, Moğollar'a karşı yaptığı kişisel hataları ve tutarsız davranışları olmuştur. Anadolu'ya daha yakın olabilmek ve tekrar geri dönmek istediği için Mısır yerine Bizans'a sığınmıştır. Anadolu'da bundan sonraki dönemde, Moğollar'ın adeta Anadolu'daki temsilcisi olan Muineddin Süleyman'ın 1277 yılına kadar sürecektir olan despotluğu ve Türkmen hareketleri etkili olacaktır.³⁷¹

Mengü Han döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nin başındaki iki önemli şahsiyetin yani Sultan II. İzzeddin Keykavus ile Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın bundan sonraki durumlarına bakacak olursak: Moğollar'a karşı Türkmenler'in destekleyicisi olan İzzeddin Keykavus önce, Antalya'dan sığınma talebini kabul eden Bizans imparatoru Mikhail Palaiologos'un yanına İstanbul'a gitmiştir. Ancak İzzeddin'i ele geçirmek isteyen Moğollar bu konuda Bizans'a baskı yapınca Palaiologos onu tutuklatarak hapse atmıştır. İzzeddin'i Bizans'ın elinden kurtaran kişi, dönemin önemli simalarından biri olan Altın Orda Hanı Berke

³⁶⁹ İbn Bibi, II, s. 159-160; Aksarayî, s. 53,56; Anonim Selçukname, s. 36; Kaymaz, *Muîneddin*, s. 86-87; Turan, *Türkiye*, s. 513

³⁷⁰ II. İzzeddin Keykavus dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Suat Bal, "*II. İzzeddin Keykavus Dönemi (1246-1262)*", AÜDTCF, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004

³⁷¹ Erdem, *a.g.t.*, s. 174

olmuştur. Berke, ona Kırım'da çeşitli yerleri dirlik vermiş ve İzzeddin bundan sonra nisbeten daha huzurlu bir yaşam sürmüştür. Bununla birlikte ülkesine bir daha geri dönememiş ve gurbette ölmüştür (1279-1280). Her zaman Moğol yanlısı bir tutum sergileyen Rükneddin Kılıç Arslan ise, zamanla Muîneddin Pervane ile ters düşmüştür. Devlete tek başına hakim olmak isteyen Pervane Moğollar'ın da onayını alarak Rükneddin'i öldürtmüştür. İki kardeş Moğollar'a karşı birlikte hareket etmemelerinin cezasını ağır ödemişler, biri gurbette bir hayat sürmek zorunda kalırken diğeri de genç yaşta öldürülmüştür.

III. BÖLÜM

SELÇUKLU-MOĞOL İLİŞKİLERİNİN DİĞER YÖNLERİ

I. KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kültür hayatı, Moğollar Anadolu'ya gelmeden önceki dönemde klasik İslam medeniyeti şeklindeydi. Resmi dil Arapça idi ve yazılan eserler genelde bu dilde yazılıyordu. Konya, Kayseri ve Sivas gibi dönemin büyük kentlerinde bulunan medreselerde dini ilimlerle birlikte fen ilimlerinin eğitimi de veriliyordu.³⁷² Türkiye Selçuklu hükümdarları ülkelerinin fıkri ve kültürel alanda gelişmesi, şehirlerinin birer cazibe merkezi haline gelmesi için büyük çaba harcamışlardır. Türk, Arap ve Fars kökenli alimleri, mutasavvıfları, şair ve edipleri etraflarına toplayarak, onlara eserler yazdırmak için her türlü imkanı hazırlamışlardır. Bu çabalar sonucunda İran'dan ve Arap ülkelerinden gelen önemli kişiler, başta başkent Konya olmak üzere Kayseri, Kırşehir, Tokat, Sivas gibi şehirlere yerleşmişlerdir.³⁷³

³⁷² Erdem, *a.g.t.*, s. 425

³⁷³ Ahmet Yaşar Ocak, "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Tasavvufi Düşünce", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I (Sosyal ve Siyasal Hayat)*, (ed. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2006, s.429; Ahmet Kartal, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Şiir ve Şairler", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I (Sosyal ve Siyasal Hayat)*, (ed. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2006, s. 493

Moğol öncesi dönemdeki Selçuklu sultanları içinde I. Alaeddin Keykubad'ın şiiri, edebiyatı ve sanatı himaye etmesi bakımından ayrıcalıklı bir yeri vardır. Türkçe'den başka Arapça, Farsça ve Rumca da bilen Keykubad, İbn Bibi'nin kaydettiğine göre Gazâlî'nin Kîmyâ-yı Sa'âdet ile Nizâmü'l-Mülk'ün Siyerü'l-Mülûk (Siyâset-nâme) ununu okumuştur. Ayrıca meliklerin tarihlerini ve eski padişahların huylarını anlatan kitapları okumaktan hoşlanırdı.³⁷⁴

Moğollar'ın Yakın Doğu'ya gelmeleri ve Türkiye Selçuklu Devleti'ni tabiiyeti altına almalarının kültürel alanda üç etkisi olmuştur. İlk olarak, birbirinden kopmuş olan ülkede Moğollar'ın etkisiyle siyasal birlik sağlanmıştır. İkincisi, İranlı görevliler Moğol askerlerinin arkasından Anadolu'ya gelmişler ve karşılığında önemli konumlarda bulunan Selçuklular İran'daki İlhanlı sarayına gitmişlerdir. Bu iki etki Anadolu'daki İran nüfûzunun artmasına sebep olmuştur. Anadolu'ya gelen İranlılar Konya, Kayseri, Sivas gibi büyük şehirlerde koloniler meydana getirmişlerdir. Üçüncüsü ise Türkmenler arasında Selçuklu-Moğol yönetimine tepki olarak meydana gelen hareketin, hem politik-toplumsal hem de manevî yönlerinin olmasıdır.³⁷⁵

³⁷⁴ Kartal, *a.g.m.*, s. 496

³⁷⁵ İlyas Kamalov, “ Moğol İstilas ve Anadolu Kültürüne Tesirleri “ , *TDA*, S. 140 (2002), s. 172

XIII. yüzyıldaki Moğol istilası sonucunda İran, Irak ve Türkistan'dan kaçan birçok alim, şair, sûfî ve Türkmen dervişi de Anadolu'ya gelmişti.³⁷⁶ Bunlar Anadolu'da tasavvufî düşüncenin gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Büyük kültür merkezlerinden gelenler Necmeddin Kübrâ ve tarikatının tasavvuf anlayışını benimsemişlerdi. Kırsal kesimden gelenler ise Ahmed Yesevî'nin tasavvuf düşüncesine bağlılardı. Evhadeddin Kirmânî, Mevlânâ Celâleddin'in babası Bahâeddin Veled, Burhaneddin Tirmizî, Necmeddin Râzî (Dâye) bu dönemde tasavvuf alanında en dikkat çeken şahsiyetlerdir.³⁷⁷ Selçuklu ülkesine gelenlerle birlikte ülkede kültürel anlamda bir hareketlilik yaşanmaya başladı. Çok sayıda göçebe unsurun gelmesi sonucunda kent kültürünün ve hayat tarzının hakim olduğu Selçuklu ülkesinde kırsal kesimin kültürü ve hayat tarzı ağır basmaya ve topluma onların inançları hakim olmaya başladı.³⁷⁸ Bununla birlikte büyük sûfî Mevlânâ Celâleddin'in temellerini attığı, özellikle yüksek tabakadaki insanlara hitap eden ve İran mistisizminden etkilenen entellektüel düzeyde bir akım olan Mevlevîlik de bu zamanda gelişmeye başlamıştır. Mevlânâ hayatta iken düşünce ve görüşlerini bir tarikat halinde teşkilatlandırmamıştı. Mevlevîlik onun 1273 yılındaki ölümünden sonra özellikle oğlu Sultan Veled'in halife olmasıyla bir tarikat haline dönüşmeye

³⁷⁶ Faruk Sümer, “ Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi? “ , *Belleten*, C. XXIV, S. 96, s. 574; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 2009, s. 232

³⁷⁷ Ocak, *Tasavvufî Düşünce*, s. 430

³⁷⁸ Erdem, *a.g.t.*, s. 426; Kamalov, *a.g.m.*, s. 172; Bu dönemin kültür hayatı ile ilgili özellikle Ahmed Eflâkî'nin Âriflerin Menkıbeleri adlı eserinde önemli bilgiler bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, C. I-II, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1973

başlamıştır. Mevlânâ, küçük yaşta iken babası Bahaüddin Veled ile birlikte Moğollar'ın önünden kaçarak Anadolu'ya gelmiş ve Konya'ya yerleşmişti. O, tasavvufî düşüncelerini ve anlayışını ortaya koyan Divan-ı Kebîr, Mesnevî, Fîhi mâ fih, Rubaiyat, v.b. eserlerini Anadolu'nun Moğol tabiyyetine girdiği zamanda yazmıştır.³⁷⁹ Eserleri, Farsça yazılmış olmalarına rağmen sadece o devirdeki yüksek tabakadaki zümreyle sınırlı kalmamış, Türkmen çevrelerini de etkilemiştir. Onun müridleri Moğol hakimiyeti döneminde oldukça artmıştır. Bu durum bize onun o dönemdeki sosyal ve iktisadî bunalımlar nedeniyle bir teselli kaynağı olarak görüldüğünü kanıtlamaktadır.³⁸⁰ Selçuklu kent çevresini ve özellikle yönetici kesimi etkisi altına alan Mevlevîliğin temelinde mücadele anlayışı yoktu. Bu nedenle Mevlevîler Moğollar'a karşı husûmet duymamışlar ve zaman zaman onlarla birlikte hareket etmişlerdir.³⁸¹ Eflakî, eserinde Sultan II. İzzeddin Keykavus ile Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı Mevlevî tarikatı mensubu olarak göstermektedir. Moğol baskısının özellikle saray üzerinde etkili olduğu bu devirde sultanlar Mevlevîlik'i manevî bir sığınak olarak görüyorlardı.³⁸²

Bu dönemde Anadolu'nun kültür yapısını etkileyen yeni zümreler ve düşünce akımları da artmıştı. Bunların en önemlileri Rûfâîlik, Bektaşîlik ve Babaîlik'tir. Bu grupların etki alanları daha çok kırsal kesim üzerinde idi. Bunların taraftarlarının

³⁷⁹ Köprülü, *a.g.e.*, s. 270-272; Erdem, *a.g.t.*, s. 426-427; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 521-522; Ocak, *Tasavvufî Düşünce*, s. 433

³⁸⁰ Ocak, *Tasavvufî Düşünce*, göst. yer

³⁸¹ Köprülü, *a.g.e.*, s. 272; Erdem, *a.g.t.*, s. 447

³⁸² Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı*, Konya 1977, s. 27

çoğunluğu Türkmenler'di. Türkmenler, Selçuklu kentlerinde dışlanmalarına rağmen liderlerinin izinde kendi kültür, gelenek ve dillerini koruma ve yayma mücadelesi veriyorlardı.³⁸³ Hacı Bektaş Veli ve Ahi Evren bu grubun önemli şahsiyetleri arasındadır. Ancak XI. yüzyılda kurulacak olan Bektaşîlik tarikatına adını veren Hacı Bektaş'ın ayrı bir yeri vardır. Hacı Bektaş da XIII. yüzyıldaki Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya gelenler arasındadır. Sağlığında fazla tanınmayan biri olan Hacı Bektaş'a bugünkü şöhretini kazandıran Bektaşîlik tarikatı olmuştur.³⁸⁴ Sünnî akidelere pek uymayan Kalenderî, Babaî ve Bektaşî zümresinden olan Türkmen dervişleri de İlhanlı sarayı tarafından korunuyordu. Bunun sonucunda bu Türkmen şeyh ve dervişlerinin gücü oldukça artıyor ve dünya görüşleri yayılıyordu. Bu zümreler Moğol tahakkümünden sonra artmış ve Selçuklu toplumunda yozlaşma ve çözülme süreci başlamıştır.³⁸⁵

Bu dönemde Türkmenler ana dilleri olan Türkçe'ye sahip çıkmaya başlamışlardır. Bunda Türkçe'nin Moğol tahakkümünün yanında İlhanlılar devrinde kullanılmasının da büyük payı vardır.³⁸⁶ Anadolu'daki Fars dili ve kültürü gerilemeye başlamış ve şuurlu bir şekilde Türkleşme başlamıştır.³⁸⁷

³⁸³ Erdem, *a.g.t.*, s. 428

³⁸⁴ Ocak, *Tasavvufî Düşünce*, s. 435

³⁸⁵ Erdem, *a.g.t.*, s. 432-433; Kamalov, *a.g.m.*, s. 173

³⁸⁶ Erdem, *a.g.t.*, s. 434

³⁸⁷ Gür, *a.g.e.*, s. 223

Tarih alanındaki etkileşim belki de kültürel etkileşimin en önemlisidir. Tarihçilik yazımı İlhanlılar devrinde büyük bir gelişme göstermiş, bu durum Anadolu’da Türkiye Selçuklu tarihinin yazılması düşüncesinin uyanmasına neden olmuştur.³⁸⁸

II. İDARÎ İLİŞKİLER

Moğol istilası öncesinde Anadolu Selçuklu Devleti özellikle Sultan I. Alaeddin Keykubad döneminde siyasî, iktisadî ve kültürel açıdan en görkemli dönemini yaşıyordu. Anadolu’da Türk birliği kurulmuş, en önemli rakip kuvvetler mağlup edilmiş ve çevredeki ikinci dereceden bütün siyasî teşekküller tabiyyet altına alınmıştı. Hatta Moğollar bile bu devleti istila etmek konusunda acele davranmamışlardı.³⁸⁹

Türkiye Selçuklu Devleti, Moğol tahakkümü altına girdikten sonra batıda İlhanlı Devleti’nin kurulması ile birlikte Moğol kaanı namına bunlara tabi olmuşlar ve Sultan’ın da dahil olduğu bütün büyük mansıblar İlhanlı hükümdarı tarafından yarlık ve payzelerle atanmaya başlamıştır. Bu payze altın başlı olurdu. Selçuklu hükümdarlığı II. İzzeddin Keykavus’tan alınıp IV. Rükneddin Kılıç Arslan’a verildiği zaman Rükneddin’e altın başlı payze verilmişti. Ülke iki kardeş arasında bölündüğü zaman ise İzzeddin’in elindeki payze Moğollar’a muhalefet ettiği için alınmıştı. İzzeddin, Hülagu’nun hanımı Dokuz Hatun’un araya girmesi ile affedilerek

³⁸⁸ Erdem, *a.g.t.*, s. 436

³⁸⁹ Kaymaz, *Anadolu Selçukluları*, s. 94; Kamalov, *a.g.m.*, s. 175

Konya'ya, kardeşi Rükneddin ise Tokat'a hükümdar olarak gönderilmişlerdir.³⁹⁰ Moğol idaresi, hem Selçuklu görevlilerini kendi belirliyor hem de bir naibi kendisini temsilen Anadolu'ya gönderiyordu. Bazen de malî ve askerî işlere aynı görevliler atanıyordu. Ancak Moğollar daha sonraki dönemlerde iki mansıbın bir kişide toplanmasının zararlarını görerek idarî yönetimi ikiye bölmüşlerdir. Moğollar, Anadolu'da genellikle üç tümenlik bir askerî kuvvet bulunduruyorlardı. Bunların görevi iç güvenliği sağlamakla birlikte Memlükler'e karşı Anadolu'yu savunmaktı. Selçuklular, İlhanlılar bir savaşa girdikleri zaman onlara yardımcı kuvvet göndermek zorundalardı. Anadolu'daki Selçuklu vezirini İlhan'ın onayını almak suretiyle İlhanlı veziri seçiyordu.³⁹¹

Selçuklular'ın Moğol hakimiyeti altına girmesinden sonra metbular Anadolu'ya kendi hukuk sistemlerinin uygulanması için “ yargıcı “ adını verdikleri hukukanları göndermişlerdir. Bu görevliler Anadolu'da bulunan Moğollar'la birlikte Selçuklu devlet adamlarını ve memurlarını Cengiz Han yasalarına göre yargılamışlardır. Bazı Selçuklu sultanları ve emirleri de Moğol yasalarına göre suç işledikleri iddiasıyla yargıcılar tarafından yargılanmışlardır. Yargıcıların Sultan ve büyük emirlere ceza verme yetkisi yoktu. Bu kişiler bir suç işledikleri zaman İlhan'ın katına çağrılıyorlar ve orada kurulan mahkeme tarafından yargılanıyorlardı.³⁹²

³⁹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, İstanbul 1941, s. 33-34

³⁹¹ Erdem, *a.g.t.*, s. 442-443

³⁹² *a.g.t.*, s. 443-444

Moğollar'ın Anadolu'da uyguladıkları sistemden biri de ülkeyi siyasî olarak iki veya üçe bölerek her birinin başına bir Selçuklu hanedan üyesini getirmek olmuştur. 1249-1255 yılları arasında uygulanan bu sistemle Selçuklu ülkesi II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğulları II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve II. Alaeddin Keykubad arasında üçe bölünmüştür. Selçuklu Devleti'nin yıkılmasına neden olabilecek olan bu sistem Atabek Celâleddin Karatay'ın dirayetli yönetimi sayesinde atlatılmıştır. Daha sonraki dönemde Mengü Han ve ondan bir süre sonra da Hülagu, Anadolu'nun Sultan II. İzzeddin Keykavus ve Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan tarafından yönetilmesi için yarlıklar yayınlamışlardır. Bu uygulamalar Selçuklu Devleti'nin merkezî yapısını oldukça zarar vermiştir.³⁹³

Eyalet idaresi ile ilgili olarak ise Türkiye Selçukluları'nda eyalet şehzadelere tevdi edilir, yanlarına da yardımcı olarak “ Atabek “ ünvanlı bir emir verilirdi. Moğol istilasından sonra ise Anadolu'daki vilayet yönetimi daha çok emirlerin insiyatifine geçmiştir. Bu dönemde her emir valilik yaptığı vilayeti kendi mülkiyeti haline getirerek buraların idaresinin babadan oğula geçmesini sağlamıştır.³⁹⁴

1190'larda Anadolu topraklarında Selçuklu idaresi altında on iki vilayet vardı. Bunlar; Konya, Kayseri, Sivas, Malatya, Niksar, Elbistan, Niğde, Amasya, Ankara, Uluborlu, Konya Ereğlisi ve Aksaray'dı. Bunlara daha sonra Antalya, Erzincan, Kastamonu, Karaman, Ahlat, Erzurum ve Sinop gibi merkezler de katılmışlardı. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol hakimiyeti altına girmesinden sonra ise

³⁹³ Erdem, *a.g.t.*, s. 444-445

³⁹⁴ *a.g.t.*, s. 445

Anadolu sekiz eyalete ayrılmıştır. Bunlar; Ahlat, Erzurum, Oltu, Erzincan, Diyarbakır, Sivas, Danişmendiyye, Kayseri ve Konya'dır.³⁹⁵

III. İKTİSADÎ İLİŞKİLER

Alaeddin Keykubad zamanında Moğol tabiiyeti altına girmeyi kabul ederek haraç vermeyi kabul eden Türkiye Selçukluları, 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı sonrası yapılan antlaşma ile Moğol metbûluğunu kabul ederek haraçgüzar olmuşlardır. Buna göre Moğollar'a Selçuklular'ın iç işlerine karışmamak kaydıyla yıllık 360 000 dinar para ile belirli miktarda köle, at, koyun ve değerli mallar ödenecekti. Ayrıca Moğol elçilerinin gidiş geliş masraflarını da Selçuklular karşılayacaklardı. Bununla birlikte emirler arasındaki çekişmelerin daha da artması ülkeyi iktisadî ve siyasî yönden zor duruma düşürdü. Selçuklular, gerçekten çok az bir meblağ olan yıllık haracı bile Moğollar'a ödeyemez hale geldiler. Anadolu'dan sorumlu olan Baycu Noyan Türkiye Selçukluları'na sık sık elçiler göndererek alacaklarını istemiş, haracı bile ödeyemeyen hazine buna bir de elçilerin masrafları eklenince tamamen iflas etmiştir. Masrafları zengin emirler karşılamışlar, ancak bunun karşılığında bir il ya da mülkü ıkta olarak alarak yine devleti iktisadî açıdan zor duruma düşürmüşlerdir.³⁹⁶

Üç kardeşin ortak saltanatı döneminde Türkiye Selçuklu Devleti'nde iktisadî açıdan kötü gidiş devam ediyordu. Karakurum'daki büyük Moğol kaanlarına

³⁹⁵ Erdem, *a.g.t.*, s. 447

³⁹⁶ *a.g.t.*, s. 450-451

gönderilen elçilerin yanlarında götürdükleri kıymetli hediyeler ve sultanların eğlence merakları nedeniyle oluşan kötü durum karşısında Selçuklu devlet adamları, Moğollar'ın katına giderek ya da sık sık elçiler göndererek Moğol kaanından af dilemişlerdir.³⁹⁷

Mengü, Moğol Hanı olduğu zaman yapmaya başladığı reformlar çerçevesinde Moğol hakimiyeti altında olan her yerde nüfus sayımı yaptırdı. Vergileri düzenleyerek miktarını artırdı. Ancak malî açıdan oldukça zorlanacaklarını anlayan Selçuklu devlet adamları, bu duruma bir çözüm bulabilmek amacıyla hemen bir heyet hazırlayarak Mengü'ye gönderdiler. Heyet, Mengü'den nüfus sayımı ile serşomare almaması konusunda bir yarlık almayı başardı.³⁹⁸

Moğollar'a karşı 1256 yılındaki Sultan Hanı Savaşı'nı da kaybeden Türkiye Selçukluları bundan böyle Moğollar'a karşı ödeyecekleri yıllık haraçtan başka Baycu idaresinde Anadolu'da devamlı kalmak için gelen Moğol ordusunun masraflarını da karşılamak zorunda kalmışlardır.³⁹⁹

1258 yılında İran'da İlhanlılar Devleti'ni kuran Hülagu, Yakın Doğu'da Moğol tabiiyetinde bulunan devletlerin artık kendisine tabi olduklarını bildirdi ve tabi devletlerin hükümdarlarını huzuruna çağırdı. Hülagu, huzuruna gelen Türkiye Selçuklu Sultanları II. İzzeddin Keykavus ile IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı iyi bir

³⁹⁷ Erdem, *a.g.t.*, s. 451

³⁹⁸ *a.g.t.*, s. 451-452

³⁹⁹ *a.g.t.*, s. 452

şekilde ağırlayarak ülkeyi ikisi arasında paylaştırmıştır. Ayrıca iki sultana da ihtiyaçlarını karşılamaları için İlhanlı hazinesinden 400 balış (16 000 dinar) altın borç vermiştir. Bu görüşme esnasında Selçuklular'ın ödeyeceği yıllık vergi yeniden kararlaştırılmıştır. Selçuklular'ın İlhanlılar'a ödeyeceği yıllık vergi; 20 tuman (200 000 dinar) nakit, 500 top ipek ve çeşitli kumaş, 3000 parça altın işlemeli atlas, 500 at ve 500 katır idi.⁴⁰⁰

Selçuklular, devlet hazinesi boş olduğu için borçlarını yine borç alarak kapatmayı düşünmüşlerdir. Vezir Şemseddin Tuğraî, Selçuklu sultanları Anadolu'ya döndükten sonra yine Hülagu'nun yanına gitmiş ve Anadolu'daki Moğol askerinin sayısını artırma vaadiyle yeniden borç para almayı başarmıştır. Tuğraî, Kastamonu'yu kendi maaşı için dirlik olarak seçmiş, fakat onun kısa süre sonraki ölümüyle aldığı paralar Selçuklu Devleti'nin borçlarına eklenmiştir.⁴⁰¹

Bu dönemde Anadolu'da yılda dört taksitle, dört tür vergi toplanıyordu. Bunlar; nal parası, yam parası, yuyıt ve ulug mal (Moğolca dalay) idi.⁴⁰²

⁴⁰⁰ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 303; Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 156; Erdem, *a.g.t.*, s. 452-453

⁴⁰¹ Erdem, *a.g.t.*, s. 453

⁴⁰² Togan, *a.g.e.*, göst. yer, Yuvalı, *İlhanlılar*, s. 157

IV. TİCARÎ İLİŞKİLER

Anadolu'nun Müslüman ve Hristiyanlar arasında bir köprü görevi yapıp Dünya ticareti bakımından büyük bir önem kazanması Selçuklular'ın Anadolu'yu fethinden sonra gerçekleşen önemli olaylardan biridir. Selçuklular'ın fetih hareketleriyle güneydeki İslam ülkeleriyle kuzeydeki kavimler arasında yapılmakta olan ticaret için engeller ortadan kalkmış ve Anadolu yolu büyük önem kazanmıştır. Fakat bu durum Selçuklu fetihlerinin ardından birden gerçekleşmemiştir. Bunun için önce Bizans ve haçlı saldırılarını bertaraf etmek, rakip hanedanları ortadan kaldırmak ve Anadolu'da millî birliği kurmak gerekiyordu. Bu şartların sağlandığı XII. yüzyılın sonlarına doğru Türkiye'de ticarî faaliyetler geniş ölçüde başlamış, iktisadî ve medenî gelişme hızlanmıştır.⁴⁰³

Türkler'in Anadolu'ya yerleşmeleri sırasında Akdeniz ticaretinde meydana gelen değişiklik Türkiye'de kuzey-güney istikametinde gelişen ticarî faaliyete paralel olarak doğu-batı istikametinde ikinci bir faaliyetin doğmasına neden olmuştur.⁴⁰⁴ Bu dönemde Çin'den başlayarak Türkistan ve İran üzerinden Anadolu'ya gelip buradan Erzurum, Erzincan, Sivas, Kayseri, Konya ve Antalya'ya kadar uzanan İpek Yolu'nun en batı kolunu Anadolu oluştuyordu. Ayrıca kuzeyin Rus-Alan ve Alman kentleri ile güneyin Bağdat, Şam, Haleb ve Musul gibi şehirleri arasındaki ticarete Selçuklu ülkesi bir konaklama ve buluşma yeri idi. Yine Avrupa'dan başlayıp

⁴⁰³ Osman Turan, “ Selçuk Kervansarayları “ , *Belleten*, C. X, S. 37-40, s. 471-472; Taneri, s. 92

⁴⁰⁴ Turan, *a.g.m.*, s. 473

Balkanlar'a, oradan da İstanbul, Eskişehir, Afyon, Konya, Antakya ve Haleb'e kadar uzanan tarihi yolun önemli bir kısmı Anadolu sınırları içindeydi.⁴⁰⁵ Türkiye Selçuklu Devleti de Anadolu'nun ticaret için uygun bu konumundan yararlanarak zengin ve refah seviyesi yüksek bir ülke haline gelmiştir. Devrin ileri görüşlü Selçuklu sultanlarının da bu gelişmede büyük payları olmuştur. Bunlar ticarî faaliyetleri artırmak için birçok koruyucu ve teşvik edici tedbirlere başvurmuşlar, fetihlerine bu amaca göre yön vermişlerdir. Yabancı tüccarların can ve mallarını güvence altına almışlar, malları zarar gören ya da gemileri batan tüccarların zararlarını karşılamak amacıyla bir çeşit devlet sigortası koymuşlar, kervansaraylar inşa ettirmişler ve ticaret yollarında güvenlik sağlamışlardır.⁴⁰⁶ Özellikle Venedik ve Cenevizler'le uluslararası ticareti teşvik etmek ve siyasal dostluklar sağlamak amacıyla yapılan antlaşmalar Selçuklu ticaretinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır.⁴⁰⁷

1243 yılındaki Köseadağ Savaşı'ndan sonra Türkiye'de her alanda olduğu gibi ticaret alanında da yeni bir dönem başlamış ve hakimiyet Moğollar'ın eline

⁴⁰⁵ Erdem, *a.g.t.*, s. 470-471

⁴⁰⁶ Turan, *Kervansaraylar*, göst. yer; Taneri, *a.g.e.*, göst. yer; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s. 154-155

⁴⁰⁷ Melek Delilbaşı, “ Ortaçağ'da Türk Hükümdarları Tarafından Batılılar'a Ahitnamelerle Verilen İmtayazlara Genel Bir Bakış “ , *Belleten*, C. XLVII, S. 185, s.

geçmiştir.⁴⁰⁸ Anadolu'daki ticarî faaliyetler ve iktisadî kalkınma Moğollar geldikten sonraki karışık devrede bir miktar gerilemiş, ancak tamamen durmamıştır.⁴⁰⁹ Venedikliler Moğol hakimiyeti sırasında da Türkiye ile olan ilişkilerini sürdürmüşlerdir. 1255 yılında Konya'yı ziyaret eden Rubruck bu şehirde ticaret yapan birçok Venedikli ve Cenevizli tüccara rastladığını, Akka'dan gelen Cenevizli Nicolo di Siro ve Venedikli Bonafatius Malendino adlarındaki iki tüccarın Konya'ya yerleştiklerini ve bir şirket kurarak bütün Türkiye'deki şap üretimini tekellerine aldıklarını, sultanın yapılan antlaşmaya göre bunlardan başkasına şap sattırmadığı için fiyatları bunların belirlediğini ve bu yüzden şap fiyatının on beş altından elli altına çıktığını rivayet eder.⁴¹⁰ Venedikliler Türkiye topraklarındaki imtiyazlarını Moğol hakimiyeti sonrası daha da genişletmişlerdir. 1255 tarihli Venedik bahriye nizamnamesine göre bu tarihlerde Venedikliler İskenderiye ile Antalya arasında serbestçe ticaret yapıyordu.⁴¹¹

Moğollar'ın Çin'den Anadolu'ya kadar uzanan İpek Yolu'nun kontrolünü ellerinde tutmaları yol güzergahındaki ticarî faaliyetleri yeniden canlandırmış, bunun

⁴⁰⁸ M. Sait Polat, “ Selçuklular ve Beylikler dönemi Türkiye'si'nde Ticaret”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I (Sosyal ve Siyasal Tarih)*, (ed. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara 2006, s. 374

⁴⁰⁹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, C. I, İstanbul 1974, s. 39

⁴¹⁰ Wilhelm Von Rubruck, *Moğollar'ın Büyük Hanı'na Seyahat (1253-1255)*, çev. Ergin Ayan, İstanbul 2001, s. 140; William Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, Ankara 2000, s. 332-333

⁴¹¹ Heyd, *a.g.e.*, s. 335, dipnot 884

olumlu etkileri Selçuklu ülkesinde de hissedilmiştir. Bu dönemde özellikle Cenevizler tarafından kullanılan ve Akdeniz kıyısındaki Ayas'tan başlayıp, Sivas, Erzincan ve Erzurum üzerinden Tebriz'e kadar uzanan ticaret yolu büyük önem kazanmıştır.⁴¹²

Türkiye Selçukluları Moğollar'ın kontrolünde iken ticarî politikalara Moğollar yön veriyordu. Moğollar, düşmanları olan Memlükler'in Anadolu'da ticaret yapmasını istemiyorlar ve bu konuda zorluk çıkartıyorlardı. Moğollar, Selçuklu tüccarlarının da Memlük ülkesine gitmesini yasaklamışlardı. Bu engele rağmen Selçuklular'ın Mısır'la ticareti devam etmiştir. 1260 yılında Selçuklu ülkesine uğrayan İbn Saîd, Muğla limanından Mısır'a kereste ihraç edilmekte olduğundan bahseder. Buna karşılık Mısır'dan baharat, şeker ve bazı kumaşlar ithal edilmekteydi. Bundan Anadolu'daki ticaretin Moğol döneminde de yaygın bir şekilde devam ettiğini anlıyoruz. Fakat ticaret yapanlar genelde Türk değil, daha çok Venedikli ve Cenevizli Latin tüccarlardı. Moğol yönetimi Latinler'e Yakın Doğu ve Anadolu'da yapılan yerli ve uluslararası ticaretin tek hakimleri olma avantajını getirmişti. Selçuklu tüccarları ise kendi devletlerinin desteğinden yoksun oldukları için Latin tüccarlarla rekabet edememişlerdir.⁴¹³

Anadolu İlhanlılar döneminde daha önce olduğu gibi ihraç ürünleri yönünden oldukça zengindi. Bunlar arasında madenler, şap, buğday, at, sığır, koyun, meyve,

⁴¹² Zeki Velidi Togan, “ Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti “ *THİTM*, C. I, s. 16; Erdem, *a.g.t.*, s. 472

⁴¹³ Erdem, *a.g.t.*, s. 472-473

narenciye, halı, kilim ve kumaşlar önemlidir.⁴¹⁴ 1272 yılında Selçuklu ülkesinden geçen ünlü seyyah Marco Polo, Anadolu’da dokunan kırmızı ya da başka renklerdeki ipekli kumaşların “ zengin ve güzel “ olduklarını belirtmekte, halıları da “ dünyanın en güzel, mükemmel halıları “ diye nitelendirmektedir. Onun verdiği bilgilere göre Erzincan, Muş ve Mardin yöresinde dokunan pamuklular “ bukasi “ adıyla biliniyor ve çok aranılıyordu.⁴¹⁵ Bu dönemde Ayas, yabancılar için Anadolu’ya açılan bir kapı olup buraya gelen Cenevizli ve Venedikli tüccarlar iç bölgelere hatta Tebriz’e kadar gidebiliyorlardı. Bunun karşılığında İran üzerinden Anadolu’ya gelen mallar Ayas’a getiriliyor ve buradan dış ülkelere pazarlanıyordu.⁴¹⁶

İlhanlı Devleti’nin merkezini Tebriz olarak belirlemesi Batı Asya’da Tebriz etrafında bir canlılık meydana getirdi. Sivas’ta birçok istikametlerden toplanan yollar doğuya, Tebriz’e yöneliyordu. Bu yeni durumla birlikte Erzurum üzerinden geçen yollar da canlanmış ve Erzincan gibi bazı yeni şehirler gelişmiştir.⁴¹⁷ Marco Polo da İlhanlılar’ın başkenti Tebriz’in bölgenin en büyük ticaret merkezlerinden biri olduğunu, Hindistan, Musul, Bağdat, Hürmüz, Venedik ve Ceneviz’den gelen tüccarların kentte buluşup alışveriş yaptıklarını kaydeder. Bu dönemde İstanbul ve

⁴¹⁴ Erdem, *a.g.t.*, s. 473-474; Salim Koca, “Türkiye Selçukluları’nda Ekonomik Politika”, *Erdem Dergisi Hoşgörü Özel Sayısı II*, 8/23 (1996), s. 469-471

⁴¹⁵ Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri (Selçuklular’dan Bizans’ın Sona Erişine)*, İstanbul 1990, s. 139-140

⁴¹⁶ Erdem, *a.g.t.*, s. 474

⁴¹⁷ Tuncer Baykara, *Anadolu Selçukluları Devrinde Sosyal ve İktisadî Tarih Üzerine Araştırmalar*, İzmir 1990, s. 12

Tebriz gibi iki büyük ticaret merkezi arasında bulunan Anadolu elbette ticaretten payına düşeni almıştı. Ancak buradaki ticaretin gelirinden Anadolu tüccarları ve toplumu değil, Anadolu'nun doğusu istifade etmiştir. İlhanlılar'ın topladığı vergi miktarından ulaşılan sonuca göre İlhanlılar döneminde Anadolu'nun doğusu büyük bir ticarî ve iktisadî gelişmeye sahne olmuştur.⁴¹⁸ İlhanlılar ile Memlükler'in çatışma içerisinde olmaları Asya- Avrupa ticaretinde Anadolu'nun önem kazanmasına yol açmıştır. Fakat Altın Orda Devleti'nin Memlükler'le yakın ticarî ilişki kurmaları ve bunu Boğazlar yani Bizans aracılığıyla yapmaları Anadolu'nun önemini bir ölçüde azaltmıştır.⁴¹⁹ Boğazlardan geçen yeni ticaret yolu Sinop ve Samsun limanlarının ticaretine büyük zarar vermiştir. Bununla birlikte İlhanlı hakimiyeti İtalyan tüccarları ile Tebriz'i ve hatta daha doğusunu birleştiren milletlerarası yolun işlek hale gelmesini sağlamıştır. Ancak Anadolu 1243'ten önce tüccarları çekerken, artık tüccarlar sadece yolu kullanıyorlardı.⁴²⁰

Türkiye Selçukluları, Moğol ve İlhanlı hakimiyeti altında iken ticaret kesintiye uğramamıştır. Hatta para arzında önemli bir artış gözlenmiştir. Türkmenler'in Selçuklular'a ve İlhanlılar'a karşı direnç göstermeleri ve Memlük-İlhanlı düşmanlığı, Latin tüccarları İlhanlılar'la yakınlaştırmıştır.⁴²¹

⁴¹⁸ Erdem, *a.g.t.*, s. 475

⁴¹⁹ Cahen, *Osmanlılar*, s. 313

⁴²⁰ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1986, s. 152

⁴²¹ Polat, *a.g.m.*, s. 375

Moğollar'ın Anadolu'ya gelmesiyle şehir hayatında başlayan gerileme doğal olarak iç siyasete de yansımış ve iç siyaset Moğollar'ın uyguladığı baskıya paralel olarak zayıflamıştır.

Bu dönemde Anadolu'nun doğusundaki şehirler Moğollar'ın etkisiyle gelişirken, Orta Anadolu'daki şehirler eski önemlerini kaybetmişlerdir.⁴²²

Selçuklu sultanları zaman zaman Mısır'a köle satışlarını durdurmaya yönelmişlerse de bu köle ticaretine son vermek amacına yönelik olmayıp Memlük Sultanlığı'nı zor duruma sokmak gibi siyasal bir içerik taşıyordu.⁴²³

İlhanlılar'ın Türkiye Selçukluları'nın Memlükler'le ticarî ilişkide bulunmalarını yasaklaması Haleb-Şam ticaret yolunun işlemez hale gelmesine, Alanya ve Antalya gibi limanların zayıflamasına neden olmuştur. Ancak yasağa rağmen bu yoldaki ticaret tamamen durmamıştır.

Moğol istilas döneminde Trabzon limanı da gelişmişti. Ticarî ve ekonomik açıdan merkez konuma gelen Tebriz'den batıya uzanan ticaret yolu Trabzon üzerinden Karadeniz'e ulaşıyor ve oradan deniz yolu ile çeşitli ülkelere uzanıyordu. Aynı şekilde geri dönüşümü olan bu yolda daha çok Cenevizli tüccarlar ticaret yapıyorlardı. Bu dönemde Orta Anadolu yolları önemini yitirmeye başlamıştır.

⁴²² Baykara, *Anadolu Selçukluları*, göst. yer

⁴²³ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 144

Türkiye’den geçen yolcuların ve kervanların güvenliğini sağlamak amacıyla II. Kılıç Arslan tarafından başlatılan kervansaray yapımı halefleri tarafından da devam ettirmiş ve XIII. yüzyılda ticarî gelişmeye paralel olarak kervansaray inşası da artmıştır.⁴²⁴

Pazarlar ve yılın belli dönemlerinde kurulan panayırlar da ticarete önemli bir yere sahipti. Türkiye’nin en meşhur panayırı Kayseri’nin doğusundaki Pınarbaşı’ya giden güzergah üzerinde, bugünkü Pazarören’deki Yabanlu mevkiinde kuruluyordu. Çeşitli ülkelerden tüccarların katıldığı bu panayır her yıl baharda başlar ve kırk gün sürerdi. Panayırda köleler, kürkler, atlas ve sakallat kumaşlarından yapılmış elbiseler, kunduz, “deniz köpeği”, burtas kürkleri ve Türkmen atları alınıp satılırdı.⁴²⁵ Panayırlardan başka sürekli faaliyet gösteren pazarlar da kuruluyordu. Bunların en önemlisi Mardin’in güneyinde kurulan Koçhisar (Dunaysar, Kızıltepe) pazarıydı. Kırşehir-Kayseri güzergahında kurulan Ziyaret Pazarı, bugünkü Ilgın kasabasının bulunduğu mahalde kurulan Yılgın Pazarı, Amasya ve Tokat arasında Pazar günleri kurulan Azine Pazarı da dönemin önemli pazarlarından. Bu büyük çaplı pazarların dışında şehirlerin etrafında haftanın belli günlerinde küçük pazarlar da kuruluyordu. Bunların dışında şehirlerin yakınında göçebelerin alış-veriş yaptığı “Türkmen Pazarları” da kuruluyordu.⁴²⁶

⁴²⁴ Polat, *a.g.m.*, s. 377; Koca, *Türkiye Selçukluları*, s.467-468; Kafesoğlu, *Selçuklu*, s. 155

⁴²⁵ Faruk Sümer, “Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar, *TDA*, S. 37 (1985), s. 14- 22; Koca, *a.g.m.*, s. 469

⁴²⁶ Polat, *a.g.m.*, göst. yer

Dış alım satımda alınan gümrük vergilerinin oranı % 2 ila % 10 arasında değişiyordu. Tahıl, değerli madenler, değerli taşlar ve inciden vergi alınmıyordu. Tüccarlar antlaşma hükümlerine göre diğer geçiş vergilerinden muaf olabilmekteydi. Fakat yükleme ve depolama için ayrıca vergi alınmaktaydı.⁴²⁷

Türkiye Selçuklu Devleti iç çekişmelere düştüğü ve Moğollar'ın kontrolüne girdiği dönemden itibaren Anadolu'daki ticarî hayat zayıflamıştır.

⁴²⁷ Polat, *a.g.m.*, göst. yer

SONUÇ

Moğollar Yakın Doğu'ya geldikleri dönemde Türkiye Selçuklu Devleti bölgenin en güçlü devleti olup, her alanda gücünün zirvesinde bulunuyordu. Moğollar, Çurmagun Noyan liderliğinde Azerbaycan'a yerleştikten sonra Irak, el-Cezire ve doğu Anadolu bölgesine sarkan akınlarda bulunmaya başladılar, hatta Sivas yakınlarına kadar gelerek halkın mallarını yağmaladılar. Buna rağmen Selçuklu topraklarına yönelik doğrudan bir Moğol saldırısı sözkonusu değildi. Fakat dönemin Selçuklu hükümdarı I. Alâeddin Keykubad olası bir Moğol saldırısına karşı gerekli tedbirleri almış ve önemli şehirlerin kale ve surlarını onartmıştı. 1235 yılından itibaren bölgedeki Moğol faaliyetleri yoğunlaşmaya başlamıştır. I. Alâeddin Keykubad, Moğol Hanı Ögedey'in Türkiye Selçuklu Devleti'nin kendisine tabi olması teklifini kabul etmiş, böylece Türkiye'yi muhtemel bir Moğol saldırısından korumuştur. Töregene Hatun'un naibelik döneminde Moğollar'ın Anadolu politikasında büyük bir değişiklik olmuştur. Azerbaycan'daki Moğol kuvvetlerinin başına Baycu Noyan'ın getirilmesi Türkiye Selçuklu Devleti'nin geleceği açısından önemli bir görev değişikliği olmuştur. Hedefini Anadolu olarak belirleyen Baycu, 1242 yılında Anadolu'ya açılan kapı durumundaki Erzurum'u ele geçirerek tahrip ve yağma etmiştir. İki taraf ertesi yıl Erzincan yakınlarındaki Köseadağ mevkiinde karşılaşmışlar ve Selçuklular II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in verdiği hatalı kararlar neticesinde bu savaşı kaybetmişlerdir. Anadolu içlerine doğru ilerleyen Moğollar, Sivas ve Kayseri'yi ele geçirerek yağma ve katliamlar yapmışlardır. Köseadağ yenilgisiyle Selçuklu-Moğol ilişkileri yeni bir mahiyet kazanmıştır. Selçuklular yıllık

belli bir miktar vergi ödeyip Moğol işgalinden kurtulmalarına rağmen Moğol tabiiyeti altına girmişlerdir.

Mengü Moğol hanı olduğu dönemde Selçuklu-Moğol ilişkileri, Selçuklular Moğollar'a itaat ettikleri ve sorumluluklarını yerine getirdikleri sürece iyi bir şekilde devam ediyordu. Bununla birlikte Anadolu'ya yerleşen Moğol ordusunun ve gidip gelen elçilik heyetlerinin masrafları ile Moğol noyanlarının keyfî istekleri devleti malî yönden zor duruma düşürüyordu. Bu şekilde ülkede bir ikilik oluşmaya başladı. Moğollar, her isteklerini tereddütsüz kabul eden IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı desteklerken, Moğol baskısından kurtulmak isteyen Türkmenler II. İzzeddin Keykavus'u desteklemeye başladılar. Baycu Noyan'ın Anadolu'ya yerleşmesine şiddetle karşı çıkan II. İzzeddin Keykavus ve Türkmenler ile, Moğollar arasında 1256 yılında yapılan Sultan-Hanı Savaşı'nı Selçuklular kaybetmiştir. Bu yenilgide emirlerin savaşta orduyu gerektiği gibi iyi yönetememeleri etkili olmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollar'a karşı yaptığı bu ikinci savaşı da kaybetmesi ile ülkedeki Moğol baskısı daha da armıştır. Sultan II. İzzeddin Keykavus ülkeyi terk etmiş ve Moğol karşıtı taraf güç kaybına uğramıştır. Anadolu'ya yerleşen Baycu Noyan, Moğol yanlısı IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı tahta oturtmuştur. Hülagu'nun Bağdat seferi için Baycu'yu yanına çağırmasından yararlanan İzzeddin, Selçuklu tahtını yeniden ele geçirmiş, ancak Rükneddin kısa bir süre sonra tahtı İzzeddin'den geri almayı başarmıştır, yani iki kardeş arasındaki taht mücadelesi yine devam etmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti, İlhanlı Devleti'nin kurulmasıyla İlhanlılar'ın tabiiyeti altına girmiştir. Hülagu, Selçuklu devletinin doğusunu Rükneddin'e verirken, uzakta olan batı kısmı kendisi için bir tehlike olarak gördüğü II. İzzeddin

Keykavus'a vererek ülkeyi ikiye bölmüştür. Bu dönemde devletin iktisadî hayatı daha da kötüleşmiştir. Zaten azalmış olan devlet gelirlerinin büyük kısmı Moğol askerlerinin masraflarına harcanmış ve İlhanlı Devleti'nden alınan borçlar Selçuklu Devleti'nin tamamen Moğol boyunduruğu altına girmesine neden olmuştur.

ÖZET

Moğollar'ın Yakın Doğu'ya gelmeleri ve zamanla buradaki faaliyetlerini yoğunlaştırmaları bölgenin en güçlü devletlerinden biri olan Türkiye Selçuklu Devleti'ni olumsuz etkilemiştir. Celaleddin Harzemşah'ın devletinin ortadan kalkması ile iki devlet sınır komşusu olmuş ve Moğol tehditi Selçuklu ülkesinde gün geçtikçe kendini hissettirmeye başlamıştır. Moğollar Selçuklu topraklarına girerek Sivas yakınlarına kadar gelmeyi başarmışlardır. Bu dönemde Moğol Hanı Ögedey'in gönderdiği bir elçilik heyeti Selçuklu başkentine gelmiştir. İleri görüşlü ve zeki bir hükümdar olan Alaeddin Keykubad Ögedey'in Moğol tabiiyetine girme isteğini kabul etmiş ve böylece devleti muhtemel bir Moğol istilasından korumuştur.

Alaeddin Keykubad'ın ölümü Türkiye Selçuklu-Moğol ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Ondan sonra yerine geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in yeteneksiz ve korkak bir kişiliğe sahip olması, devlet adamları arasındaki mücadeleler ve yönetim kademelerine tecrübesiz kişilerin getirilmesi devleti zayıf duruma düşürmüştür. Bunun sonucunda ortaya çıkan Babailer isyanı devleti temelinden sarsmıştır. Moğollar, devletin aslında görüldüğü gibi güçlü olmadığını anlamışlar ve fırsattan yararlanarak Selçuklu topraklarına saldırmışlardır. Selçuklular 1243 yılındaki tarihi Köseadağ Savaşı ile Moğollar'a yenilmişler ve Moğol tabiiyeti altına girmişlerdir. II.Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi ile devlette başlayan sarsıntı onun halefleri döneminde de sürmüştür.

Mengü, Moğol Hanı olduğunda Türkiye Selçuklu Devleti'nin durumu oldukça kötüydü. Özellikle II. İzzeddin Keykavus ile IV. Rükneddin Kılıçarslan arasındaki taht kavgaları, devlet adamları arasındaki çıkar çatışmaları ve iç karışıklıklar devleti siyasi yönden zayıf duruma düşürmüş ve ülkede bir ikilik başlamıştır. Buna ek olarak Anadolu'daki Moğol ordusunun ve gelip giden elçilik heyetlerinin masrafları ile Baycu ve diğer Moğol emirlerinin keyfi istekleri devlete mali olarak büyük bir yük olmuştur. Bu dönemde Moğollar IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı desteklerken Moğol baskısından kurtulmak isteyen Türkmenler de II. İzzeddin Keykavus'u desteklemişlerdir. Moğol baskısı gün geçtikçe daha çok hissedilmeye başlanmış ve devlet her şeyiyle Moğol boyunduruğu altına girmiştir.

ABSTRACT

Mongolian come close to the east of the region to intensify their activities and found many times as one of the most powerful state had a negative impact on the state of Turkey Seljuks. Celaledin Harzemşah's state disappeared and the two state became border neighbour. Mongolian threat day after day began to make itself felt in the country of the Seljuks' territory and they were able to come up near Sivas. During this period, inns Ögedey's Mongolian embassy had sent a delegation to the capital of Seljuks. For-sighted and intelligent ruler Alaeddin Keykubad agreed Ögedey's desire of Mongol sovereignty and saved the country from a possible Mongol invasion.

The death of Alaeddin Keykubad became a milestone in relationships of Turkey Seljuks and Mongol. Then the incompetent and cowardly II. Gıyaseddin Keyhüsrev took his position. The struggle between the statesman, introduction of inexperienced people to managerial positions had been weakened the country. As a result of this state rocked by Babai's rebel deeply. Mongolian understood that the state wasn't strong as they believed and took the advantage of the position and attacked the Seljuks land. In 1243, Köseadağ War, Mongolian defeated the Seljuks and they took the country into their sovereignty. The convulsion that started in the II. Gıyaseddin Keyhüsrev period continued in his adherent's period.

When Mengü became a Mongolian Han the condition of Turkey Seljuks was very bad. Especially the fight for the throne between II. İzzeddin Keykavus and IV.

Rükneddin Kılıçarslan, the struggle between the statesmen and civil unrest decreased the reliability to the state and there was a dilemma in the country. Adding to this, the cost of Mongolian army in Anatolia, envoy's coming and going to the country, the desires of Baycu and other Mongolian statesmen caused too much Money to the government's economy. In this period Mongolians supported IV. Rükneddin Kılıçarslan, Turkomans, who wanted to get rid of Mongolian pressure supported II. İzzeddin Keykavus. Day by day Mongolian pressure was felt very much and the government completely passed under the yoke of Mongolian.

KAYNAKÇA

ABÛ'L-FARAC, Gregory, *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I-II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK yay., Ankara, 1999

....., *Tarihi Muhtasarüddüvel*, çev. Şerafettin Yaltkaya, Maarif Matbaası, İstanbul, 1941

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C.I, Cem yay., İstanbul, 1974

AKROPOLİTES, George, *Khroniki Singrafi*, Georgii Acropolitae, Opera, vol. I, ed. Heisenberg, Leipzig, 1903

AKSARÂYÎ, Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK yay., Ankara, 2000

ALLSEN, Thomas T., *Mongol Imperialism The Policies Of The Grand Qan Möngke In China, Russia And The İslamic Lands, 1251-1259*, 1979

....., "Guard and Government in the Reign of the Grand Qan Möngke, 1251-1259" , *Evolution of the Chinese Government, Tenth-Fourteenth Centuries Conference*, Reisensburg, 1982, s.495-521

AKNERLİ GRİGOR, *Okçu Milleti Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, Yeditepe yay., İstanbul, 2007

ANONİM SELÇUKNAME, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi III*, çev. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara, 1952

BAL, M. Suat, *II. İzzeddin Keykavus Dönemi (1246-1262)*, AÜDTCF, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004

BARTHOLD, W., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. H. Dursun Yıldız, TTK yay., Ankara, 1990

....., “Cengiz Han” , *İ.A. (MEB)*, C. III, s.91-100

BAYKARA, Tuncer, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara, 1985

....., *Anadolu Selçukluları Devrinde Sosyal ve İktisadi Tarih Üzerine Araştırmalar*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İzmir, 1990

....., *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi Şehit*, Ankara, 1997

BİBİ, İbn, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye (Selçukname)*, çev. Mürsel Öztürk, C.I-II, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1996

BOYLE, J.A., “Dynastic and Political History of the İl-khans” , *The Cambridge History of İran*, Vol. 5, s. 303-421

BROCKELMANN, “Ebülfidâ” , *İ.A. (MEB)*, C. IV, s. 78

BROWNE, Edward G., *A Literary History of Persia*, Vol. II, Cambridge, 1956

CAHEN, Claude, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, E yay., İstanbul, 1979

....., “The Turks in Iran and Anatolia” , *A History of Crusades*, (ed. Kenneth Setton), Vol. 2, s. 661-693

....., “The Mongols And The Near East” , *A History of Crusades*, (ed. Kenneth Setton), Vol. 2, s. 715-732

CÜVEYNÎ, Alâeddin Atamelîk, *Tarih-i Cihân Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1999

CÜZCÂNÎ, *Tabakât-ı Nasırî*, C.I, İngilizce'ye çev. H. G. Raverty, London, 1881

ÇAY, Abdulhaluk, *II. Kılıç Arslan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara, 1997

DELİLBAŞI, Melek, “Ortaçağ'da Türk Hükümdarları Tarafından Batılılar'a Ahitnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bir Bakış” , *Belleten*, C. XLVII, S. 185, Ankara, 1983, s. 95-103

DEMİRKENT, Işın, *Haçlı Seferleri*, Dünya yay., İstanbul, 2004

EBÛ'L FİDÂ, *Takvîm el-buldân*, Farsça'ya çev. A. Muhammed Ayetî, Tahran, 1329

EFLÂKÎ, Ahmed, *Âriflerin Menkıbeleri*, C.I-II, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1973

ERDEM, İlhan, *Türkiye Selçukluları İlhanlı İlişkileri (1258-1308)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜDTCF, Ankara, 1995

....., “Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın Doğu'ya Etkileri” , AÜDTCF Tarih Bölümü, *TAD*, Ankara, 2000, C. XX, S.31, s. 1-35

ERSAN, Mehmet, *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*, Birleşik yay., Ankara, 2010

ERZİ, Adnan, “İbn-i Bibi” , *İ.A. (MEB)*, C. V/2, s. 712-718

GALİP, İsmail, *Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiyye*, İstanbul, 1339

GENCELİ KİRAGOS, “Ermeni Müverrihlere Nazaran Moğollar” , çev. Ed. Dulaurier, *TM*, C.II, 1926, s. 139-217

GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006

GÜL, Muammer, *Ortaçağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Bilge Kültür Sanat yay., İstanbul, 2010

GÜNALTAY, Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları*, haz. Yüksel Kaynar, İstanbul, 1991

HARTOG, LEO DE, *Cengiz Han Dünyanın Hakimi*, çev. Serkan Uzun, Dost Kitabevi yay., Ankara, 2003

HEYD, W. , *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, TTK yay., Ankara, 2000

HOWORTH, Henry, *History of the Mongols From the 9th to 19th Century*, Part I, Taipei, 1970

İBNÜ'L-ESÎR, *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, C.XII, Bahar yay., İstanbul, 1987

İZGİ, Ömer, “Harezmşah ve Moğollar’ın İlk Karşılaşmaları ve Otrar Hadisesi” , *TK*, S.170, Ankara, 1976, s. 92-99

JOINVILLE, Jean De, *Bir Haçlının Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat, Vadi yay, Ankara, 2002

KAFALI, Mustafa, *Ak-Orda Hanedanı Devrinde Altın-Orda Hanlığı (1227-1360)*, İstanbul, 1972

KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, TTK yay., Ankara, 2000

....., *Selçuklu Tarihi*

KAMALOV, İlyas, “Moğol İstilası ve Anadolu Kültürüne Tesirleri” , *TAD*, S. 140 (2002), s. 167-180

KARTAL, Ahmet, “Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Şiir ve Şairler”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I (Sosyal ve Siyasal Tarih)*, (ed. Ahmet Yaşar Ocak), Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara, 2006, s. 493-519

KAYAPINAR, Levent, “Pachymeres”, *DİA*, C. 34, s. 139-140

KAYMAZ, Nejat, *Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev*, Yayınlanmış Doktora Tezi, AÜDTCF, Ankara, 1958

....., “Anadolu Selçuklu Devleti İnhitatında İdari Mekanizmanın Rolü I” , *TAD*, Ankara, 1964, C.I, S.2-3, s.91-155

....., “Anadolu Selçukluları’nın İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü” , *TAD*, Ankara, 1965, C. III, S.4-5, s.23-61

....., *Muîneddin Pervane*, Ankara, 1970

KOCA, Salim, “Türkiye Selçukluları’nda Ekonomik Politika” , *Erdem Dergisi Hoşgörü Özel Sayısı II*, 8/23 (1996), s. 465-484

....., *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, TTK yay., Ankara, 1997

....., “Sultan II. Kılıç Arslan” , *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I (Sosyal ve Siyasal Tarih)*, (ed. Ahmet Yaşar Ocak), Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara, 2006, s. 71-89

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Alanya (Alâiyye)*, yayınlayan: Alanyalı M. Ali Kemaloğlu, Ayaydın Basımevi, İstanbul, 1946

....., *Abideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1964

KÖPRÜLÜ, Fuad, “Anadolu Selçuklu Tarihi’nin Yerli Kaynakları” , *Belleten*, VII/27, s.389-393

....., *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ yay., Ankara, 2009

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK yay., Ankara 2004

KURAT, Akdes Nimet, *IV-XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, DTCF yay., Ankara, 1972

MANAKIB-I HACI BEKTÂŞ-I VELÎ “VİLÂYET-NÂME”, haz. Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1958

MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN RUMÎ (1207-1273), *Mevlânâ’nın Mektupları*, Sebat Basımevi, İstanbul, 1937

MORAVCİK, G., *Türk Tarihi Bakımından Bizans Kaynaklarının Ehemmiyeti*, çev. H. N. Orkun, İstanbul, 1937

OCAK, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı*, Dergah yay., İstanbul, 1996

....., “Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu’da İslam Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış” , *Belleten*, Ankara, 2000, C. LXIV, S.239, s. 129-160

....., “Selçuklular ve Beylikler Devrinde Tasavvufi Düşünce” , *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I (Sosyal ve Siyasal Tarih)*, (ed. Ahmet Yaşar Ocak), Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara, 2006, s. 429-439

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK yay., Ankara, 2006

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Ebü’l-Fidâ” , *DİA*, C. 10, s. 520-521

....., “Hamdullah el-Müstevfî” , *DİA*, C. 15, s. 454-455

....., “İbnü’l-Kalânîsî” , *DİA*, C. 21, s. 99-100

ÖZDEMİR, Ahmet, *Moğol İstilas, Cengiz ve Hülâgu Dönemleri*, İz yay., İstanbul, 2005

POLAT, M. Sait, “Selçuklular ve Beylikler Dönemi Türkiyesi’nde Ticaret” , *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I (Sosyal ve Siyasal Tarih)*, (ed. Ahmet Yaşar Ocak), Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara, 2006, s. 369-377

REŞİDÜDDİN, *Câmiü’l-Tevârih*, (Yayınlayan Behmen Kerimî), I-II, Tahran, 1338

ROUX, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı yay., İstanbul, 2001

RUBRUCK, Wilhelm Von, *Moğollar’ın Büyük Hanı’na Seyahat 1253-1255*, çev. Ergin Ayan, Ayışığı yay., İstanbul, 2001

RUNCİMAN, Steven, *Haçlı Seferleri*, C. III, çev. Fikret Işıltan, TTK yay., Ankara, 1998

SEVİM, Ali, “Mirâtü’z-zeman fî Tarihi’l-âyan’ın Selçuklu Tarihi Bakımından Değeri” , *VII. TTKon Bildiriler*, C. I, TTK yay., Ankara, 1972, s. 263-269

....., “Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin Mir’âtü’z-Zaman Fî Tarihi’l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklular’la İlgili Bilgiler I Sultan Tuğrul Bey Dönemi” , *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XVIII/22 (1997), s. 1-91

....., “Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin Mir’âtü’z-Zaman Fî Tarihi’l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklular’la İlgili Bilgiler II Sultan Alp Arslan Dönemi” , *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XIX/23 (1998), s. 1-51

....., “Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin Mir’âtü’z-Zaman Fî Tarihi’l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklular’la İlgili Bilgiler III Sultan Melikşah Dönemi” , *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, XX/24 (1999), s. 1-75

....., “Sıbt İbnü’l-Cevzî” , *DİA*, C. 37, s. 87-88

....., *Anadolu’nun Fethi Selçuklu Dönemi*, TTK yay., Ankara, 2000

SEVİM, Ali-MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK yay., Ankara, 1995

SIBT İBNÜ’L-CEVZÎ, *Mir’âtü’z-Zamân fî Târîhi’l-A’yân*, C. III/2, Haydarabad, 1952

SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK yay, Ankara, 1987

SÜMER, Faruk, “Anadolu’ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?” , *Belleten*, XXIV (1960), S. 96, s. 567-594

....., “Anadolu’da Moğollar” , *SAD*, Ankara, 1970, s.1-147

....., “Yabanlu Pazarı Selçuklular Devrinde Milletlararası Büyük Bir Fuar” , *TDA*, S. 37 (1985), s. 1-99

ŞEŞEN, Ramazan, *Müslümanlar’da Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR Yay., İstanbul, 1998

....., *Salâhaddin Eyyûbi ve Devri*, İSAR yay., İstanbul, 2000

....., “Eyyûbiler” , *TA*, C. V, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2002, s. 60-77

- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah yay., İstanbul, 1986
- TANERİ, Aydın, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı*, Bilge yay., Konya, 1977
- TEMİR, Ahmet, “Mongolian (Or Turko-Mongolian) Khanate” , *The Mongols History and Culture*, (ed. Bülent Arı-Selim Aslantaş), Kültür ve Turizm Bakanlığı yay. Ankara, 2006, s. 60-78
- TEVHİD, Ahmed, *Meskûkât-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu*, İstanbul, 1321
- TİESENHAUSEN, W. De, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, 1941
- TOGAN, Zeki Velidi, “Hamdullah Müstevfi” , *İ.A. (MEB)*, C.V, s. 186-188
-, “Reşid-üd-din Tabîb” , *İ.A. (MEB)*, C. IX, s.705-712
-, “Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadî Vaziyeti” , *THİTM*, C. I, İstanbul, 1931, s. 1-43
-, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İ.Ü.E.F. yay., İstanbul, 1981
- TURAN, Osman, “Keyhüsrev II” , *İ.A. (MEB)*, C.VI, s. 620-629
-, “Keykûbad I” , *İ.A. (MEB)*, C.VI, s. 646-661
-, “Keykâvus II” , *İ.A. (MEB)*, C.VI, s. 642-645
-, “Selçuk Kervansarayları” , *Belleten*, C. X, S. 37-40, Ankara, 1946, s. 371-397
-, “II. İzzeddin Keykavüs’e Ait Bir Temlîk-nâme” , *Zeki Velidi Togan’a Armağan*, İstanbul, 1950-55, s. 157-184
-, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesîkalar*, TTK yay. Ankara, 1988
-, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004

....., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam-Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009

TURAN, Şerafettin, *Türkiye-İtalya İlişkileri (Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine)*, İstanbul, 1990

UYUMAZ, Emine, *Sultan I. Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*, TTK yay., Ankara, 2003

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Kitabeler*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929

....., *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK yay. İstanbul, 1941

VLADİMİRTSOV, B.Y., *The Life of Chinggis-Khan*, Rusça'dan İngilizce'ye çev. D. S. Mirsky, London, 1930

....., *Moğollar'ın İçtimaî Teşkilâtı*, çev. A. İnan, TTK yay., Ankara, 1995

YAKUT EL-HAMEVÎ, *Mu'cemu'l-Buldan*, Daru Sadır-Daru Beyrut, C.IV, Beyrut, 1957

YINANÇ, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul, 1944

....., "Celaledin Harzemşah", *İ.A. (MEB)*, C. III, s. 49-53

YUVALI, Abdülkadir, "Hülâgü", *DİA*, C. 18, s. 473-475

....., "XIII. Yüzyılda Ön Asya'daki Siyasî Bloklaşma", *TK*, C.23, S.262, s. 111-120

....., "Moğollar'ın Yakın Doğu Politikası ve İsmailîler'in Akibeti Üzerine Bazı Bilgiler", *TDA*, S. 58, 1989, s. 89-102

....., *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi yay., Kayseri, 1994

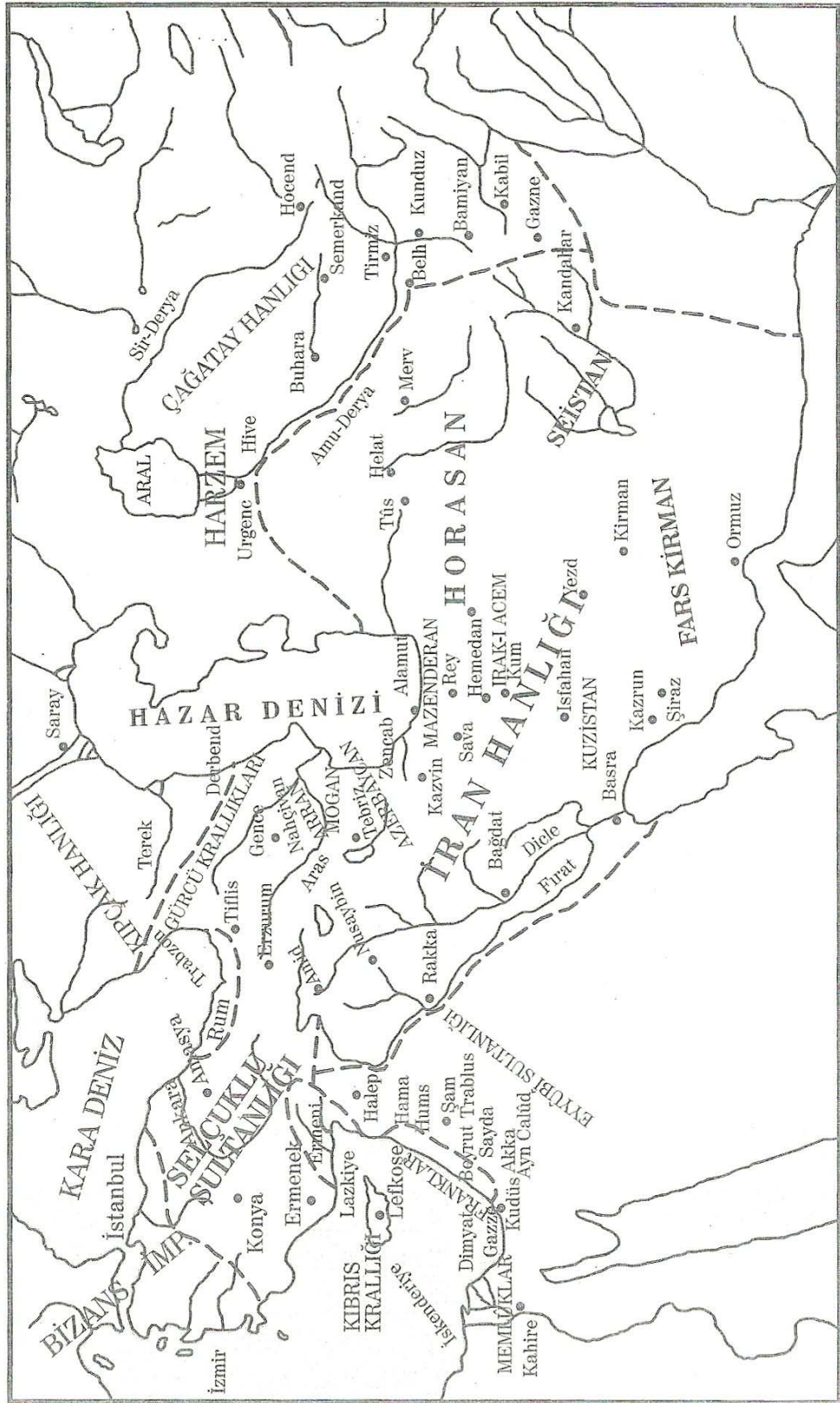
....., “Turkification of Anatolia and the Mongols” , *The Mongols History and Culture*, (ed. Bülent Arı-Selim Aslantaş), Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., Ankara, 2006, s. 186-197

YÜAN-CH’AO Pi-shi, *Moğollar’ın Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, TTK yay., Ankara, 1948

EKLER**Ek 1: Mengü Han'ın Portresi**

Ek 2: Gürcistan Kralı David'in tâbi olduğu Mengü Han adına darbettirdiği sikke üzerindeki yazı

Ek 3: İlhanlı Devleti